

Česká zemědělská univerzita v Praze
Provozně ekonomická fakulta
Katedra humanitních věd

Diplomová práce

**Průmyslová revoluce, její prodromy, průběh a konsekvence
do současnosti**

Vladimír Folprecht

© 2018 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Mgr. Vladimír Folprecht

Veřejná správa a regionální rozvoj

Název práce

Průmyslová revoluce, její prodromy, průběh a konsekvence do současnosti

Název anglicky

Industrial Revolution, its Prodrômes, its Course and its Consequences to Present

---

Cíle práce

Cílem práce je charakterizovat a zhodnotit fenomén průmyslové revoluce z úhlů pohledu, který není u prací s podobnou tématikou obvyklý. Práce se zaměřuje na klíčové prodromy průmyslové revoluce, které připravovaly půdu pro vlastní dynamický revoluční proces. Cílem druhé, praktické, části práce je podrobně analyzovat a zhodnotit vliv dějů průmyslové revoluce na město Ústí nad Labem, jeho ekonomický a sociální vývoj (případová studie).

Metodika

Z metodologického pohledu bude využito historické výzkumné procedury – tedy především celé řady historických pramenů i archivních dokumentů. Využitou metodou bude tedy explanace, spočívající v logickém posouzení a vysvětlení procesů průmyslové revoluce a jevů s tímto procesem spojeným. Zodpovědné zpracování historického tématu diplomové práce vyžaduje prostudování mnoha pramenů a jejich vzájemné posouzení a porovnání. Tím se eliminuje možnost subjektivního přístupu některých autorů, případně ideologizace historických jevů.

Druhá část práce vychází zejména z údajů a dat Archivu města Ústí nad Labem, z archiválií Městského muzea v Ústí nad Labem a údajů Českého statistického úřadu. Práce je doplněna polostandardizovaným rozhovorem zaměřeným na zhodnocení historického vývoje města Ústí nad Labem.

Doporučený rozsah práce

60-80 stran

Klíčová slova

Průmyslová revoluce, industrializace, Velká divergence, urbanizace, sociální etika, sociální reformy, informační společnost,

---

Doporučené zdroje informací

- ACEMOGLU, Daron a James A. ROBINSON. Proč státy selhávají: kořeny moci, prosperity a chudoby. Praha: Argo, 2015. Zp (Argo: Dokořán). ISBN 978-80-257-1305-1.
- BERGDOLT, Klaus. Černá smrt v Evropě: velký mor a konec středověku. Přeložil Jan HLAVIČKA. Praha: Vyšehrad, 2002. Kulturní historie. ISBN 80-7021-541-0.
- CLARK, Gregory. A farewell to alms: a brief economic history of the world. Princeton: Princeton University Press, c2007. ISBN 978-0-691-14128-2.
- DAWSON, Christopher. Porozumět Evropě. Praha: Zvon, 1995, 234 s. ISBN 8071131385.
- DIAMOND, Jared. Osudy lidských společností: střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii. Přeložil Zdeněk URBAN. Praha: Columbus, 2000. ISBN 80-7249-047-8.
- ENGELS, Friedrich. Postavení dělnické třídy v Anglii. Praha: Svoboda, 1950. Velká knihovna marxismu-leninismu, Sv. 13.
- ESKELINEN, Heikki, et al.: Competitiveness, Localised Learning and Regional Development: Specialization and Prosperity in Small Open Economies, Taylor and Francis, 2002. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.infozdroje.czu.cz/lib/czup/detail.action?docID=169634>.
- FERGUSON, Niall. Civilizace: Západ a zbytek světa. 1. Praha: Argo, 2014. ISBN 978-80-257-1114-9.
- HORSKÁ, P. – MAUR, E. – MUSIL, J. *Zrod velkoměsta : urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha ; Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-409-3.
- PURŠ, Jaroslav. Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce. Praha: Academia, 1973, 733 s., příl.
-

Předběžný termín obhajoby

2017/18 ZS – PEF (únor 2018)

Vedoucí práce

Ing. Jakub Husák, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra humanitních věd

Elektronicky schváleno dne 3. 11. 2017

prof. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 7. 11. 2017

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 21. 11. 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci „Průmyslová revoluce, její prodromy, průběh a konsekvence do současnosti“ jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autor uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne _____

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Ing. Jakubovi Husákovi, Ph.D. za jeho trpělivost při konzultacích, za odborné vedení a cenné připomínky, rady a podněty, které mi pomohly tuto práci dokončit.

Průmyslová revoluce, její prodromy, průběh a konsekvence do současnosti

Souhrn

Diplomová práce se zabývá průmyslovou revolucí, předpoklady jejího vzniku a jejími důsledky, která změnila celý svět a dodnes ho ovlivňují. Do té doby prožilo lidstvo jen jednu výraznou událost, kterou lze nazvat revoluční. Byla to neolitická revoluce před 10 000 lety, kdy se z lovců a sběračů stali usedlí zemědělci. Práce popisuje a analyzuje postupné kroky, prodromy, které vytvářely podmínky pro pozdější rychlý rozvoj průmyslu.

V Anglii, se od poloviny 18. století vytvořil pro tento rozvoj soubor vzájemně se podporujících podmínek. Potřeba stále výkonnějších strojů pro zpracování vlny na textil iniciovala rozvoj strojírenství, hutnictví a zpracování kovů. Potřeba barviv na textil rozvinula obor chemie. Do nově vznikajících továren přicházeli dělníci z venkova a nastal prudký rozvoj měst. Dramaticky se mění sociální podmínky přinášející nové ekonomické, sociální a etické problémy. Práce se věnuje také rozšiřování procesů průmyslové revoluce do dalších zemí a posléze do celého světa.

Praktická část „Případová studie – město Ústí nad Labem“ popisuje, hodnotí a analyzuje změny, které procesy průmyslové revoluce během krátké doby změnila Ústí nad Labem z bezvýznamného města s 1 500 obyvateli na významnou průmyslovou metropoli. Popisuje negativa i pozitiva rozvoje města, hodnotí současný stav a vyjadřuje se k jeho delším perspektivám a vývoji. K minulosti, současnosti i budoucnosti města se v polostrukturovaném rozhovoru vyjadřuje vedoucí oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem Mgr. Martin Krsek.

V závěru práce je také hodnocen současný stav již postprůmyslového globalizovaného světa a problematika jeho dalšího vývoje.

Klíčová slova: Průmyslová revoluce, světová ekonomika, industrializace, velká divergence, urbanizace, sociální etika, sociální reformy, informační společnost,

Industrial Revolution, its Prodromes, its Course and its Consequences to Present

Summary

The thesis deals with the the Industrial Revolution, the preconditions for its origin, and its consequences that have changed the whole world and still have an influence on it. Before the Industrial Revolution the mankind experienced only one event in economy which can be called revolutionary. It was the Neolithic Revolution, which happened 10 000 years ago, when hunters and food gatherers became settled farmers. The work describes and analyzes the gradual steps that formed the conditions for later rapid development of industry. The set of mutually supported conditions for this development was created in the half of the 18th Century in England. The need for more and more efficient wool processing machines initialized the development of mechanical engineering, metallurgy, and metal processing. The need for textile dyes started the developed of modern chemistry. The workers from rural areas were coming in the newly emerging factories and the rapid development of cities begun. The social conditions were dramatically changing and these changes brought new economical, social, and ethical issues. The work also pays attention to the spreading of the Industrial Revolution processes to other countries and eventually to the whole world.

The practical part “ The case study – the city of Ústí nad Labem” describes, evaluates, and analyzes the changes, which the processes of the industrial revolution during a short period of time turned Ústí nad Labem from an unimportant town with about 1 500 inhabitants to an important industrial urban center. It describes the negative and positive aspects of the town development, evaluates the contemporary situation, and gives an opinion on its further prospects and development. To the past, present and future of the city, the head of the Department of History of the Museum of the City of Ústí nad Labem expresses the semi-structured interview Mgr. Martin Krsek.

At the end the work evaluates the contemporary situation of now post-industrialized globalized world and the issues of its further development.

Keywords: The industrial revolution, world economy, industrialization, great divergence, urbanization, social ethics, social reform, information society,

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Cíl a metodika práce	8
3	Průmyslová revoluce – vývoj a interpretace pojmu.....	9
4	Hospodářský vývoj Evropy před průmyslovou revolucí	13
5	Koncepce průmyslové revoluce a jejich představitelé.....	15
5.1	Tradiční koncepce průmyslové revoluce	15
5.2	Novější a soudobé koncepce průmyslové revoluce	22
6	Morové epidemie a svět, který stvořily	24
7	Proč se průmyslová revoluce zrodila v Anglii, a ne jinde	29
7.1	Velká divergence	37
7.1.1	Kulturní faktory vysvětlení Velké divergence.....	40
7.1.2	Environmentální a geografická vysvětlení Velké divergence	41
7.2	Divergence, asynchronismus a retardace šíření průmyslové revoluce v Evropě.....	43
8	Světová ekonomika druhé poloviny 19. století.....	47
8.1	Ekonomický vývoj od konce 1. světové války	50
9	Vynález knihtisku a jeho význam	53
9.1	Průmyslová revoluce a základy informační společnosti.....	56
9.1.1	Vznik a vývoj tištěných informačních médií.....	57
10	Urbanizace	60
10.1	Negativní důsledky urbanizace, veřejné zdraví a délka života.....	62
10.2	Urbanizace v českých zemích.....	66
11	Železnice a její role v průmyslové revoluci.....	68
12	Případová studie – město Ústí nad Labem.....	71
12.1	Zrození moderního města	73
12.2	Doprava a komunikace	74
12.2.1	Uhlí, zdroj energie pro průmyslovou revoluci.....	74
12.2.2	Říční doprava.....	74
12.2.3	Železniční doprava.....	77
12.3	Na scénu přichází průmysl.....	77
12.4	Rozvoj města po roce 1848.....	81
12.5	Sociální stratifikace obyvatelstva	83
12.6	Demografická data	85
12.6.1	Mortalita a související data	86
12.7	Současnost a další rozvoj města.....	90
12.7.1	Strategie rozvoje města pro období 2015-2020	91
12.8	Stav životního prostředí ve městě po roce 1989	92
12.8.1	Úvaha k současnému vývoji města Ústí nad Labem a návrhy řešení	95
13	Závěr	101
14	Literatura a zdroje	103
15	Přílohy.....	110

Seznam tabulek

Tabulka 1 Počet obyvatel vybraných evropských států a Evropy v letech 1300-1800	26
Tabulka 2 Podíl dospělé populace, která se umí podepsat v různých evropských zemích:	36
Tabulka 3 Asynchronická retardace vybraných zemí vůči Británii.....	45
Tabulka 4 Časový posun parního pohonu k r. 1840	45
Tabulka 5 Časový posun parního pohonu k r. 1864	45
Tabulka 6 Průmyslová produkce 1800-1888 (milióny britských liber).....	49
Tabulka 7 Nezaměstnanost (v % aktivní populace).....	51
Tabulka 8 Vývoj tratí v Británii v letech 1830-1870.....	69
Tabulka 9 Vývoj tratí vybraných zemí v Evropě 1840-1900	69
Tabulka 10 Největší města českých zemí v daném roce.....	72
Tabulka 11 Parní stroje jako ukazatel stupně průmyslové vyspělosti	82
Tabulka 12 Sociální skladba obyvatel Ústí nad Labem.....	84
Tabulka 13 Počet obyvatel města podle zaměstnání v různých oborech.....	85
Tabulka 14 Počet obyvatel města v letech 1600-1960	86
Tabulka 15 Zastoupení českého obyvatelstva.....	86
Tabulka 16 Průměrný věk zemřelých v Ústí nad Labem v letech 1800-1889.....	87
Tabulka 17 Skladba zemřelých osob v Ústí nad Labem v letech 1800-1889.....	88
Tabulka 18 Skladba zemřelých osob podle věku v roce 2016.....	89
Tabulka 19 Pilíře a cíle Strategie rozvoje města 2015-2020	92
Tabulka 20 Kvalita života českých měst	98
Tabulka 21 Velikostní struktura měst v ČR.....	123
Tabulka 22 Podíl městského obyvatelstva podle krajů 1961-2011	123
Tabulka 23 Převážení zboží po Labi v letech 1875-1913 (údaje jsou v tisících tun).....	124
Tabulka 24 Ústí nad Labem, mortalita podle věku v 19. století.....	125
Tabulka 25 Příčiny úmrtí podle pohlaví v Ústí nad Labem v letech 1846-1860.....	125
Tabulka 26 Příčiny úmrtí podle pohlaví v Ústí nad Labem v letech 1885-1889.....	125
Tabulka 27 Podrobný pohyb obyvatel Ústí nad Labem v letech 1800-1889.....	125

Seznam grafů

Graf 1 Židovské pogromy v Evropě 1050-1550.....	27
Graf 2 Úroveň mezd v různých částech světa.....	33
Graf 3 Cena práce/cena energie ve světě	34
Graf 4 Životní náklady dělníků v různých zemích 1375-1875.....	34
Graf 5 Ceny dřeva a uhlí v Londýně 1400-1800	35
Graf 6 Great divergence.....	37
Graf 7 HDP na obyvatele ve vybraných	39
Graf 8 HDP na obyvatele ve vybraných	39
Graf 9 Produkce uhlí Británie, Německo, Francie 1850-1873	48
Graf 10 Produkce surového železa Briránie, Německo, Francie 1850-1873.....	48
Graf 11 Vývoj HDP USA 1880-2000.....	50
Graf 12 Počet výtisků knih v Německu a Anglii 1500-1700.....	53
Graf 13 Tištěné knihy 15.-18. stol.	55
Graf 15 Evropská produkce rukopisů 500-1500.....	55
Graf 14 Evropská produkce knih v letech 500-1800	55
Graf 16 Urbanizace Evropy 1500-1800.....	61
Graf 17 Urbanizace Evropy 1800-1950.....	61

Graf 18	Reálné příjmy v Anglii v letech 1200-2000	63
Graf 19	Urbanizace v českých zemích 1843-1991	66
Graf 20	Rozvoj železniční dopravy vybraných zemí Evropy 1840-1900	70
Graf 21	Rozvoj železničních tratí ve vybraných zemích Evropy v letech 1840-1900	70
Graf 22	Naděje na dožití v Ústí nad Labem 1991-2014	88
Graf 23	Kvocient dětské úmrtnosti v ČR 1920-2011	89
Graf 24	Teplárna Trmice, vývoj emisí 2004-2015	93
Graf 25	ENERGY Ústí nad Labem, vývoj emisí 2004-2015	93
Graf 26	Areál SPOLCHEMIE, vývoj emisí 2008-2015	94
Graf 27	Průměrná koncentrace SO ₂ , NO ₂ a PM ₁₀	94
Graf 28	Vztah indexu vzdělanosti a nezaměstnanosti	99
Graf 29	Asynchronní vývoj parního pohonu k r. 1840.....	113
Graf 30	Asynchronní vývoj parního pohonu k r. 1864.....	114
Graf 31	Populace Velkého Londýna 1800-2015	120
Graf 32	Populace vnitřního Londýna 1800-2015	120
Graf 33	Růst městských aglomerací od roku 1950 do roku 2025 (v miliónech).....	121
Graf 34	Růst městské populace od roku 1950 s výhledem pro rok 2030	121

Seznam obrázků

Obr. 1	Šíření moru v Evropě.....	24
Obr. 2	Centrální parní stroj	115
Obr. 3	Transmise.....	115
Obr. 4	Burton Stone Aquaduct	122

„Ekonom potřebuje, za prvé: dobrou ekonomickou teorii, aby ho vedla; za druhé: statistiku, aby mu poskytla kvalitní empirické údaje; a za třetí: potřebuje znát historii. A právě znalost historického rozměru nejvíce současným ekonomům chybí“ (Josef Alois Schumpeter)

1 Úvod

Dějiny jsou v každé době jedinečným procesem, ale existují zde určité zákonitosti, některé jevy se určitým způsobem opakují. Ne, že by tyto jevy byly zcela identické, ale že obdobné podmínky mívají obdobné důsledky, a proto lze hledat určité paralely i v hodně vzdáleném historickém vývoji k tomu, co se děje dnes, nebo co se dělo nedávno. Je třeba se dívat dále než do minulosti nedávné, nejen pouze do dvacátého století. Řada dějů, které se odehrávají dnes má mnohem hlubší historické kořeny a nelze jim porozumět s pohledem pouze jednoho století zpět, ale je třeba se vracet do minulosti mnohem vzdálenější.

Sociální, ekonomické, kulturní i politické podmínky se v Evropě, ale také v celém světě měnily jen velmi pozvolně, po mnoho generací téměř nepozorovatelně. Lidstvo mělo do osmnáctého století za sebou pouze jedinou opravdu významnou změnu v ekonomické a sociální oblasti, neolitickou revoluci, tedy zavedení zemědělství před asi deseti tisíci lety.

Průmyslová revoluce tento pozvolný postup ukončila, byla to změna vskutku revoluční. Tato změna vyvolaná novými vědeckými a technologickými objevy se odrazila téměř ve všech oblastech lidské společnosti. Změnila zásadně nejdříve Evropu, později i celý svět. Politicky, sociálně i ekonomicky ovlivnila nějakým způsobem téměř každou oblast každodenního života obyvatel. To také vyžadovalo velké změny ve struktuře a organizaci veřejné správy.

Používaný termín průmyslová revoluce není příliš výstižný, netýká se jenom průmyslu. V této práci budu pojímat tento termín jako zavedený, běžně užívaný, s vědomím jeho širšího přesahu.

Průmyslová revoluce v Anglii představuje jednu z nejdůležitějších a nejvýznamnějších událostí nejen v dějinách techniky, jak je obvykle pojímána, ale v celé šíři obecných a kulturních dějin Evropy a poté i celého světa. Procesy průmyslové revoluce jsou historicky zachyceny a zdokumentovány v číslech růstu měst a průmyslových oblastí, ve změnách sociální skladby obyvatelstva a vzniku nových technických a vědeckých oborů. Tyto procesy samozřejmě nenastaly ze dne na den. Takovýmto významným bouřlivým revolučním změnám předchází delší období s řadou méně efektních, a ne tak pozorovatelných, jevů, pro které je vhodný termín prodromy v této práci používaný. Tyto

prodromy podmínky pro ony revoluční změny pozvolna a často nenápadně připravují. Jejich význam bývá podceňován, nebo jsou tyto jevy přehlíženy a s dalším vývojem nejsou spojovány. Proto se tato diplomová práce ve značné míře věnuje i těmto často opomíjeným, ale důležitým, prodromům průmyslové revoluce.

Procesy průmyslové revoluce měly také velké konsekvence sociální a etické. Přesun velkého množství obyvatelstva z venkova do měst, rozvoj tovární výroby a s tím spojený vznik nové dělnické, společenské třídy (proletariátu) s sebou přinesl také do té doby neznámé problémy a konflikty sociální. Pracovní doba dvanáct a více hodin, nízké mzdy, dětská práce a její důsledky (nedostatek vzdělání, fyzické i psychické strádání, prostituce), špatná bytová situace v rostoucích měst s primitivními hygienickými podmínkami. To vše kladlo zcela nové požadavky na správu věcí veřejných, na utváření a organizaci veřejné správy. Ta musela řešit také ničení životního prostředí, znečišťování ovzduší a vody s negativními vlivy na zdraví obyvatel s masivním nárůstem respiračních a průjemových nemocí. Organizace a charakter veřejné správy bývají vždy přesným odrazem politické, ekonomické a sociální situace v dané vývojové etapě.

Proč studovat průmyslovou revoluci a jevy s ní spojené? Dějiny tvoří lidé neustále, utváříme je my všichni od nepaměti. Jsou o tom, co se událo, ale i naše přítomnost je za okamžik již minulostí a tedy historií. Historie nám pomáhá porozumět současnosti na základě zkoumání minulosti, bez znalosti minulosti nelze nikdy přítomnost zcela pochopit. Umožňuje nám pochopit hlavní výzvy a trendy, které máme v současnosti, úspěchy v dnešním světě technických inovací, zvyšování globálního bohatství, ale také sociální nespravedlnosti, globální migrace a zhoršování životního prostředí. Pochopit procesy současnosti nám pomůže, porozumíme-li procesům průmyslové revoluce. Umožní nám to zkoumat v historických souvislostech problémy současné i předvídat ty budoucí.

Současná moderní společnost je produktem průmyslové revoluce. Určují ji procesy, které provázely rozvoj průmyslové revoluce. Dělnická práce, proces industrializace a urbanizace, rozvoj dopravy, komunikace a informačních technologií.

Město ústí nad Labem je vzorovou případovou studií raného kapitalismu ve střední Evropě v období průmyslové revoluce v 19. století. Tomu se věnuje závěrečná, empirická, část této práce, podrobně popisující a analyzující sociální, ekonomickou a demografickou proměnu zaostalého bezvýznamného města na přední průmyslovou metropoli. Zabývá se také dnešním stavem a výhledy do budoucnosti.

2 Cíl a metodika práce

Cíl práce

Cílem práce je popsat, vyhodnotit a analyzovat fenomén průmyslové revoluce z úhlu pohledu, který není u prací s podobnou tematikou obvyklý. Práce se zaměřuje na klíčové prodromy průmyslové revoluce, které připravovaly půdu pro vlastní dynamický revoluční proces. Cílem druhé, praktické, části práce je podrobně analyzovat a zhodnotit vliv dějů průmyslové revoluce na město Ústí nad Labem, jeho ekonomický a sociální vývoj (případová studie).

Metodika práce

Z metodologického pohledu bude využito historické výzkumné procedury – tedy především celé řady historických pramenů i archivních dokumentů. Využitou metodou bude tedy explanace, spočívající v logickém posouzení a vysvětlení procesů průmyslové revoluce a jevů s tímto procesem spojeným. Zodpovědné zpracování historického tématu diplomové práce vyžaduje prostudování mnoha pramenů a jejich vzájemné posouzení a porovnání. Tím se eliminuje možnost subjektivního přístupu některých autorů, případně ideologizace historických jevů. Druhá část práce vychází zejména z údajů a dat Archivu města Ústí nad Labem, z archiválií Městského muzea v Ústí nad Labem a údajů Českého statistického úřadu. Práce je doplněna polostandardizovaným rozhovorem zaměřeným na zhodnocení historického vývoje města Ústí nad Labem.

3 Průmyslová revoluce – vývoj a interpretace pojmu

„Pokud chce člověk pochopit zrod moderní společnosti, musí pochopit britskou průmyslovou revoluci“ (Eric Hobsbawm)

Průmyslová revoluce má své dějiny, svůj historický vývoj, své dějiny a svůj vývoj má ale také sám termín a pojem „průmyslová revoluce“. Pojem „průmyslová revoluce“ použil poprvé v roce 1837 ve svých projevech francouzský socialista a revolucionář Louis-Auguste Blanqui. Přirovnával industrializaci a s ní spojené děje v Anglii k revoluci francouzské v roce 1789 a v letech následujících. Ta byla také klíčovým momentem evropských dějin. V roce 1844 pak tento termín převzal německý filozof Bedřich Engels do svého díla *„Die Lage der arbeitenden Klasse in England“*, v anglickém překladu *„Condition of the Working Class in England“*, tedy *„Postavení dělnické třídy v Anglii“*. Do anglicky hovořícího prostředí pojem zavedl anglický historik, politický ekonom a sociální reformátor Arnold Toynbee ve svých přednáškách v Oxfordu, ty byly publikovány až po jeho předčasném úmrtí (zemřel vyčerpaním v pouhých třiceti letech) pod názvem *„Lectures on the Industrial Revolution in England.“* Odtud se pak pojem „průmyslová revoluce“ stal obecně uznávaným termínem.¹

Interpretace tohoto pojmu je neustálená. Termín „průmyslová revoluce“ není přesný, nemá jednoznačně definovaný začátek ani konec. Různí autoři používají zcela odlišné údaje.

Příkláním se k tomu, co napsal ve své knize *„The Industrial Revolution in World History“* americký historik Peter Nathaniel Stearns: *„Podstata průmyslové revoluce nevyplývá z jasně vymezených a označených událostí jakými jsou třeba uvedení prezidenta do úřadu nebo podepsání významné smlouvy. Dějiny podložené událostmi začaly poté, co se rozmohla průmyslová revoluce: Británie porazila Napoleonova vojska, v Japonsku byla přijata nová ústava, Rusko bylo v roce 1905 otřeseno revolucí. Na těchto událostech měla podíl také průmyslová revoluce. Ta ovšem byla také podmíněna jistými událostmi, jakými byly vynález parního stroje Jamesem Watterem, přijetí zákonů o dětské práci nebo založení ministerstva průmyslu v Japonsku. Avšak propojení dějin průmyslu a dějin založených na událostech není snadné, a tak se v případě industrializace většina badatelů zabývá*

---

¹ PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973

souborem význačných historických ukazatelů. Velké osobnosti a rozhodující momenty jsou v tomto případě méně důležité než v jiných oborech historického bádání.

*Průmyslová revoluce je zvláštním typem revoluce. Jiné druhy revoluce, jakými jsou politické převraty, se dají vymezit daleko snadněji. Takovou revolucí je například Francouzská revoluce nebo revoluce v Rusku v roce 1917. U revolucí tohoto druhu je snadné vymezit počátek i konec (Francouzská revoluce propukla v roce 1789, prodělala jisté fáze, až se do čela země v roce 1799 postavil Napoleon - touto událostí, nebo také Napoleonovou porážkou v roce 1815 končí aktivní revoluční období). Ve skutečnosti se však na poli bádání o politických revolucích objevují nejasnosti: revoluce v Rusku zdánlivě skončila s koncem občanské války v roce 1921, ale skutečně trvala alespoň do třicátých let dvacátého století, kdy došlo k upevnění Stalinovy moci; nedávno zjištěné skutečnosti dokonce naznačují, že zásadní spory vedené v době revoluce trvaly až do let devadesátých. Nicméně je zřejmé, že aktivní hnutí většiny revolucí, od doby prvního povstání až po nastolení nového režimu, trvalo jen zřídka kdy více než jednu dekádu. Průmyslová revoluce byla ovšem něčím úplně jiným. Postihla nejedno desetiletí a její počátek i konec nejsou přesně dané.*²

Odborníci z řad historiků vedou diskuse o tom, zda šlo o procesy skutečně revoluční nebo evoluční. Periodizují procesy průmyslové revoluce a časově je vymezují, každý ovšem jinak. Používají pojmy revoluce průmyslová, technicko-vědecká, vědecko-technická, vědecká. První až n-tá průmyslová revoluce a podobně. Vladimír Mařík ve svém článku v časopise Vesmír píše: „V pestré paletě různorodých názorů se mnohdy ztrácí nejen vlastní jádro myšlenek spojených s průmyslovou revolucí, ale i ucelený pohled na to, čím je tato revoluce vlastně způsobena, co přináší a co znamená pro život společnosti jako celku. Netýká se totiž pouze průmyslové výroby a záležitostí s ní přímo spojených v průmyslové výrobě, v níž se technologické změny projevují nejrychleji, je jen v současné době nejzřetelnější.”³

Se značným historickým odstupem lze zhodnotit i vlivy, které zdánlivě s problematikou průmyslové revoluce nesouvisí. Teprve až koncem minulého století věnují někteří historici pozornost takovým historickým zlomům, jakým byla morová epidemie ve 14. století, bez kterého by se i historie průmyslové revoluce psala zcela jinak.

---

² STEARNS Peter N., *The Industrial Revolution in World History*, Oxford 1993, s. 7-10. in <http://www.historie.upol.cz/19/prameny/stearns.htm>

³ Čtvrtá průmyslová (r)evoluce. Vesmír, 2016/6, <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2016/cislo-6/ctvrta-prumyslova-revoluce.html>

Přesné časové vymezení a periodizace složitých dlouhodobých historických procesů jako je průmyslová revoluce je vždy determinována subjektivním názorem autora. V této práci používám pojem a vymezení průmyslové revoluce časově poměrně široce. Začátek modernizačních procesů, sice ještě pozvolný, můžeme pozorovat již od patnáctého století. Sám považuji za start a akcelerační prvek modernizace vynález knihtisku v polovině patnáctého století, konec nelze jednoznačně stanovit, tyto procesy probíhají stále, jedna etapa končí a další začíná. Mohu ale periodizovat. Periodizačními body jsou zpravidla převratné historické události, nebo zásadní kvalitativní změny.

Vynález knihtisku představuje nástroj k šíření písemné kultury, informací a vědomostí mezi široké vrstvy obyvatelstva. Podporoval také zvyšování gramotnosti, snadněji dostupné tištěné materiály vyžadovaly znalost čtení. Knih tisk byl zcela zásadní pro šíření reformačního hnutí. Církevní reformace, protestantismus, měla zase významný vliv na pozdější stadia průmyslové revoluce. Ta začala a rozšiřovala se nejdříve právě v zemích s protestantskou náboženskou orientací. Tisk předával informace o průmyslových inovacích a ty se pak rychleji šířily do dalších zemí. Proto považuji vynález knihtisku a jeho rychlé hromadné rozšíření do celé Evropy za počátek mnou vymezené časové periody.

Za konec této periody, po němž došlo k dalšímu, ještě strmějšímu růstu inovací ve vědě, technice i v průmyslu, považuji přelom čtyřicátých a padesátých let dvacátého století. Mnou vymezená etapa představuje tedy téměř přesně pět set let.

Konec této etapy a zároveň začátek etapy další představují v mém pojetí dva vynálezy a objevy. Prvním byl vynález tranzistoru v roce 1947. Za tento vynález dostali v roce 1956 William Bradford Shockley, John Bardeen a Walter Houser Brattain Nobelovu cenu. Tranzistor umožnil vznik převratných moderních technologií a najdeme ho téměř ve všech technických vymoženostech. Běžný procesor v našem stolním počítači sestává z více než jedné miliardy tranzistorů. Vynález tranzistoru byl zlomovým bodem pro vznik informačních technologií a tím i informační společnosti. Tyto technologie ovlivnily a stále více ovlivňují snad všechny oblasti lidské společnosti.⁴

Druhým byl objev a popsání molekuly DNA v roce 1953 a s tím spojený rozvoj oboru molekulární biologie. Za tento objev dostali James Dewey Watson, Francis Crick a Maurice Wilkins Nobelovu cenu v roce 1962.⁵ Po objevu struktury DNA se všeobecně usuzovalo, že

---

⁴ Encyclopedia Britannica. Tranzistor Electronics, Dostupné na: <https://www.britannica.com/technology/transistor>

⁵ Nobel Prizes and Laureates, https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1962/

vlastní genetický kód člověka je tak složitý a rozsáhlý, že nikdy nebude v lidských možnostech ho dekodovat. Veškeré úvahy o tom přesahovaly hranice fantazie. To vše změnil předchozí vynález tranzistoru. Na něm založená výpočetní technika rok od roku umožňovala rozsáhlejší a rychlejší operace, a tak byla celá struktura lidské DNA plně sekvenována za padesát let po jejím objevu, v roce 2003. Významnou součástí molekulární biologie je obor molekulární genetiky.

Molekulární biologie a informační technologie jsou dva obory, u nichž to, co je dnes běžné, by považovali i ti autoři v oblasti sci-fi obdaření největší fantazií za nemožné. Za deset let, od roku 2003 do roku 2013, klesla cena za přečtení lidského genomu milionkrát. To je v historii vědy a techniky zcela výjimečné.

Oba tyto objevy ovlivnily, a stále více ovlivňují, i veřejnou správu. První technicky, elektronizací a digitalizací veřejné správy a druhý staví před veřejnou správu nové otázky etické. Ne vždy to, co člověk díky technice je schopen a umí udělat, také udělat smí. Je to například otázka klonování, genetických manipulací, problematika embryonálních kmenových buněk a další.⁶

---

⁶VÁCHA, Marek, *Desetiletí lidského genomu*, Přednáška 8. 1. 2016 v prostorách PEN klubu NK v Praze.. Záznam přednášky dostupný na: <https://www.youtube.com/watch?v=LLExx10-r6A>

4 Hospodářský vývoj Evropy před průmyslovou revolucí

Průmyslová revoluce je mnohdy zjednodušeně představována jako skutečně skokový, revoluční jev. V dlouhodobém časovém horizontu historie lidstva se to tak může skutečně jevit. (viz graf 6 – Velká divergence). Jevy a procesy, bezesporu převratné, které se v naznačeném bodu zlomu daly nebývale zrychleným tempem do pohybu a přetvořily lidskou společnost, nelze jednoduše chronologicky popsat ani sociologicky či antropologicky zevšeobecnit. Na to jsou příliš složité a není je možno vyjmout ze širších znalostí historických faktů a jejich souvislostí a vztahů.

Zásadní vliv na další hospodářský vývoj v Evropě měly morové epidemie, které zasáhly Evropu v polovině 14. století. Proto je tomuto tématu věnována samostatná kapitola.

Začátky novodobého hospodářského systému, kapitalismu, se formovaly v západní Evropě postupně v průběhu několika století uprostřed středověké feudální společnosti.

Feudalismus se od velmi pozvolných změn přes pozdější změny radikálnější proměňoval na novou ekonomickou a společenskou soustavu, kterou můžeme nazvat raným kapitalismem.

Denní život v předindustriální době se pro Evropany po staletí neměnil. Feudální systém byl zemědělskou, a tedy vesnickou, civilizací. Feudální panství, vesnická sídla i zemědělské usedlosti byly uzavřenými hospodářskými jednotkami. Zásadní životní potřeby byly tyto jednotky schopny uspokojovat vlastní výrobou, byly ekonomicky soběstačné. Zemědělství dávalo obživu téměř všemu tehdejšímu obyvatelstvu. Převažovalo naturální hospodaření, ve kterém směna měla jen vedlejší úlohu. Nakupován byl jen velmi úzký okruh výrobků, například sůl, směnou za zemědělské produkty a řemeslné výrobky. U šlechty a duchovenstva byly předmětem nákupu ještě na tehdejší dobu luxusní výrobky, zejména oděvy.

Feudální systém se postupně modernizoval s rostoucí dělbou práce a zvyšujícím se významem peněz. Výroba zboží určeného pro směnu, a s tím spojený růst významu obchodu a peněz, tedy zbožně peněžní hospodářství, společně se vznikajícími městy, která se stávala středisky obchodu, řemesel i politické a církevní správy se stala základními modernizačními prvky feudálního systému. Vznik měst byl podmíněn zvyšující se efektivností zemědělství, neboť zemědělské výrobky musely pokrýt nejen vlastní potřeby jako dříve, ale poskytnou také potraviny obyvatelstvu městskému. Vznikala tak novodobá městská civilizace, v tomto období již civilizace předindustriální.

Rozvoj měst ve feudální Evropě byl nejvýraznější a nejčasnější v severní Itálii. Města, jako byly Benátky a Janov, později i další, bohatla ze zprostředkovatelského obchodu mezi Evropou a východním Středomořím i z křižáckých výprav, které vybavovala potravinami a dalším zbožím. V 15. století se stala Itálie nejbohatší a nejvyspělejší částí Evropy. Pro další vývoj celé Evropy byl důležitý, na zmíněném rozvoji založený, vznik italské renesance a ideového směru humanismu

Historický vývoj se ale posléze ubíral jiným směrem a centrem pokroku se staly jiné části Evropy.

Bylo by nad rámec této práce a nad možnostmi, které její rozsah umožňuje, zabývat se i dalšími vlivy, jakými byly například zámořské objevy. Ty jsou obecněji známé a pro zájemce jsou informace snadno dostupné.

V 16. století a v první polovině 17. století mělo dění v Evropě průběh vskutku dramatický. Příchod renesance a humanismu do severních částí Evropy, krize katolické církve a vznik církevní reformace, zejména luteránství a kalvinismu a s tím spojená protireformace s krvavými náboženskými konflikty třicetileté války, to vše bylo rámcem ve stejném období probíhajícím významným změnám v oblasti ekonomické, tj. přechod od pozdního středověkého feudalismu k novověkému ranému kapitalismu.

Rané kapitalistické vztahy se nejdříve vytvářely ve Flandrech, na území historického Holandska, tehdy rozděleného na sedmnáct provincií pod nadvládou španělské větve Habsburků. V té době to byl jeden z nejvyspělejších regionů Evropy. Přispěla k tomu výhodná poloha v místě nejvýznamnějších obchodních cest a dlouhá tradice místního i dálkového obchodu, vyspělá textilní výroba a rozvinutá námořní doprava. Specifický byl i předchozí politický, sociální a náboženský vývoj.

Na exportu do ostatních zemích mělo významný podíl rozvinuté zemědělství. Nizozemci se stali hlavními námořními dopravci Evropy a jejich rozvíjející se obchod zajišťoval prosperitu finančního sektoru a celého hospodářství. Základem tohoto rozvoje byla Východoindická společnost, založená v roce 1602, ta zanikla až v roce 1799. V tomto období mělo Nizozemí zcela výjimečné postavení a bylo nejvyspělejší zemí Evropy. Od poloviny 17. století se situace začala měnit, především v souvislosti s událostmi v Anglii. V 18. století jeho úlohu převzala Anglie a Francie.

5 Koncepce průmyslové revoluce a jejich představitelé

Ve špatných ekonomických obdobích se často odhalují mnohé ekonomické omyly v minulosti. Důvod je zřejmý: hledání nápadů a alternativních řešení těm, kteří opakují staré chyby a stále podléhají oněm ekonomickým klamům, o nichž se klasická ekonomie domnívala, že se jich zbavila. V procesu stálého přetrvávání těchto omylů hraje zásadní roli krátkodobost politiky. A právě v takových dobách je třeba se do ekonomické historie vrátit a odhalit některé stále se opakující chyby.

Různé koncepce průmyslové revoluce si kladou dvě základní otázky. Nalézají na ně ovšem odlišné odpovědi. První otázka se ptá na to, proč se několik zásadních inovací uskutečnilo právě v Británii, a ne na jiných místech. Druhá otázka zní, proč byly nové vynálezy uvedeny do praxe v Británii s mnohem větší rychlostí než v jiných oblastech Evropy.

5.1 Tradiční koncepce průmyslové revoluce

John Stuart Mill (1806-873), jeden z nejvýznamnějších myslitelů v historii liberalismu, zabývající se sociální teorií, politickou teorií a politickou ekonomikou se ve svém díle *Základy politické ekonomie*, vydané poprvé v roce 1848 zabývá vlivem zahraničního obchodu na industriální ekonomiku. Uvádí, že každé rozšíření zahraničního obchodu podporuje proces dělby práce a rozsáhlejší používání strojů a vytváří příznivé prostředí pro zdokonalování výrobních procesů a pro vznik nových vynálezů. Konstatuje, že uvolnění zahraničního obchodu vyvolává někdy úplnou výrobní revoluci v zemi, která neměla své zdroje do té doby příliš rozvinuté, vede ke zvýšení pracovního úsilí, ke spoření a k akumulaci kapitálu.

U nás, zřejmě jako první, použil pojem průmyslová revoluce Anton Heinrich Springer (1825-1891). Ten ve své práci *„Geschichte des Revolutionszeitalters (1789-1848)“*, vydané v Praze roku 1849, nazval jednu z kapitol *„Die industrielle und philosophische revolution“*, tedy *„Průmyslová a filosofická revoluce“*⁷. Revolučnost považoval za základní rys moderní doby. Rozlišoval, podobně jako Engels, rozdílný charakter revoluce u různých evropských národů. Revolučnost v Anglii vztahuje na oblast průmyslu, ve Francii na oblast politiky a v Německu na oblast vědy. Springer považoval za paradoxní názory, že strojová práce osvobodila člověka. Naopak tvrdí, že se z továrního dělníka stala pouhá součástka stroje a jeho práce dospěla k nejvyššímu stupni nevědomosti a nesvobody. Vývoj podle Springera

---

⁷ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Utopický socialismus v Čechách v XIX. Století*, Praha: Svobodné slovo, 1965.

směřuje (jde o úvahy z roku 1849) k omezování podílu ruční práce, lidé tedy budou moci využít svých sil a času k utváření své svobodné osobnosti.

Springer se po ukončení studia filosofie a historie na Karlově univerzitě usadil v německém Tübingenu, kde se zapojil do politické činnosti během revoluce v roce 1848. V témže roce se vrátil do Prahy a začal přednášet na univerzitě historii revoluční epochy. Liberální tón jeho přednášek ho ale přivedl do nemilosti u státní moci, proto v roce 1849 odešel z Čech a vzdělával se v Anglii, ve Francii a v Nizozemí. Od roku 1852 působil v Bonnu jako lektor a od roku 1860 jako profesor dějin umění. Později působil na univerzitě v Lipsku, kde se stal profesorem středověkého a moderního umění v nově založeném Ústavu pro dějiny umění.

Friedricha Engelse (uváděn také jako Bedřich Engels) a jeho dílo považuji pro studium průmyslové revoluce, jejích jevů a procesů, za neopominutelné. V úvodu jsem se zmínil o častém jevu, historii a historiky ovlivňujícím, a to ideologizaci dějin, upravující historii tak, jak je to v dané době, zejména pro vládnoucí elity, výhodné. K tomu docházelo zejména v totalitních režimech. Historici a historická bádání byli placeni státem, a tak nemohli být, v menší či větší míře, nezávislí. Zmiňuji se o tom na tomto místě v souvislosti s Friedrichem Engelsem, protože v době, která neoplývá znalostí historie, mají jména jako Engels (1820-1895) a Marx (1818-1883) konotaci téměř pejorativní. a to zcela neoprávněně.

Současný britský historik, novinář a politik Tristram Julian William Hunt o Engelsovi napsal: „*Tento velký milovník dobrého života, vášnivý obhájce lidské individuality a nadšený ctitel literatury, kultury, umění a hudby, který umění považoval za otevřený prostor pro otevřenou diskuzi, by nikdy nemohl vstoupit do sovětského komunismu 20. století, a to i přes stalinistické nároky na jeho otcovství.*“⁸

Hunt dále píše: „*V žádném případě nemůže Engels nebo Marx nést vinu za zločiny historických aktérů, které se uskutečnily o generaci později, a to ani v případě, že by se na ně politici odvolávali proto, že dělají vše na jejich poctu* “

Engels byl polyglot a ovládal slovem i písmem řadu jazyků včetně ruštiny, italštiny, portugalštiny, irštiny, španělštiny, polštiny, francouzštiny a angličtiny.

Koncepci průmyslové revoluce můžeme u Friedricha Engelse odvodit z jeho tří základních děl na toto téma, napsaných na konci první poloviny 19. století.

---

⁸ HUNT, Tristram. *Marx's general: the revolutionary life of Friedrich Engels*. New York: Metropolitan Books, 2009. ISBN 0805080252., Dostupné na: <https://rosswolfe.files.wordpress.com/2015/02/tristram-hunt-marxs-general-the-revolutionary-life-of-friedrich-engels.pdf>

Jsou to „*Nástin kritiky politické ekonomie*“, „*Situace Anglie*“ a „*Postavení dělnické třídy v Anglii*“. Z článku „*Nástin kritiky politické ekonomie*“ je vidět, že byl dobře obeznámen s díly Adama Smithe, Davida Ricarda, Thomase Malthuse, Johna Stuarta Milla, Roberta Owena, Charlese Fouriera, Saint-Simona a dalších ekonomů a filosofů. Primárním zdrojem informací byla pro něho, a později i pro Marxe, kniha Andrewa Ura „*The Philosophy of Manufactures: or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain*“⁹

Engelsova kniha „*Postavení dělnické třídy v Anglii (Die Lage der arbeitenden Klasse in England)*“ s podtitulem „*Z osobních dojmů a z autentických zdrojů*“ byla napsána tehdy dvaceti čtyř letým Engelsem po jeho téměř dvouletém pobytu v Anglii. Během této doby pobýval v několika průmyslových městech jako je Londýn, Manchester, Liverpool, Salford, Stockport a Bolton, i v „továrních“ městech Nottungham, Birmingham, Glasgow, Leeds, Bradford a Huddersfield. Téměř 400 stránkové dílo napsal po návratu do Německého Barmen od listopadu 1844 do března 1845.

Podle Engelse byla průmyslová revoluce významným mezníkem v britské historii jako vyvrcholení postupných individuálních technických vylepšení v textilním průmyslu vedoucích k rozsáhlým změnám v celé společnosti. Za počátek považuje Engels Hargreavesův stroj na spřádání příze „Spinning Jenny“. Následoval řetěz dalších vynálezů, které znamenaly vytvoření nové společenské třídy továrních dělníků. Engels poněkud idealizuje jejich život před industrializací „... žili slušně s příjemnou existencí ve zbožnosti a bezúhonnosti ...“¹⁰

Engels popsal průmyslovou revoluci a její důsledky velmi podrobně, přesto jeho práce měla v Británii z počátku velmi malý vliv. Z němčiny byla přeložena až v roce 1880, tedy 35 let po jejím napsání. Do té doby byla britskými ekonomy a komentátory nepovšimnuta, a tak jim unikly podstatné informace o jejich vlastní průmyslové revoluci a o nově vzniklé třídě, proletariátu. Během 19. století informovali britští komentátoři o výrobcích, ne o podmínkách jejich vzniku, o postupu a pokroku spíše než o revoluci.

Engelsova definice či koncepce průmyslové revoluce je patrná z jeho díla „*Situace Anglie*“: „... *Tato čtyři odvětví, výroba příze a látek, byla takto úplně zrevolucionována.*

---

⁹ URE, Andrew. *The Philosophy of Manufactures*,
<http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/ure/PhilosophyManufactures.pdf>

¹⁰ The ‘industrial revolution’: interpretations from 1830 to the present.,
<http://www.uea.ac.uk/documents/1006128/1446434/Emma+Griffin+industrialrevolution.pdf/816bcd4c-ac9b-4700-aae4-ee6767d4f04a>

Domáckou práci nahradila společná práce ve velkých budovách; ruční práci nahradila hnací síla páry a činnost strojů. Pomocí stroje vyrobilo nyní osmileté dítě víc než kdysi dvacet dospělých mužů; šest set tisíc továrních dělníků, z nichž polovinu tvoří děti a víc než polovinu osoby ženského pohlaví, vykonává práci, kterou by dříve sotva udělalo sto padesát milionů lidí. Ale to je jen začátek průmyslového převratu. Viděli jsme, jaký vliv měl pokrok ve sprádkání a tkaní na rozvoj barvení, potiskování a bílení tkanin a jak tato odvětví přiměl aby povolala na pomoc mechaniku a chemii. Od té doby, co se k potiskování používá parního stroje a kovových válců, koná jeden muž práci za dvě stě; použití chloru místo kyslíku při bílení zkracuje dobu potřebnou k úkonu z několika měsíců na pár hodin. A jestliže účinek průmyslové revoluce na procesy, jimiž prochází výrobek po sprádkání a tkaní, byl tak rozsáhlý, pak zpětný účinek na materiál pro nový průmysl byl ještě významnější. Teprve parní stroj dal hodnotu nevyčerpatelným uhelným ložiskům skrytým pod povrchem Anglie; hromadně se otevíraly nové uhelné doly a ve starých se začalo pracovat s dvojnásobnou energií. Také výroba sprádacích strojů a tkalcovských stavů začala tvořit vlastní průmyslové odvětví a byla tak zdokonalena, že se v ní žádný jiný národ nemohl s Anglií měřit. Stroje vyráběly stroje a dělbu práce až do nejnepatrnějších podrobností bylo dosaženo oné přesnosti a jemnosti, jimiž anglické stroje vynikají nad ostatní. Tovární výroba strojů zase působila zpětně na těžbu železa a mědi. Hlavní podnět k rozvoji těžby železa a mědi přišel sice s jiné strany, ale přesto to byl důsledek původního převratu, který způsobili Watt a Arkwright.

Následky průmyslového impulsu, který byl jednou dán, jsou nekonečné. Pohyb určitého průmyslového odvětví se okamžitě přenáší na všechna ostatní. Nově vytvořené síly, jak jsme právě viděli, žádají potravu; a nově vytvořené pracující obyvatelstvo přináší s sebou nové životní vztahy a nové potřeby. Výhody, vyplývající pro tovární výrobu z mechanisace, snižují cenu výrobku, tím zlevňují životní potřeby, a v důsledku toho snižují mzdu vůbec; všechny ostatní výrobky lze prodávat levněji a ty úměrně se zlevněním vyžadují větší trh. Jakmile někdo výhodně použije nějakého nového mechanického zařízení, všechna průmyslová odvětví jej postupně napodobí, růst civilisace, který je nutným následkem všech průmyslových zlepšení, vytváří nové potřeby, nová odvětví tovární výroby, a tím opět nová zdokonalení. Revoluce v bavlnářství musela vyvolat revoluci v celém průmyslu; a nemůžeme-li vždy sledovat, jak se rozvoj přenáší na odlehlejší odvětví průmyslového systému, je to jen proto, že k tomu nemáme dost statistických a historických údajů. Ale všude

uvidíme, že zavedení mechanických pomocných prostředků a vůbec vědeckých principů bylo hnací pružinou pokroku. ...“¹¹

V závěru téže práce píše: „Nejdůležitějším výsledkem osmnáctého století bylo pro Anglii to, že průmyslovou revolucí byl vytvořen proletariát. Nový průmysl potřeboval mít neustále pohotově masy dělníků pro nespočetná nová odvětví práce, a to dělníků, jací tu dosud nebyli. Do roku 1780 měla Anglie málo proletářů, což nutně vyplývá ze situace národa, jak jsme ji nahoře vylíčili. Průmysl soustředil práci do továren a měst; spojení průmyslové a zemědělské činnosti nebylo už možné a nová dělnická třída byla odkázána čistě na svou práci. Dosavadní výjimka se stala pravidlem a postupně se rozšířila i mimo města. Obdělávání půdy v parcelách bylo vytlačeno velkopachtýři, a tím byla vytvořena nová třída zemědělských nádeníků. Města ztrojnásobila a zčtyřnásobila počet svého obyvatelstva a téměř celý tento přírůstek tvořili jen dělníci. Také rozšíření hornictví potřebovalo velký počet nových dělníků, a i ti pak žili jen ze své denní mzdy.

Naproti tomu z buržoasie se stala vyslovená aristokracie. Rozvojem průmyslu továrníci zázračně rychle zmnohonásobili svůj kapitál; obchodníci rovněž dostali svůj podíl a kapitál vytvořený touto revolucí byl prostředkem, jímž anglická aristokracie bojovala proti francouzské revoluci.

Výsledkem celého pohybu je to, že Anglie je nyní rozštěpena na tři strany, na pozemkovou aristokracii, peněžní aristokracii a pracující demokracii. To jsou jediné strany v Anglii, jediné hnací pružiny, které zde působí, a jak působí, to se snad pokusíme vylíčit v některém pozdějším článku.“¹²

Věnoval jsem Engelsovi větší prostor, protože jeho práce není dnes obecně příliš známá, situaci v Anglii popisuje velmi výstižně, z vlastního pozorování a zkušeností při několikaletém pobytu v Anglii. Také připomínám, že uvedené práce psal Engels v době, kdy ještě nebyl pod vlivem marxistických teorií, v práci jsou znát myšlenky utopických socialistů jako byl Robert Owen, Charles Fourier a Henri de Saint-Simon.

V dalším období se již teorii průmyslové revoluce příliš nevěnoval a sledoval a komentoval situaci v jiných státech, především v Německu a v Rusku.

---

¹¹ ENGELS, Friedrich. Postavení dělnické třídy v Anglii, <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1844/021844.htm>

¹² Tamtéž

Politický ekonom Karl Georg Winkelblech¹³ (1810-1865) není u nás příliš známý, své práce publikoval pod pseudonymem Karl Marlo. Po dokončení studia přírodních věd a chemie v Giessenu se stal profesorem chemie na Vyšší odborné škole v Kasselu.

Po setkání a rozhovoru s německým dělníkem o strádání a nejistotě života dělníků pracujících v Norsku se zajímal se o postavení dělnické třídy a stal se zastáncem socialistických myšlenek. Od roku 1843 věnoval všechnen svůj talent i čas své knize o sociálních reformách. Ta vyšla ve čtyřech svazcích mezi roky 1849-1859. Pokládá si v ní otázku: „*V čem tkví příčina toho, ptal jsem se, že ráj, který se rozprostírá před mýma očima, skrývá tolik bídy? Je zdrojem toho utrpení příroda, nebo je zavínil člověk? Jako tak mnozí přírodovědci jsem vždy viděl v průmyslových dílnách pece a stroje, nikoliv lidi, výrobky lidské píle, nikoliv jejich výrobce, a byl jsem proto úplným cizincem ve velké říši bídy, která je pravou tvář naší naličené civilizace. Po přesvědčivých slovech dělníka jsem pocítil v celém rozsahu nicotnost svých dosavadních vědeckých snů a v několika okamžicích ve mně uzrálo rozhodnutí odhalit utrpení našeho pokolení, jeho příčiny a prostředky k nápravě*“¹⁴

Jeho dílo je souhrnem jeho originálních úvah o ekonomických a sociálně-politických problémech tehdejší společnosti. Je patrné, že byl dobře obeznámen s pracemi ostatních autorů té doby jako byl Malthus, Engels, Simondi a další. Byl přesvědčen, že svou interpretací průmyslové revoluce, ve které odmítl jak liberalismus, tak i komunismus, vystihl podstatu problémů své doby a navrhl možnost dalšího vývoje a zlepšení sociálních i politických poměrů. Hlavním cílem byla pro něho sociální reforma, uskutečnitelná pouze federativním společenským a sociálním zřízením ve formě sociální republiky. Své názory se snažil prosadit intenzivní politickou činností v revolučním roce 1848. Marlův ekonomický systém vychází ze zkoumání procesů průmyslové revoluce. Jedna z kapitol prvního svazku jeho díla má název „*Průmyslová revoluce*“, následující kapitola pak „*Následky průmyslové revoluce*“. Po rozboru průmyslové revoluce a jejích následků přešel od chemie a techniky výhradně k problematice sociálně ekonomické.¹⁵

Marlo dospěl k tomu, že moc velkých států je podmíněna stupněm jejich průmyslového rozvoje. Princip volné konkurence, který vedl k průmyslové revoluci se všemi jejími důsledky, byl odvozen od požadavku svobody člověka. Průmyslovou revoluci charakterizuje

---

¹³ BIERMANN, Wilhelm, *Karl Georg Winkelblech (Karl Marlo). Sein Leben Und Sein Werk.* in PURŠ Jaroslav: *Průmyslová revoluce*, 1973

¹⁴ MARLO Karl: *Untersuchungen Uber Die Organisation Der Arbeit Oder System Der Weltökonomie* in PURŠ Jaroslav: *Průmyslová revoluce*, 1973

¹⁵ BIERMANN W. Ed: *Karl Georg Winkelblech (Karl Marlo)* in PURŠ Jaroslav: *Průmyslová revoluce*, 1973

Marlo pokroky vědy a techniky a rozšířením úvěru. To mělo vést k rozvoji lidské osobnosti a k uskutečnění křesťanského požadavku spravedlnosti. Ovšem rozsáhlá dělba práce a strojová výroba způsobila pravý opak. Průmyslová revoluce měla podle Marla za následek společenské a politické panství kapitálu, téměř naprostou nesvobodu dělníků, odstranění dřívějšího klidu a stálosti celého života. Stanislaus Grabski¹⁶ poukazuje na to, že Marlo dospívá ke stejným závěrům jako komunisté, ale došel k nim z jiných východisek. O Marlovi píše: „Považuje moderní společenský systém za nespravedlivý, nehospodárný a zavrženíhodný, a to jak v jednotlivostech, tak jako celek. Avšak duch, který vane z této analýzy není materialistický. Za hlavní zlo liberalismu neoznačuje bídu pracujících tříd, ani nerovnoměrné rozdělení statků, ale pokles etických ideálů, mravní úpadek národů“

Když Marlo dokončil třetí svazek svého díla, otřesen jeho malým ohlasem duševně onemocněl a strávil rok v ústavu pro duševně choré. Po propuštění pokračoval v práci na čtvrtém svazku, ten však již pro předčasné úmrtí nedokončil.

Uvedené příklady uvádějí hodnocení jevů a procesů průmyslové revoluce těmi, kteří byli jejími současníky a poskytují nám cenné informace.

Po šedesátých létech 19. století vycházely další práce o průmyslové revoluci, významným autorem je Arnold Toynbee (1851-1883) o kterém se zmiňuje předchozí kapitola této práce. Zavedl pojem průmyslová revoluce jako pojem historický. Je považován za jednoho z nejvýraznějších politických ekonomů devatenáctého století. Byl spíše mistrem slova, jeho přednášky na univerzitě v Oxfordu vyšly pod názvem „*Lectures on The Industrial Revolution in England*“¹⁷ v roce 1884.

V této části nelze pominout práci francouzského historika ekonomie Paula Mantrouxe.¹⁸ Ač Francouz, napsal do té doby nejobsáhlejší práci o britské průmyslové revoluci. Jeho kniha s názvem „*La Révolution Industrielle au XVIIIe Siècle ; Essai sur les Commencements de la Grande Industrie Moderne en Angleterre*“, v anglickém překladu pak: „*The Industrial Revolution in the Eighteenth Century: An Outline of the Beginnings of the Modern Factory System in England*“ vyšla v roce 1905. Ve svém díle se nezaměřoval na průmyslovou revoluci pouze z hlediska zavádění technických a technologických inovací, neopomíjel

---

¹⁶ GRABSKI Stanislaus: *Karl Marlo als Sozialtheoretiker, 1898* in Purš Jaroslav: *Průmyslová revoluce, 1973*

¹⁷ *Lectures on The Industrial Revolution in England* by Arnold Toynbee 1884:

<http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/toynbee/indrev>

¹⁸ MANTROUX, Paul. *Industrial Revolution in the Eighteenth Century : An Outline of the Beginnings of the Modern Factory System in England..* <https://www.scribd.com/document/243817391/A-Revolucao-Industrial-no-Seculo-XVIII-Paul-Mantoux-pdf>

společenskou stránku průmyslové revoluce. Změny způsobené průmyslovou revolucí se dotýkají člověka a společenských vztahů. Charakterizuje průmyslovou revoluci třemi základními složkami: technickou, ekonomickou a společenskou.

Pojem revoluce ve smyslu zdokonalování výrobních prostředků a s tím spojenými změnami života společnosti použil jako jeden z prvních myslitelů J. J. Rousseau. V pojednání „*O původu nerovnosti mezi lidmi*“, napsaném letech 1753-1754, považoval použití kamenných nástrojů, nožů a seker a stavění chýší za první revoluci, která vytvořila instituci vlastnictví. Další velkou revolucí bylo podle něho osvojení si zpracování kovů, hutnictví, a rolnictví.¹⁹ Jedná se tedy o neolitickou revoluci.

Autorů, zabývajících se koncepcí průmyslové revoluce je mnohem více, uvádím ty, které pokládám za významné reprezentanty koncepcí průmyslové revoluce v daném období od konce 18. století do začátku století dvacátého.

5.2 Novější a soudobé koncepce průmyslové revoluce

Průmyslová revoluce, její vznik, průběh a šíření je stále objektem zkoumání. Komplexní a uspokojivé vysvětlení nebylo doposud podáno a je v mnoha ohledech stále záhadou. V posledních dvou desetiletích se zájem historiků, zabývajících se historií ekonomického vývoje a ekonomických jevů průmyslové revoluce zaměřil na srovnávací ekonomickou historii.

Pojmem „*The European Miracle*“²⁰ popularizoval britsko-australský ekonom a historik Eric Jones ve své knize „*The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*“, vydané poprvé v roce 1981. Kniha byla tehdy přijata jako kontroverzní, propagující eurocentrismus, tedy názor kontinentální výjimečnosti Evropy, která vždy byla a je středem světového vědění, kultury a myšlení. Odvolává se na tradice antické filosofie, vědy a umění z nichž vzešla pozdější západní kultura.

Také Georg W. F. Hegel ve své filosofii dějin a společnosti vylučuje z dějin filosofie tak zvané orientální myšlení, zejména indické a čínské. Jonesovu knihu kritizoval na příklad Andre Gunder Frank²¹, významný americký historik ekonomie.

---

¹⁹ PURŠ, *Průmyslová revoluce*, 1973,

²⁰ JONES, Eric. *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, <https://mises.org/library/european-miracle-0>

²¹ FRANK, Andre, G. *The Development of Underdevelopment*'k, PDF, https://www.colorado.edu/geography/class_homepages/geog_3682_f08/Articles/FrankDevofUnderdev.pdf

Frank tvrdí, že až do konce 18. století byla středem světové ekonomiky Asie a v některých jejích částech byla produktivita práce vyšší než v Británii.

V posledních letech jsou nejčastěji citovanými díly, věnujícími se novým, specifickým konceptům původu britské průmyslové revoluce, tyto knihy - Eric Hobsbawm: „*Industry and Empire: From 1750 to the Present Day*“²² (1999), Keneth Pomeranz: „*The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*“²³ (2000), Gregory Clark: „*A Farewell to Alms*“²⁴ (2007), Robert C. Allen: „*The British Industrial Revolution in Global Perspective*“²⁵ (2009), Kromě knihy Erica Hobsbawma jsou zbývající tři knihy dostupné v PDF na adresách uvedených v poznámkách pod čarou.

Stephan R. Epstein (1960-2007), profesor hospodářských dějin na Londýnské School of Economics, kladl důraz na to, že epidemie černé smrti v polovině 14. století byla exogenním demografickým šokem, který vyvolal proces institucionální "kreativní destrukce", který pozvedl evropskou ekonomiku na cestu vyššího hospodářského růstu.²⁶ Následující kapitoly se uvedenému tématu věnují podrobněji.

---

²² HOBSBAWM, Eric. *Industry and Empire The Birth of the Industrial Revolution*
<http://thenewpress.com/books/industry-empire>

²³ POMERANZ, Kenneth. *The Great Divergence*. <http://piketty.pse.ens.fr/files/Pomeranz2000.pdf>

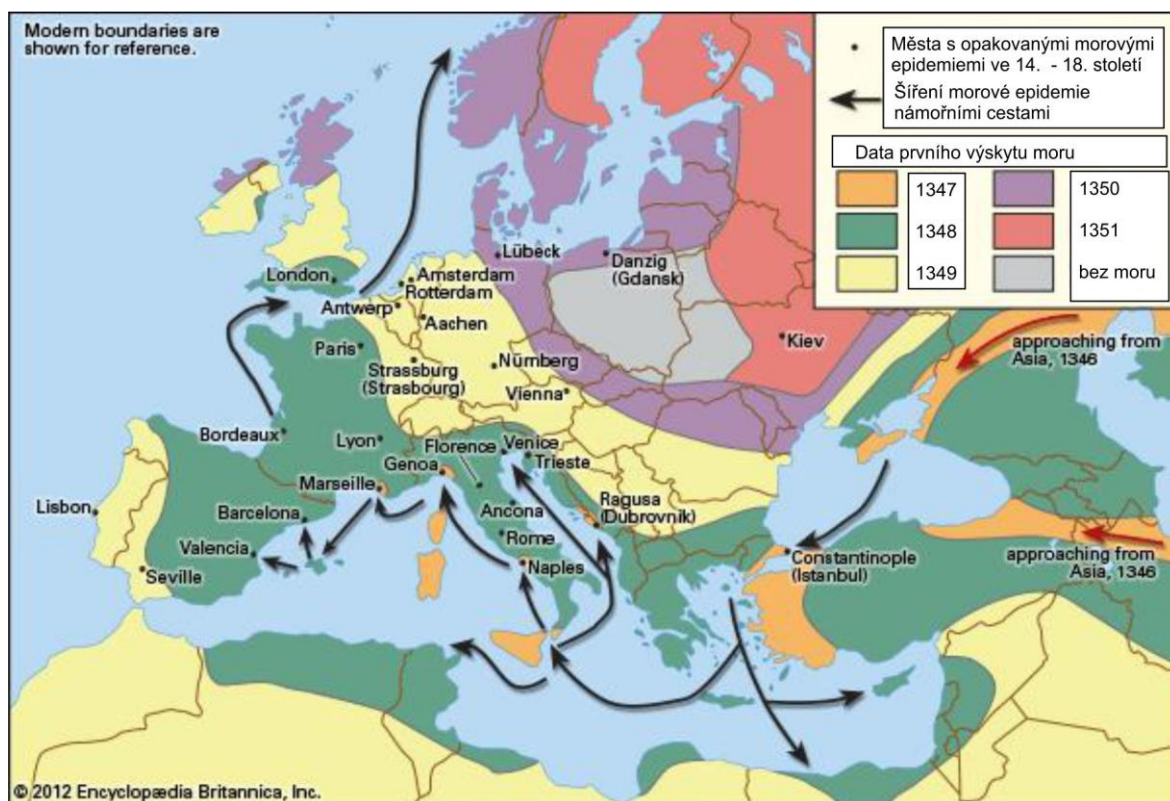
²⁴ http://cnqzu.com/library/Philosophy/neoreaction/Gregory%20Clark/Gregory_Clark%20-%20A_Farewell_to_Alms.pdf

²⁵ ALLEN, Robert. C. *The British Industrial Revolution in Global Perspective*
<https://www.nuffield.ox.ac.uk/users/allen/unpublished/econinvent-3.pdf>

²⁶ EPSTEIN, S. R. *Freedom and Growth: The European miracle?*, in E. V. Barker ed. LSE on freedom (London, 1995). Dostupné na: <http://www.lse.ac.uk/economicHistory/pdf/Epstein%20Documents/26%20-%20Freedom%20and%20growth.pdf>

6 Morové epidemie a svět, který stvořily

Morové epidemie, pro které se používá také pojem „Černá smrt (*The Black Death*)“, byly největší demografickou katastrofou v evropské historii. Nejničivější následky měla epidemie moru, která zasáhla Evropu v polovině 14. století. Epidemii podlehla, podle odhadů a historických pramenů, asi třetinu evropského obyvatelstva. Morová epidemie měla pro evropské obyvatelstvo také výrazné hospodářské, sociální a kulturní důsledky. Evropské státy neměly k dispozici žádná účinná preventivní opatření, nevědělo se, jakým způsobem se mor šíří a co ho způsobuje. Lidé ze všech společenských vrstev byli zděšeni, mor pokládali za Boží trest, který předchází apokalypsu. Pokusy o zmírnění hospodářských důsledků se mýjely účinkem. Smrt takového množství lidí znamenala značný úbytek pracovních sil, vyliďněné venkovské oblasti nestačily zásobovat zbylé obyvatelstvo potravinami.

Obr. 1 Šíření moru v Evropě

Zdroj: *Black Death*, <https://www.britannica.com/event/Black-Death>

Z toho důvodu byly vydávány zákazy vývozu potravin, příkazy k regulaci cen u prodejců a trestání černého trhu. Úbytek zemědělců zvýšil po nich poptávku, to jim přineslo jak hospodářský prospěch, tak i zlepšení společenského postavení. Z naléhavé potřeby byly vymyšleny a zaváděny rozličné inovace, přinášející úsporu pracovních sil. Rozdílná byla reakce na důsledky moru v Anglii, kde posléze vedla k zárodkům kapitalismu, oproti kontinentální Evropě a dalším oblastem světa.

Abychom lépe pochopili, jaký epidemie, zvaná také „černá smrt“, měla průběh a jak na ni reagovala tehdejší společnost, uvádím výstižný popis očitých svědků. Jak prožívali a popsali morovou epidemii v roce 1348 Giovanni Boccaccio a Francesco Petrarca je uvedeno v příloze 1.

Epidemie moru by zřejmě neměla tak ničivé důsledky, kdyby jí nepředcházela řada dalších nepříznivých environmentálních vlivů. Začátkem 14. století došlo v Evropě, nejvíce v její jižních a západních oblastech ke značnému ochlazení klimatu. To znamenalo dlouhé zimy a chladná a deštivá léta. Úroda obilí klesla až na zlomek dřívější sklizně. Vyvrcholením byla řada hladomorů, z nich největší byl velký hladomor v roce 1316. V předchozím roce 1315 zničily deště téměř celou úrodu a následná krutá zima dílo zkázy dovršila. Nedostatek potravin přetrvával až do roku 1325. Hlady tehdy zemřelo podle odhadů 10–20 % obyvatel. Podvýživa evropskou populaci první poloviny 14. století značně oslabilo, morová epidemie se tak šířila snadněji a měla tak dalekosáhlejší účinky.

Nejbohatšími evropskými regiony byly před morovou epidemií Flandry²⁷ a Itálie. Zdrojem jejich bohatství byl obchod a rozvinutý bankovní sektor. Měly také vůdčí úlohu v kultuře a umění. Na začátku 14. století byly stále více zřetelné příznaky jejich krize. Situace v Itálii byla velmi nepřehledná a jen obtížně se dařilo zvládat sociální problémy. Východní Evropa byla rozdělena na řadu mocenských území. Byzantská říše se hroutila pod náporu osmanských Turků.

České země byly nepříznivě počasí i morovými epidemiemi postiženy jen minimálně. Na rozdíl od decimovaných zemí jižní a západní Evropy vzkvétaly. Vlády se ujali Lucemburkové a Praha se díky jejich obratným politickým jednáním stala středem evropského dění, zejména za vlády Karla IV. Ten v roce 1348 založil první univerzitu ve

---

²⁷ Historicky oblast u Severního moře na území dnešní západní Belgie, jihozápadu Holandska a severozápadní Francie.

střední Evropě a vystavěl Nové Město Pražské. Praha byla jedním z velmi malého počtu významných měst střední Evropy, která nebyla morovou epidemií postižena.

Evropa se v této době dostala také do krize duchovní. Středověké názory byly zpochybňovány, silné byly snahy po změně stávajícího feudálního práva. Italští humanisté odmítali přednostní postavení scholastiky ve vědě a kultuře. Po staletí se vyvíjející spirituální základy evropské společnosti byly zpochybněny a ironizovány.

Níže uvedená tabulka 1 velmi názorně účinky morové epidemie na evropskou populaci dokumentuje.

Tabulka 1 Počet obyvatel vybraných evropských států a Evropy v letech 1300-1800

	1 300	1 400	1 500	1 600	1 700	1 800
Anglie	5 750 000	3 000 000	3 500 000	4 450 000	5 450 000	9 250 000
Nizozemí	800 000	600 000	950 000	1 500 000	1 950 000	2 100 000
Belgie	1 250 000	1 000 000	1 400 000	1 600 000	2 000 000	2 900 000
Itálie	12 500 000	8 000 000	9 000 000	13 300 000	13 500 000	18 100 000
Španělsko	5 500 000	4 500 000	5 000 000	6 800 000	7 400 000	11 000 000
Evropa celkem	94 200 000	67 950 000	82 950 000	107 350 000	114 950 000	192 230 000

Vlastní úprava podle: Pamuk Sekvet: The Black Death and the origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300–1600.

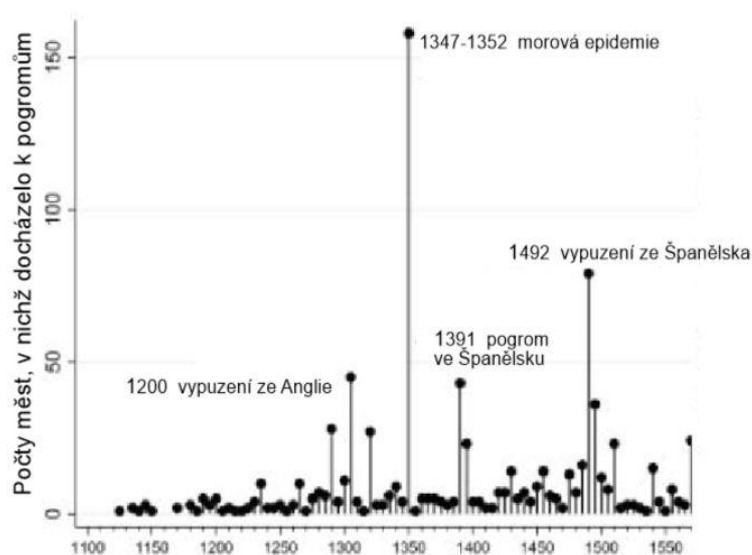
http://www.ata.boun.edu.tr/faculty/Faculty/Sevket%20Pamuk/publications/Pamuk_EREH_Black_Death.pdf

Z tabulky 1 je vidět, že morová epidemie zbrzdila ve většině Evropy populační růst v následujících třech stoletích. Počet obyvatel Evropy se vrátil ke stavu před morovou epidemií až v polovině 16. století. V jednotlivých regionech se však rychlost, s jakou se populace obnovila, výrazně lišila. V Nizozemí se na původní úroveň vrátila během 15. století, ve Francii, Španělsku a v Itálii až o sto let později. V Anglii a Walesu, kde zemřela téměř polovina obyvatelstva, to bylo mnohem později, až v osmnáctém století.

Mor měl odlišný dlouhodobý dopad na Anglii a kontinentální Evropu, snad s výjimkou Holandska, které mělo specifické postavení. To bylo do značné míry způsobeno reakcí příslušných vládnoucích elit. V Anglii úbytek obyvatel způsobil nedostatek pracovních sil, a zároveň zvýšení produkce potravin, pro zmenšenou populaci více než dostačující. Proto nebyli feudálové schopni prosadit svá tradiční práva a museli se zapojit do otevřeného pracovního trhu. Výsledkem bylo odstranění vazeb rolnických rodin na panství a konec povinností bezplatné práce pro feudální pány. Ve východní Evropě, reagovaly naopak vládnoucí elity utužením nevolnictví. Teno rozdíl měl velké důsledky pro vývoj obchodu a industrializace a plně se v celé Evropě projevil po několika stech letech, zejména mezi 17. až 19. stoletím.

Černá smrt měla celou řadu důsledků, nejen ekonomických, ale také sociálních, kulturních a náboženských. Tyto změny byly pozitivní i negativní a vytvořily také podmínky k rozpadu feudalismu, konci období středověku a pro vznik renesance.

Nacházela se jednoduchá vysvětlení morových epidemií, zejména na přenesení odpovědnosti za ně na druhé. Specifickou skupinou a primární obětní beránky se během epidemie ve 14. století stali Židé. Byli obviněni ze spiknutí a za úmyslné šíření epidemie, připisováno jim bylo například infikování studní. Útoky proti této skupině a systematické pronásledování pokračovalo přes celý pozdní středověk.

Graf 1 Židovské pogromy v Evropě 1050-1550

Zdroj Blame it on the Jews?, :<https://nephist.wordpress.com/2017/04/25/blame-it-on-the-jews-economic-incentives-and-persecutions-during-the-black-death/>

V neposlední řadě měly pogromy také pozadí ekonomické, židovský majetek byl lákavý a vyvolat pogrom umožnilo tento majetek téměř beztravně rozkrást.

Pogromům neodolaly ani české země. Karel IV. dokonce takové pogromy nepřímým podnětem. Bylo to na konci 40. let 14. století, kdy byl po úsilí za svolení římským králem velmi zadlužen. Bylo to právě v době, kdy Evropou obcházela mimořádně smrtící morová epidemie. Vyprovokovat pogrom proto nebylo tehdy těžké. Karel IV. dával někdy městům, která mu půjčila peníze, dlužní úpisy, v nich byly půjčené peníze „zajištěny na židovském obyvatelstvu (tedy majetkem panovníka) s dodatkem, že jejich splacení může být zajištěno během příštího židovského pogromu, kdy má město povoleno zabránit peněz a majetku postižených židů i zabavit domy těch, kteří budou v průběhu pogromu ubiti“.

Nelze se tedy divit, že pak pogromy propukly velmi brzy. Dobře je zdokumentovaný případ německého Norimberku, kde došlo k pogromu a vraždění koncem roku 1349. Už několik měsíců před tím vydal Karel IV. listinu, ve které udělil vrahům omilostnění. A už červnu 1349 udělil markraběti Ludvíku Braniborskému právo, dovolující mu vybrat si při příštím pogromu v Norimberku tři nejlepší domy ubitých Židů. Karel byl primárně pragmatik, který věděl, že pronásledování Židů by stejně nedokázal zabránit, a tak se ho snažil alespoň ekonomicky a politicky využít. Nijak se tím nelišil od svých současníků. Bohužel ani od mnoha následujících generací.

Nepomohly ani výzvy církevních představitelů, které útoky na Židy odsuzovaly. Výrazný účinek neměla ani papežská bula „*Licet perfidia Iudaeorum*“ Inocence III., ve které se píše: „*Židé jsou živými svědky pravdivé víry. Křesťanům není dovoleno je zabíjet, pronásledovat nebo napadat.*“²⁸

---

²⁸ Karel IV. Více než pragmatický Otec vlasti. http://www.rozhlas.cz/planetarium/historie/_zprava/karel-iv-vice-nez-pragmaticky-otec-vlasti--1611178

7 Proč se průmyslová revoluce zrodila v Anglii, a ne jinde

„Průmyslová revoluce byla vynalezena v Anglii, protože se vyplatilo ji vynalézt. Mzdy byly velmi vysoké a energie nápadně levná. V jiné době a na jiných místech by to nebylo rentabilní.“ Robert Allen²⁹

Že průmyslová revoluce začala v Anglii ví téměř každý školák. Odpověď na otázku, proč a z jakých příčin se průmyslová revoluce zrodila právě v Anglii, je ale mnohem složitější.

Teorii je více, od kombinace serendipitního vývoje (vynález parního stroje, dostupnost levného uhlí na vhodných místech) a zdrojů z kolonií. Představitelem této teorie je historik Kenneth Pomeranz³⁰, pro jiné historiky, na příklad Daron Acemoglu a Jamese Robinsona³¹, je to důsledek dlouhodobého anglického institucionálního vývoje. Profesor historie na Harvardově univerzitě David S. Landes pokládá za rozhodující specifickou anglickou kulturu³². Americký historik ekonomie ruského původu Michael Rostovzeff kladl již v roce 1926 ve své knize *„The Social & Economic History of the Roman Empire“*³³ otázku, proč ekonomika Římské říše nepřešla, když k tomu měla všechny předpoklady, alespoň do stadia obchodního kapitalismu renesance, ale naopak zanikla, a na další vývoj se muselo čekat několik dalších století. Odpověď převzal Rostovzeff od Karla Marxe, nebylo to zapotřebí vzhledem k dostatku levné otrocké práce. To ovšem byla později jedna z příčin pádu římského impéria. Jeho závislost na otrocké práci vedla jednak k poklesu morálky a etických hodnot, ale také k hospodářské stagnaci. Nebyl důvod zavádět nové technologie a efektivněji vyrábět zboží. Římané se spoléhali na levné otrocké pracovní síly pro všechny své potřeby, a tato závislost inhibovala technologické změny a zpomalovala růst. Příčin, vzájemně se ovlivňujících, bylo jistě více, tak jako je tomu u zkoumání příčin vzniku průmyslové revoluce a jejích důsledků.

Významné sociální, politické, ale hlavně ekonomické změny jsou vždy podmíněny změnami strukturálními a institucionálními. Stav, považovaný za institucionálně stabilní a neotřesitelný, je ze své rovnováhy vychýlen historickými zlomovými okamžiky.

---

²⁹ ALLEN, Robert, C. <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx>

³⁰ POMERANZ, Kenneth. *The Great Divergence* (2000)

³¹ ACEMOGLU, D. aj. A. ROBINSON. *Proč státy selhávají: kořeny moci, prosperity a chudoby.* (2015)

³² LANDES, David S. *Bohatství a bída národů: proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí.* 2015

³³ ROSTOVZEFF, M.- *The Social and Economic History of the Roman Empire*, <https://www.scribd.com/doc/87695340/M-Rostovtzeff-The-Social-and-Economic-History-of-the-Roman-Empire-Vol-1>

Ty se mohou týkat jednoho státu, celých regionů nebo mohou mít důsledky globální. Institucionální změny mohou při stejných výchozích podmínkách probíhat v různých společnostech rozdílně. Jisté rozdíly vznikají v různých společnostech stále, obvykle nijak zvlášť nenarůstají, mizí a nové se zase objevují. To neplatí, dojde-li k dějinným zlomovým okamžikům. I malé rozdíly, které se objevily v institucionálním posunu, mohou způsobit, jak se dvě společnosti, sobě si navzájem podobné, mohou dále vyvíjet zcela jinak. Co bylo příčinou, že se vývoj v různých částech světa ubíral odlišnými cestami, a proč právě těmi a ne jinými? Je zřejmé, že prvotních příčin rozdílného vývoje lidstva v různých oblastech bylo více a vzájemně se ovlivňovaly. Jared Diamond³⁴ se domnívá, že nezbytným modernizačním faktorem byla znalost výroby železa, schopnost vyrábět střelné zbraně a osvojení si a užívání písma.

Další zdůvodnění průmyslové revoluce nabízí Robert Allen³⁵, britský profesor hospodářských dějin v Oxfordu, nyní působící na New York University v Abu Dhabi. Ve své knize „*Chudoba a pokrok v rané novověké Evropě*“ přichází s názorem, že k průmyslové revoluci došlo proto, že cena práce v Anglii byla vysoká, proto byly přijímány všechny možnosti, jak náklady na práci snížit. To vedlo k vynalézání technologií nahrazujících lidskou práci a tím k technologické a průmyslové revoluci. Allenova teorie má co do činění s relativními faktory. Průmyslová revoluce vznikla v Británii, protože Británie měla jedinečnou kombinaci vysokých mezd (přetrvávající od dob morových epidemií) a nízkých nákladů na energii díky levnému uhlí. To vytvořilo podmínky pro inovace, nahrazující lidskou práci (příkladem, o kterém bude v této práci ještě zmínka, je spřádací stroj Spinning Jenny) a využívající nové zdroje energie, například parní stroj. Tyto inovace byly v britském prostředí značně ziskové. Jiné země tyto inovace nepřijaly, nebo při jejich zavádění zaostávaly, protože měly různé relativní ceny práce a energie, tedy dřeva a uhlí.

Allenovy výpočty zpochybnil v současnosti Ugo Gragnolati v práci „*The Spinning Jenny and the Industrial Revolution: A Reappraisal*“³⁶, ve které dokládá, že Allen vycházel z nesprávných předpokladů o produktivitě Spinning Jenny, a že zavedení bylo rentabilní i ve Francii. Na otázku, proč se tak nestalo, hledají historikové ekonomie odpověď stále. Allen se, stejně jako jiní autoři dalších teorií, domnívá, že zlomovým bodem, který ovlivnil další

---

³⁴ Viz DIAMOND, Jared - *Osudy lidských společností*, 2000

³⁵ ALLEN Robert, C. <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx>

³⁶ The Spinning Jenny and the Industrial Revolution, https://www.researchgate.net/publication/46444566_The_Spinning_Jenny_and_the_Industrial_Revolution_A_Reappraisal

vývoj anglické společnosti a vytvořil podmínky pro modernizační rozvoj, byly důsledky morových epidemií, zejména těch v polovině 14. století.

Odlisný názor na průmyslovou revoluci a její vznik má Joel Mokyr, v Holandsku narozený americko-izraelský historik ekonomie.³⁷ Mokyr je profesorem ekonomie a historie na Northwestern University v Illinois a na univerzitě Eitan Berglas School of Economics v Tel Avivu. Mokyr předpokládá, že průmyslová revoluce byla výsledkem kultury a institucí. Tvrdí, že základem modernity byl „vznik víry v užitečnost pokroku“, a že to „byl zlom, kdy intelektuálové začali uvažovat o kumulativním pojetí poznání“³⁸. Mokyr dále tvrdí, že politická fragmentace (velký počet evropských států) umožnila zastávat heterodoxní myšlenky a názory. Tak se mohli podnikatelé, inovátoři, ideologové a kacíři snadno uchýlit do sousedního státu v případě, že se jeden stát pokusí potlačit jejich nápady a aktivity. To odlišovalo Evropu od tehdy technologicky vyspělých velkých říší, jako Čína a Indie.

Čína znala i knihtisk a s Indií měla v roce 1700 podobnou vědeckou a technologickou úroveň jako tehdejší Evropa, avšak průmyslová revoluce se zrodila v Evropě, a ne v Číně nebo v Indii. Politická fragmentace Evropy umožňovala podle Mokyra „*integrováný trh s nápady*“, kde evropští intelektuálové používali jako „lingua franca“ latinu, a měli společný intelektuální základ v klasickém evropském dědictví a v celoevropské instituci „*Republic of Letters (Respublica literari)*“³⁹. Námitky proti Mokyrově teorii spočívají v tom, že většina vynálezů z počátku průmyslové revoluce v Anglii nebyla dílem intelektuálů a vědců, ale obyčejných, byť nadaných, řemeslníků.

Do vývoje civilizace významně zasáhly i nečekané a nepředpokládané vlivy environmentální, například šíření bakterií dosud neznámých infekčních nemocí dané rozvojem obchodu a s ním spojených obchodních cest, zejména námořních. V polovině čtrnáctého století se tak do Evropy dostala epidemie moru, černé smrti. Rozborem jejích důsledků můžeme, podle historiků o nichž se ještě tato práce zmíní, získat odpověď na otázku, v úvodu této kapitoly vyslovenou, proč se průmyslová revoluce zrodila právě v Anglii a dále se tam vyvíjela způsobem výrazně odlišným jak od kontinentální Evropy, tak

---

³⁷ MOKYR Joel_, <http://www.history.northwestern.edu/people/faculty/core-faculty/joel-mokyr.html>

³⁸ Kumulativní teorie poznání je založena na víře v pokrok, v úspěšnou budoucnost a humanizaci společnosti prostřednictvím všeobecného intelektuálního sjednocení

³⁹ Respublica literaria - Republika dopisů, se objevila v 17. století jako samozvaná komunita vědců a umělců, bez ohledu na státní hranice, ale s respektováním jazykových a kulturních rozdílů.

i od zbytku světa, a objasňuje asymetrii, asynchronismus a fázový posun⁴⁰ procesů průmyslové revoluce v různých zemích."

Domnívám se ale, že průmyslová revoluce je jev, který nemá jednoduchá vysvětlení a je výsledkem mnoha spolupůsobících faktorů. Environmentální faktory, zejména morové epidemie, jsou bezesporu jedněmi z nich.

Až do nedávné doby převládal názor, že evropské hospodářství během raného novověku nebylo schopno generovat dlouhodobý ekonomický růst. Tento názor byl založen, alespoň částečně, na dostupných důkazech o stagnující produktivitě zemědělství a městských reálných mezd. Bylo to také v souladu s převažujícími interpretacemi průmyslové revoluce. Během posledních dvou desetiletí začali historici ekonomie raného novověku poukazovat na to, že industrializace konce osmnáctého a počátku devatenáctého století byla umožněna strukturálními změnami, k nimž došlo již mnohem dříve.

Již v roce 1780 vysvětloval anglický průmyslník Thomas Bentley⁴¹, partner známějšího Josiaha Wedgwooda, anglickou průmyslovou revoluci hned v jejím začátku takto: *„Když se cena práce v zemi zvyšuje více než v zemích jiných, stává se zboží dražší a znamená to ztrátu trhů a pokles zisku. Pokud ovšem nebude kompenzovat vysokou cenu práce pomocí strojů a mechanických vynálezů "*

Bob Allen nachází vysvětlení kdy, jak a proč se průmyslová revoluce zrodila právě v Británii, v jedinečné struktuře britských mzdových a výrobních nákladů.

Průmyslová revoluce byla ovšem primárně ne vědeckou, ale strojírenskou a mechanickou výzvou. Zásadní význam pro vysvětlení, proč byla tato výzva naplněna měly ekonomické pobídky. Výzkum a vývoj byl poté institucionální odpovědí na tyto pobídky. Předností Británie byla omezená vládní moc, omezené zásahy do svobody podnikání, nízké daně a bezpečné vlastnické právo. Hospodářská expanze v letech 1500-1750 vytvořila schopnost reagovat na tuto výzvu tím, že vytvořila pobídky k vynalézání technologií nahrazujících kapitál, energii a také pracovní sílu.

Pro další směřování Británie byly významné politické a institucionální změny se specifickými důsledky „*Glorious Revolution*“, slavné revoluce v roce 1688. Deklarace z roku 1689 vyloučila v budoucnosti možnost, aby se anglickým králem stal katolík a znemožnila vznik absolutistické monarchie omezením panovníkových pravomocí, které

---

⁴⁰ Tyto pojmy, situaci dobře vystihující, zavádí Jaroslav Purš ve své knize *Průmyslová revoluce*, 1973

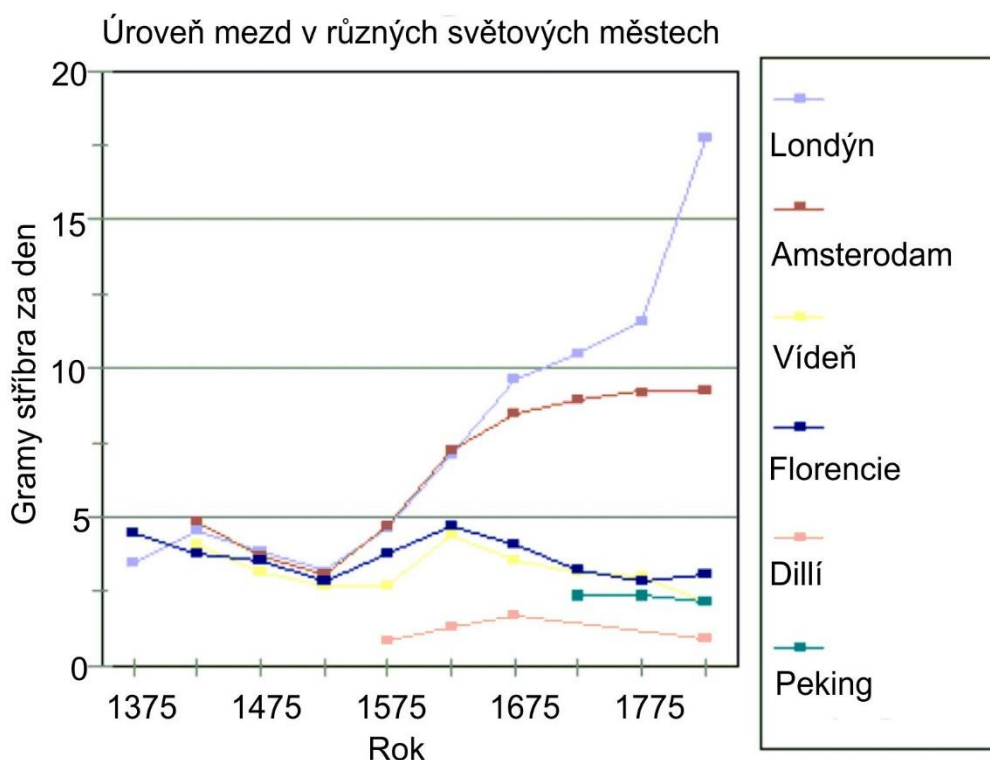
⁴¹ BENTLEY, Thomas. http://spartacus-educational.com/Thomas_Bentley.htm

převzal parlament. Od té doby je Anglie, a později Velká Británie, konstituční monarchií a tento parlamentní systém kontinuálně stále trvá. Pro katolíky to mělo katastrofální následky. Po více než sto let neměli právo volit do parlamentu, ani se nemohli stát jeho poslancem. Také nemohli být armádními důstojníky. Nešlo o občanskou válku v pravém slova smyslu. Běžného obyvatele Anglie se probíhající revoluce nijak v jeho životě nedotkla. Vojenské střety probíhaly pouze v Irsku. Historici považují tyto události spíše za státní převrat než za revoluci.

Tendence v kontinentální Evropě byly zcela odlišné, utužovala se absolutní moc panovníka, státním zřízením ve významných státech byla absolutní monarchie, v níž vládce, monarcha, má nárok na státní moc. Panovník je „*legibus absolutus*“, tedy zákonu nadřazen. Význam je ten, že monarcha vydává zákony, ale sám jim nepodléhá. Názorně to demonstruje výrok francouzského krále Ludvíka XIV (nazývaného *Král Slunce*): „*Stát jsem já*“, a to právě v době o níž mluvíme, v době anglické Slavné revoluce. Francouzským králem byl 72 let, až do své smrti v roce 1715.

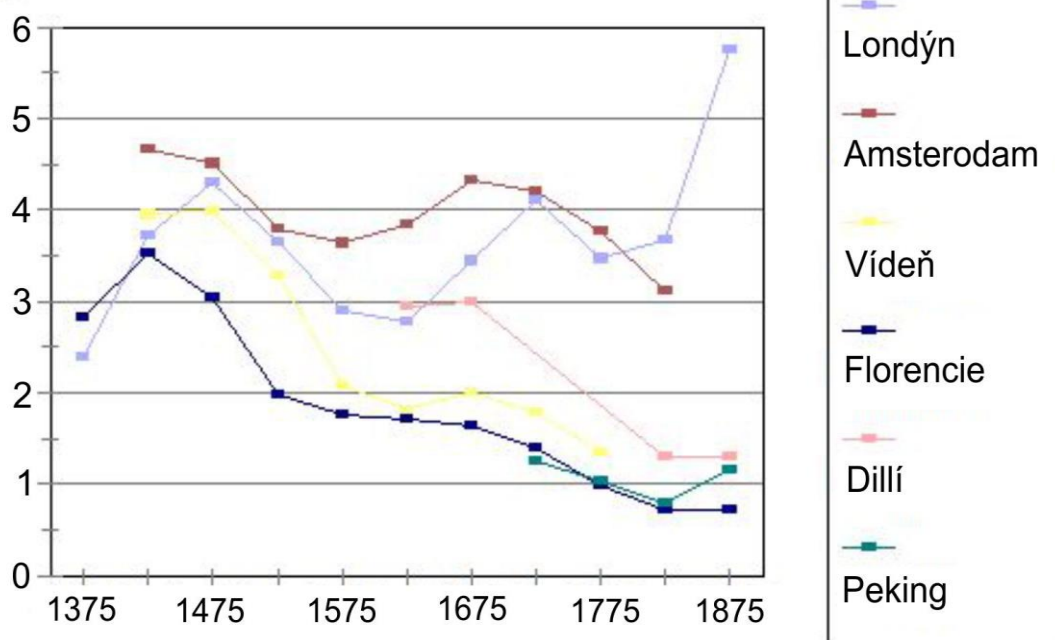
Podle novějších historiků ekonomie byla pro vznik jevů průmyslové revoluce klíčovým faktorem neobvyklá mzdová a cenová struktura v tehdejší Británii. Ve směnném kurzu byla britská mzda ve srovnání se svými konkurenty vysoká.

Následující grafy 2, 3 a 4 dokumentují tyto skutečnosti velmi názorně.

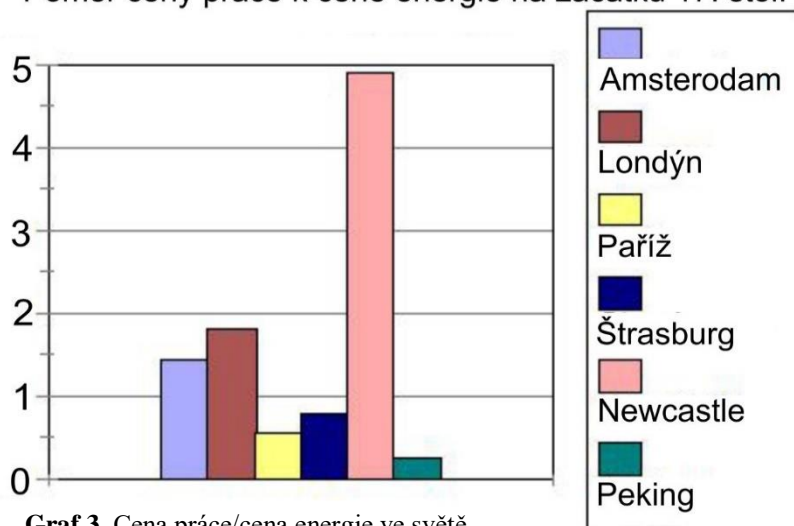
Graf 2 Úroveň mezd v různých částech světa

Poměr životní úrovně dělníků
příjmy/ceny spotřebního koše

Graf 4 Životní náklady dělníků v různých zemích 1375-1875

Poměr ceny práce k ceně energie na začátku 17. stol.

Graf 3 Cena práce/cena energie ve světě

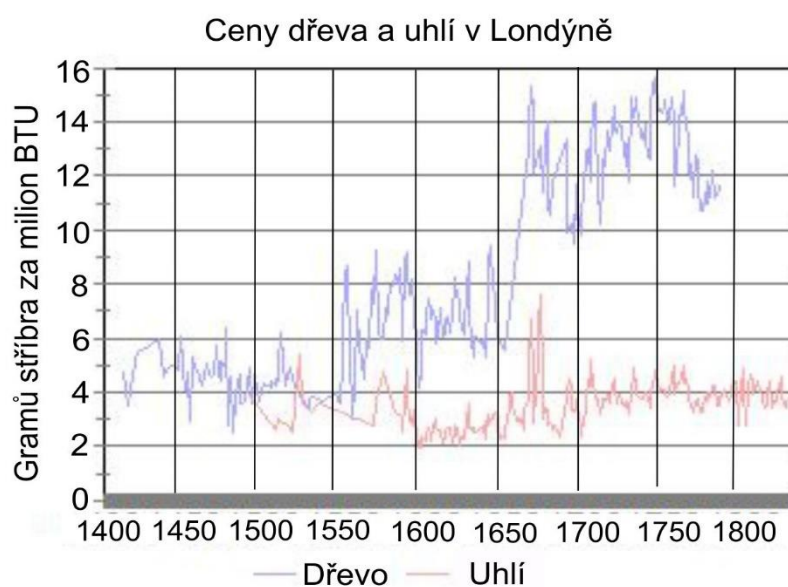
Zdroj všech výše uvedených grafů 2, 3 a 4: ALLEN, Robrt, C. *Economics, Science, and the British Industrial Revolution*. 2006,

<https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx> - Vlastní zpracování

Na grafech 3 a 4 je dobře vidět rozdíl mezi Anglií a ostatními zeměmi. Vysoké mzdy, které by jinde bránily konkurenceschopnosti, ve spojení s technologickými inovacemi

zvyšujícími mnohonásobně produktivitu práce vytvořily jedinečné a bezkonkurenční postavení Anglie jako nejsilnější a nejbohatší světové velmoci.

Nebylo by to možné bez dalších příznivých okolností. Britské uhlí hrálo také významnou roli. Uhelny v severní a západní Anglii měly výhodné dobývací podmínky a blízkost vodních cest umožňovala jeho snadnou dopravu. Britské zdroje uhlí nebyly výrazně lepší než v Německu, Belgii a v severovýchodní Francii. Růst londýnské populace znamenal poptávku po stavebních materiálech, zejména po dřevu. Jeho cena stoupla a jako palivo se stalo dřevo výrazně dražší než uhlí. Nizozemská urbanizace vedla k využití rašeliny z místních zdrojů a později k dovozu anglického uhlí, které bylo levnější než uhlí německé. V Paříži cena dřeva vzrostla také, ale ne tak, aby se dovoz uhlí vyplatil.

Graf 5 Ceny dřeva a uhlí v Londýně 1400-1800

Zdroj: ALLEN, Robert, C.. Economics, Science, and the British Industrial Revolution. 2006, <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx> - Vlastní zpracování

Vysoká britská mzda a levné uhlí podpořily průmyslovou revoluci tím, že vytvořily poptávku po nových technologiích. Britské vynálezy byly předurčeny k úsporám práce a energie. Vyšší britské mzdy znamenají vyšší poměr kapitálu a práce v Británii než ve Francii. Proto nebyla ve Francii po nových vynálezech poptávka, rentabilita jejich zavádění byla vzhledem k nízké ceně práce malá. To byl hlavní důvod průmyslové revoluce v Británii.

Kontinentální výrobci ji přijali až když byly britské technologie zdokonaleny, byly sníženy jejich energetické a kapitálové náklady, a nové technologie se staly rentabilní i tady.

Nebyl to ale důvod jediný, ne všechny ekonomiky s vysokými mzdami vynalezly stroje na úsporu práce a industrializovaly se. Británie uspokojila poptávku po technologii, protože měla účinný "inovační systém" a vysokou úroveň lidského kapitálu (gramotnost, matematika, obchodní dovednosti).

Gramotnost se zvyšovala, neboť ji nový životní styl vyžadoval. Obchod a nakupování, to vyžadovalo znalost počítání, u námořnictva byla nutná znalost geometrie, to samé u zeměměřičství. Nabídka tiskovin se zvyšovala a byla také podnětem ke zvyšování gramotnosti. Vzdělání bylo v té době na soukromém základě, vysoké mzdy ale umožňovaly širšímu okruhu obyvatel si za vzdělání i odbornou přípravu zaplatit.

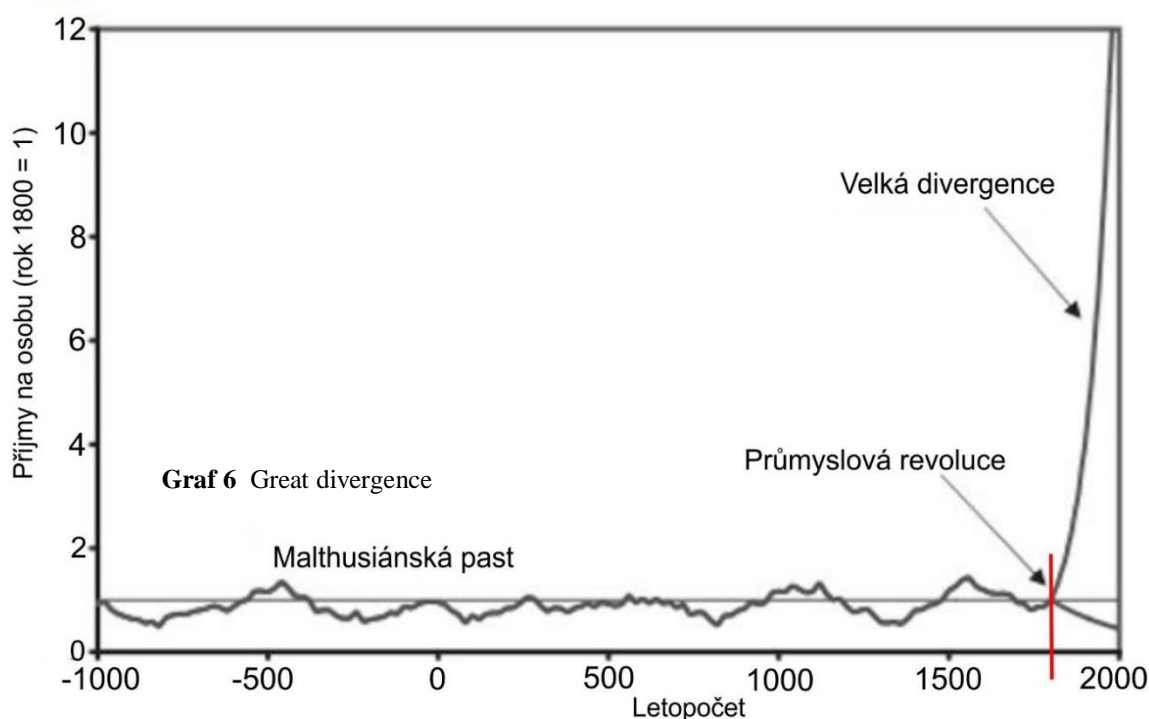
Tabulka 2 Podíl dospělé populace, která se umí podepsat v různých evropských zemích:

Stát	1500	1800
Anglie	6 %	53 %
Holandsko	10 %	60 %
Belgie	10 %	49 %
Německo	6 %	35 %
Francie	7 %	37 %
Rakousko	6 %	21 %
Polsko	6 %	21 %
Itálie	9 %	22 %
Španělsko	9 %	20 %

*Zdroj: Literacy in England 1500-1800, dostupné na:
<https://www1.umassd.edu/ir/resources/laboreducation/literacy.pdf>*

7.1 Velká divergence

„Great Divergence“ je termín vytvořený Samuelem Huntingtonem v roce 1996. Je to tedy pojem poměrně nový, šířeji se začal používat až když byl zpopularizován knihou Kennetha Pomeranze⁴² „*The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy.*“, která vyšla poprvé v roce 2000, i když studia západní ekonomické převahy začala již dříve. V českém prostředí není tento pojem příliš zmiňován, a není pro něj vytvořen žádný překlad či citační úzus, za nejvhodnější považují používat termín Velká divergence. Pro stejný proces použil Eric Jones termín „*Evropský zázrak*“.⁴³ Těmito termíny je označován proces započatý průmyslovou revolucí, během něhož západní svět (myšlena je tím Británie a po ní západní Evropa, USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland) překonal všechna předmoderní růstová omezení a v průběhu 19. století vytvořil nejsilnější a nejbohatší světovou civilizaci všech dob.

Graf 6 názorně ukazuje na vývoji světové ekonomiky onu velkou divergenci, ty pomyslné rozevírající se nůžky, kdy v některých zemích příjmy strmě vzrostly a v ostatních se neměnilly, nebo i klesaly.

Zdroj: CLARK, Gregory, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World* (2007)

⁴² POMERANZ Kenneth, Department of History The University of Chicago, [online]. [cit. 14.1.2017]. Dostupné na: <https://history.uchicago.edu/directory/kenneth-pomeranz>

⁴³ JONES, E. L. *The European miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*. 3rd ed. New York, NY: Cambridge University Press, 2003. ISBN 052152783X.

Jak je vidět na grafu 6, převzatém z Clarkovy knihy "*A Farewell to Alms*", vývoj lidské společnosti a s tím i vývoj světové ekonomiky se vyznačuje dvěma odlišnými fázemi. Předindustriálním obdobím, od počátku lidstva až do roku 1800, kdy lidstvo bylo v tak zvané Malthusiánské pasti, a obdobím po průmyslové revoluci, trvajícím od roku 1800 dodnes.

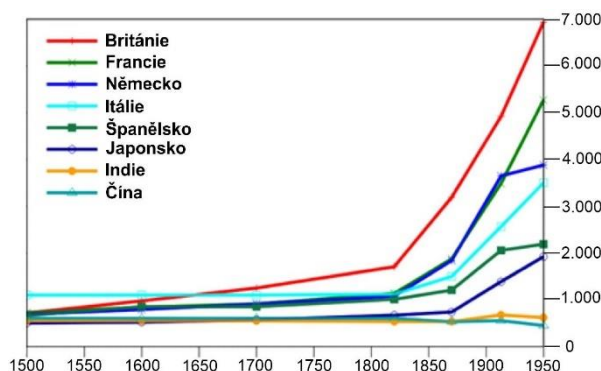
Teprve když pochopíme bídu a chudobu Malthusiánské pasti, oceníme v plném rozsahu význam a velikost průmyslové revoluce. Clark v uvedené knize tvrdí, že životní úroveň průměrného člověka nebyla v 17. a 18. století ani v tehdy nejbohatších zemích jako byla Anglie či Nizozemsko lepší než po celou dobu od neolitu. Lépe hodnotí i postavení člověka lovce – sběrače v době kamenné, lidé si tehdy byli rovni, což nelze říci o roce 1700, kdy byla životní úroveň chudé většiny pravděpodobně nižší než před 2 000 lety. Nemluvě o tom, že v 18. století se průměrná délka života v průměru pohybovala kolem 35 let, stejně jako tomu bylo u pravěkých lidí.

V polovině 18. století došlo k řadě událostí, které vyvolaly nebývalý nárůst životní úrovně a bohatství. Jednoduché vynálezy na začátku průmyslové revoluce v rychlém časovém sledu vyústily do vynálezů vyspělých technologií a další pokrok byl již nezastavitelný. Příkladem rychlosti pokroku uvedu věci obecně známé: v roce 1903 vzletli bratři Wrightové poprvé s letadlem těžším než vzduch a uletěli s ním 39 m. Při opakovaném pokusu to bylo již 279 m. Za pouhých šedesát let po těchto prvních pokusech bylo rozhodnuto o letu člověka na měsíc, kde také lidé v roce 1969 přistáli. Z jiného oboru: Na konci první světové války zemřelo na epidemii španělské chřipky více lidí, než kolik jich zahynulo za celou dobu války. Lékařská věda za pouhých třicet let snížila úmrtnost na toto virové onemocnění na zlomek procenta. Uvedu ještě další, nepříliš známá fakta: penicilin zachránil od svého uvedení do klinické praxe v roce 1942 asi 82 milionů životů, ale v hodnocení počtu zachráněných životů není na prvních příčkách. Nejvíce jich zachránil objev syntetických hnojiv Fritze Habera v roce 1909, uvádí se 2 720 000 000 zachráněných lidských životů. Více než miliardu jich zachránily další objevy - Karl Landsteiner objevil krevní skupiny a poté Richard Lewisohn krevní transfuzi. To vše jsou také produkty průmyslové revoluce. V poměru k tisícům let, ve kterých žilo lidstvo v Malthusiánské pasti, je to pouhý okamžik, během kterého změnila průmyslová revoluce svět.

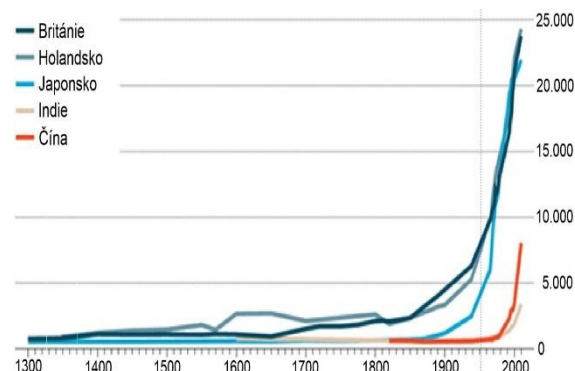
Současně s rychlým nárůstem bohatství v západním světě se však jiné země, jejichž vládcí nepřijali průmyslovou revoluci v obavě, že je nastalé změny mohou připravit o moc, odsoudily k staletím stagnace v přetrvávající malthuziánské pasti. To vytvořilo jev, nazvaný

dnes „*Great divergence*“. Odlišné světové ekonomiky se od roku 1800 rozcházely a vytvořila se mezi národy velká nerovnost. Teprve v posledních desetiletích se u některých národů dostaly křivky ekonomického vývoje z divergentního směřování do směřování konvergentního. Je to na příklad Čína, kde se podařilo od roku 1980 dostat asi 600 milionů lidí nad hranici největší chudoby. Podobný vývoj se daří také v Indii a v některých dalších asijských státech. Stále však žije v různých částech světa příliš mnoho lidí na stejné úrovni jako před tisíci lety, setrvávajíc v Malthusiánské pasti.

Svůj příspěvek k porozumění Velké divergenci přidali také Daron Acomoglu a James A. Robinson ve své knize „*Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*“⁴⁴, v českém vydání - „*Proč státy selhávají: Kořeny moci, prosperity a chudoby*“⁴⁵. V knize vycházejí z konsekvencí anglické „*Slavné revoluce (Glorious Revolution)*“, kdy byla upevněna vlastnická práva a větší politická svoboda vytvořila prostředí pro růst a prosperitu. Zvyšující se bohatství obchodníků a výrobců překonalo opozici feudálních elit i panovníka, a tak zahájilo začátek nové historické éry.

Graf 8 HDP na obyvatele ve vybraných státech v letech 1500-1950

Graf 7 HDP na obyvatele ve vybraných státech v letech 1300-2000

Zdroj: MADDISON Agnus, Contours of the World Economy, Essays in Macro-Economic History Oxford University Press, 2007, ISBN 978-0-19-922721-1, Tabulka A.7. Vlastní úprava

Na uvedených grafech 7 a 8 je vidět ona Velká divergence velmi názorně, u Indie a Číny začínají křivky vývoje konvergovat k evropským až po roce 1990, u Japonska výrazně dříve, již okolo roku 1870. Údaje jsou v US \$ v paritě kupní síly roku 1990.

⁴⁴ ACEMOGLU, Daron a James A. ROBINSON. *Proč státy selhávají: kořeny moci, prosperity a chudoby*. Praha: Argo, 2015.

⁴⁵ Tamtéž

7.1.1 Kulturní faktory vysvětlení Velké divergence

Kulturní vysvětlení konjunktur a krizí jsou lákavá, ale ekonomická historie ukazuje, že jen zřídka jsou schopna uspokojivé vysvětlení podat. Lepší pochopení ekonomických dějin by pomohlo světu vyhnout se opakování minulých ekonomických nezdarů a krizí. Ještě před několika sty lety by bylo obtížné rozeznat Evropu od zbytku světa, přinejmenším z ekonomického hlediska. Před půl tisíciletím byla Evropa oprávněně považována za zaostávající. Tři vynálezy, které podle Karla Marxe „*předznamenaly buržoazní společnost*“ nebyly vynalezeny v Evropě. Střelný prach, kompas a knihtisk, to vše bylo pravděpodobně vynalezeno v Číně. V 19. století byla situace zcela odlišná. Západní Evropa a část severní Ameriky se staly bohatými a rozvíjejícími se společnostmi.

Kdy tento proces, historiky ekonomie nazývaný „*Great divergence*“, začal, je předmětem diskuzí. Někteří zastávají názor, že to bylo skutečně okolo roku 1800, jiní se domnívají, že to bylo již dříve. Tyto diskuze zřejmě nikdy neskončí shodou na přesném datu, vzhledem k nespolehlivosti historických podkladů. Zajímavější je ale otázka, co tuto velkou divergenci způsobilo.

Oblíbeným vysvětlením evropského rozvoje jsou kulturní a společenské faktory. Německý sociolog Max Weber se domníval, že tuto otázku zodpověděl ve své knize „*Protestantská etika a duch kapitalismu*“, vydané v roce 1905. Weber tvrdil, že pro podporu evropského hospodářského růstu jsou rozhodující náboženské faktory. Weberův názor se soustředil na kalvinismus⁴⁶, směr křesťanství vzniklý během církevní reformace, a argumentoval tím, že kalvinismus povzbuzoval Evropany k tomu, aby byli šetrní, racionální a věnovali se hmotnému zisku. Tyto hodnoty neexistovaly mimo Evropu, kde podle Webera nebylo materiální bohatství uctíváno a podnikání bylo považováno za podvratné.

Názor na to, co onu velkou divergenci způsobilo, předkládá také americký ekonom a politolog ze Standfordské univerzity Tomas Sowell. Jeho názor je založen na rasové nerovnosti a genetické předurčenosti některých národů. Sowell ovšem není rasista, je to

---

⁴⁶ Kalvinismus je směr křesťanství, který vznikl ve Švýcarsku v 16. století během reformace. Jméno mu dal jeho přední teolog Jan Kalvín. Vestfálský mír kalvinisty uznal jako třetí konfesi vedle katolicismu a luteránství.

Kalvinismus měl kromě Švýcarska vliv v Anglii (puritáni), Francii (hugenoti) a později na území USA. Vliv kalvinismu se projevuje i jinde, významné církve ovlivněné kalvinismem jsou např. v Maďarsku, Německu a v Jihoafrické republice. V ČR uznává helvétskou konfesi Českobratrská církev evangelická a Církev bratrská.

černocho, který se ke svému postavení vypracoval z chudinských čtvrtí v Jižní Karolině a v newyorském Harlemu. Tvrdí, že Britové jsou také „*vynálezci svobody*“. Britové podle něho byli předvojem ekonomického vývoje, který se jiné země postupně naučily pouze napodobovat. Pro růst má seznámení se s doporučenými postupy zásadní význam a stává se těžší se zvětšující se kulturní vzdáleností od hospodářských center.

Jiní historici ekonomie ale tuto myšlenku, že velkou divergenci způsobila evropská nadřazenost, odmítají. Podle nich to bylo plenění a drancování cizích zemí, které bylo pro velkou divergenci rozhodující. Profesor geografie a antropologie na University of Illinois v Chicagu James Morris Blaut⁴⁷ (1927-2000), známý jako jeden z nejvýraznějších kritiků eurocentrismu, uvádí, že rok 1492, ve kterém Kryštof Kolumbus přistál u břehů Ameriky, se stal rokem zrodu evropského kolonialismu, který podle Blauta „*představuje zlom mezi dvěma zásadně odlišnými evolučními epochami.*“ Nadřazenost Evropy vznikla tím, že z kolonií získávala suroviny, zlato i otrockou práci, a tím záměrně brzdila rozvoj zbytku světa“⁴⁸

Mezi těmito dvěma tábory probíhaly, a stále probíhají, velmi ostré názorové střety a debaty. Na jedné straně byli ti, kteří zastávali názor, že Evropa je majákem pokroku, na druhé straně stáli ti, kteří si mysleli, že Evropa je bezohledný zloděj. V obou případech se ale jednalo o faktory kulturní a společenské.

7.1.2 Environmentální a geografická vysvětlení Velké divergence

Jared Diamond, profesor geografie a fyziologie na University of California, v Los Angeles, naznačuje, že rozhodující roli pro evropský rozvoj hrály environmentální faktory. Diamond tvrdí, že Evropa byla jedinečně obdařena zemědělskými rostlinami a domestikovanými zvířaty. Evropská populace byla také odolnější vůči nemocem, vzhledem k tomu, že předchozí morové epidemie přežili ti nejodolnější, a ti své dobré genetické dispozice předávali dalším generacím. Tyto faktory vedly k vyšší produktivitě v zemědělství a tím k rychlejšímu růstu populace. Výsledkem byl růst institucí jako jsou města, rozvoj byrokracie a také vyšší gramotnost. To vše přispělo k hospodářskému růstu.

Gregory Clark, ekonomický historik z University of California v Davisu, se domnívá, že morové epidemie zasáhly více chudší a méně vzdělané vrstvy obyvatel, populace se tak

---

⁴⁷ BLAUT, James Morris, <http://www.marxmail.org/BlautMemorial.pdf>

⁴⁸ BLAUT, James, Moris. Fourteen Ninety-Two: The Debate on Colonialism, Eurocentrism and History. <http://hikymiwe.ru/mega.pdf>

stala více kompetentní a produktivní, což nakonec vedlo k samovolného procesu průmyslové revoluce. K prudkému zvýšení hospodářského růstu, který se výrazně projevil v Anglii kolem roku 1800, došlo z důvodu změny v povaze lidské populace. Změna to byla taková, že si lidé postupně osvojili nové chování potřebné k vytvoření moderního hospodářství. Clark tvrdí, že nové hodnoty - nenásilí, gramotnost, přijetí dlouhé pracovní doby a ochota spořit se objevily v lidské historii teprve nedávno,

Diamondovy názory jsou částí historiků přijímány se značným nesouhlasem. Obviňují Diamonda z "*environmentálního determinismu*", což je názor, že za lidské chování jsou zodpovědné klimatické podmínky.

V této práci již zmíněný Joel Mokyr důležitost environmentálních rozdílů připouští, ovšem dodává, že nemohou vysvětlit vše. Argumentuje tím, že příčiny Velké divergence byly předurčeny mnoha faktory, které byly zdrojem evropské nadvlády. Žádný z nich sám o sobě nestačí. Zdá se to sice jako čistě akademická odpověď o ničem nevypovídající, ale je z ní patrné, že průmyslová revoluce nebyla jednoduše způsobena pouze specifickou evropskou kulturou.

Některé prodromy průmyslové revoluce přinesla kritická a syntetická věda od 16. století. Od Koperníka a jeho následovníků Tycho de Braha, Keplera a Galilea k Isaacu Newtonovi a Gottfriedu Leibnizovi. Také další, méně známí vědci přispěli k pokroku evropské vědy: Francis Pellos z Nice ve svém pojednání o aritmetice z roku 1492 zavedl používání desetinné čárky, Evangelista Torricelli, fyzik a matematik, vynalezl barometr, Francis Bacon, zakladatel empirismu, zdokonalil umění logického myšlení a navrhl používání vědecké indukce, postup od faktů k teorii. Jmenujme několik dalších významných osobností - Thomas Hobbes, Rene Descartes, Baruch Spinoza, John Locke a další.

Významný byl vznik vědeckých společností, z nichž nejvýznamnější byly Londýnská Královská společnost pro pokrok přírodních věd, ustavená královským výnosem v roce 1662, a pařížská Akademie věd, založená v roce 1666. Dlouho bylo všeobecně přijímáno, že vznik moderní vědy se vznikem průmyslové revoluce spolu úzce souvisejí. Prokázat přímý vliv vědeckých objevů na rozvoj textilního průmyslu nebo metalurgie v kolébce průmyslové revoluce, Velké Británii, se však nepodařilo, přesto vědci a filosofové formovali moderní Evropu a její hodnoty neméně než technika a industrializace.

Technologické, organizační a politické změny, které přinesla průmyslová revoluce v devatenáctém století naznačovaly, že se většina světa brzy změní tak, jako se mění Anglie

a severozápadní Evropa. Přesto růst několika privilegovaných národů byl ostatními následován jen velmi pomalu. To vedlo k stále se zvětšujícímu rozdílu v příjmech mezi jednotlivými společnostmi. Tato odchylka v příjmech je intelektuální hádankou podobnou samotné průmyslové revoluci. Nové technologie průmyslové revoluce mohly být poměrně snadno zavedeny ve většině světa a suroviny pro výrobu bylo také možné levně získat.

Ale ne vše mohlo být v souvislosti s vyvíjejícími se procesy průmyslové revoluce převzato. Bylo to sociální prostředí v těch zemích, ve kterých byly nové technologie vyvinuty, které podporovalo spolupráci lidí ve výrobě. Důvodem, alespoň jedním z nich, proč nelze sociální prostředí převzít, se zdá být poměrně dlouhá odlišně probíhající historie různých společností.

Přijmout vysvětlení Velké divergence, že kultura dané země určuje její ekonomický úspěch je sice lákavé, ale historie ekonomie ukazuje, že vysvětlení konjunktur a krizí na kulturním základě vede jen zřídka k úspěchu.

7.2 Divergence, asynchronismus a retardace šíření průmyslové revoluce v Evropě

V předchozích kapitolách byl popsán proces nazývaný Velká divergence, během kterého vývoj v Anglii a v západní Evropě (později také v celé tak zvané západní civilizaci, tedy na území severní Ameriky, Austrálie a Nového Zélandu) probíhal odlišně od ostatních částí světa. V počátcích šíření průmyslové revoluce byl odlišný také historický vývoj v Anglii a v jednotlivých státech kontinentální Evropy.

Ve polovině dvacátých let 18. století byla Británie na vrcholu rozvoje procesů průmyslové revoluce, ve fázi jejího dovršení. Oproti tomu se v českých zemích začala pomalu rozvíjet teprve počáteční fáze průmyslové revoluce a v období, kdy byla průmyslová revoluce v českých zemích ve fázi dovršení, začíná v Rusku počáteční fáze jejího rozvoje. Označení fáze průmyslové revoluce a její asynchronický vývoj jsem převzal od Jaroslava Purše⁴⁹, protože se mi jeví pro popisovaný jev velmi vhodné.

V některých státech došlo, vzhledem k asynchronickému vývoji jednotlivých fází průmyslové revoluce k překrývání jejích jednotlivých fází, které pak probíhaly souběžně. Nedošlo k tomu tam, kde vývoj byl postupný a časný, v Británii, Nizozemí, Belgii, Francii, Německu, Švýcarsku, USA a také v českých zemích, kde jednotlivé fáze probíhaly postupně.

---

⁴⁹ PURŠL, Jaroslav. *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973

Týkalo se to dalších evropských zemí, Ruska, Polska, Slovenska, Maďarska, Španělska, Portugalska, jižní Itálie, balkánských zemí a také mimoevropských zemí, například Japonska. Tento posun, znamenající zpoždění za Británií, byl v řadě případů výhodou, pokud ho uměly státy, kterých se to týkalo, využít. Mohly se vyvarovat počátečních chyb a obtíží a nové postupy zavádět už na vyšší technické úrovni, na kterou se mezitím dostaly v Británii a případně v dalších zemích.

Komparativním studiem průběhu průmyslové revoluce v jednotlivých státech je možné udělat závěr, že se průmyslová revoluce šířila, se všemi svými procesy a jevy, od západu na východ. Při tomto postupu docházelo k posuvu jednotlivých fází a jejich retardaci. Sledovat šíření průmyslové revoluce a jejích procesů je zajímavé a poučné, často jsou ony fázové posuny a retardace velmi velké. Fáze dovršení průmyslové revoluce proběhla v Británii přibližně v letech 1825-1832, ve Francii a v Německu to bylo až po roce 1860, tedy se zpožděním více než třicet let za Británií. V českých zemích to bylo ještě asi o deset let později, v letech 1867-1873. Závěrečná část práce, případová studie o vývoji města Ústí nad Labem pod vlivem průmyslové revoluce, to také dokumentuje.

Ekonomickým růstem a jeho nerovnoměrným vývojem se zabýval americký ekonom Walt W. Rostow. Jeho teorie stádií ekonomického růstu patří k nejznámějším a často citovaným, i když byla podrobena četné kritice. Se svým pojetím ekonomického růstu přišel W. W. Rostow v knize „*Stádia ekonomického růstu*“ s podtitulem „*Nekomunistický manifest*“, která vyšla v roce 1960. Jeho teorie stádií růstu má pět základních fází s různou délkou průběhu⁵⁰: tradiční společnost, období přípravy ke vzletu, vzlet (také off), vývoj ke zralosti a období masové spotřeby. Jeho teorie se stala důležitým pojmem v teorii modernizace ve vývoji společnosti. Srovnáním svých pěti stádií v různých zemích došel Rostow k závěru o nerovnoměrném vývoji v různých zemích. Kritické hlasy poukázaly na skutečnost, že tento zevšeobecnující model nelze zopakovat v regionech jako Jižní Amerika nebo většina Afriky. Problém Rostowovy fáze startu spočívá v tom, že je úzce spojen se zvýšenou mírou investic a reálných úspor, ale také s kvalifikací a strukturou zaměstnanců, podnikatelským prostředím, kulturním a společenským vývojem, úrovní vzdělanosti, politickou situací, stavem zemědělské výroby, demografickými poměry a řadou dalších faktorů.⁵¹ Pro srovnání nerovnoměrného vývoje, asynchronicity vůči Velké Británii,

---

⁵⁰ ROSTOW, Walt. - *Five Stages of Economic Growth Model*,
<https://www.tutor2u.net/economics/reference/rostow-five-stages-of-economic-growth-model>

⁵¹ PURŠL, Jaroslav. *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973

použil Jaroslav Purš, podle mne vhodně, výkon parních strojů v průmyslu. V tabulce 3 jsou uvedeny letopočty, ve kterých se výkon parních strojů v Británii nejvíce blíží výkonu parních strojů uvedených zemí v roce 1900. Tím nám vychází zpoždění jednotlivých zemí oproti Británii k roku 1900. Puršl nazývá toto zpoždění asynchronickou retardací.

Tabulka 3 Asynchronická retardace vybraných zemí vůči Británii

Země	HP ₁₀₀₀ obyv. v roce 1900	V. Británie rok/HP ₁₀₀₀ obyv	Asynchronická retardace roků
Rusko	8,0	1814 / 7,90	86
Rakousko	29,6	1859 / 29,8	41
Francie	46,0	1873 / 44,8	27
České země	56,0	1876 / 57,4	26
Německo	73,6	1889 / 76,6	11

Vlastní zpracování podle: PURŠL, Jaroslav. Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce. 1973

V příloze 2 je na grafech 29 a 30 porovnán vývoj parního pohonu, který bereme jako ukazatel průmyslového rozvoje, v Británii a ve vybraných evropských zemích. Stav parního pohonu v průmyslu ve Velké Británii z roku 1840, který měl hodnotu 19,1 HP⁵² na 1000 obyvatel stanovíme v grafu 29 jako transpoziční bázi pro ostatní země, a posuneme zpět kalendářní čas tak, že rok, v němž bylo dosaženo hodnot nejbližších hodnotě 19,1 HP na 1000 obyvatel posuneme na úroveň roku 1840. V grafu 30 je totéž pro transpoziční bázi danou rokem 1864, tj. 32,3 HP na 1000 obyvatel v Británii.

V příloze 3 vidíme, jak vypadal typický tovární parní pohon.

Hodnoty z grafů 29 a 30 uvádím pro názornost také v tabulkách 4 a 5:

Tabulka 4 Časový posun parního pohonu k r. 1840

Země	V. Británie	Francie	Německo	Čes. země	Rakousko	Rusko
HP/1000 obyvatel	19,1	19,5	19,3	19,2	19,2	19,0
Rok	1840	1887	1868	1883	1892	1916
Zpoždění za V. Británii let	-----	47	28	43	52	76

Tabulka 5 Časový posun parního pohonu k r. 1864

Země	V. Británie	Francie	Německo	Čes. země	Rakousko
HP/1000 obyvatel	32,3	32,8	30,7	31,6	32,2
Rok	1864	1896	1878	1889	1902
Zpoždění za V. Británii let	-----	32	14	25	38

Vlastní zpracování podle: PURŠL, Jaroslav. Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce. 1973

⁵²HP, koňská síla, z anglického *Horse Power* je starší jednotkou pro výkon. Zavedl ji James Watt, když chtěl na konci 18. století prodávat své parní stroje a potřeboval pro zákazníky srovnání s výkonem běžně užívaných zvířat. V německém prostředí PS, Pferdestärke. 1 HP (KS, PS) = 0,7457 kW

Tabulka 4 ukazuje, ve kterém roce dosáhly vybrané evropské země úrovně Velké Británie v roce 1840, zpoždění za Velkou Británií bylo v desítkách let. Tabulka 5 ukazuje stejné hodnoty pro rok 1864.

Průmyslová revoluce měla v jednotlivých zemích odlišný průběh, určený zejména jejich dosavadním historickým vývojem, přírodními podmínkami, rozsahem a způsobem styků s průmyslově vyvinutějšími zeměmi a dalšími faktory.

Specifickým rysem průmyslové revoluce ve Velké Británii byla zejména skutečnost, že zde proběhly převratné procesy průmyslové revoluce poprvé na světě. Důvodem byl specifický soubor vzájemně na sebe působících podmínek, které vznik a rozvoj tovární výroby ve Velké Británii iniciovaly a podporovaly. Výhodou byla ostrovní poloha v mírném klimatickém pásmu, která byla přirozenou ochranou před útoky z kontinentální Evropy a umožnila ovládnutí převážné části zámořského obchodu a z toho vyplývající akumulace kapitálu ze zisků z tohoto obchodu vygenerovaných. Současně to byla již dřívější akumulace kapitálu v oblasti zemědělství, kde zejména proces ohrazování ((enclosures) polí uvolnil levné pracovní síly pro rozvíjející se průmysl. Byla to jistě také na kalvinistických principech založená vytrvalost a houževnatost anglických a skotských podnikatelů a také schopnost využít v praxi nové vědecké a technické poznatky, zejména v mechanice a chemii. Nelze opomenout úlohu protestantských emigrantů, zejména z Nizozemí a z Francie, kteří s sebou přinesli značný kapitál i specifické odborné znalosti.

8 Světová ekonomika druhé poloviny 19. století

V období 1760-1840 udělala průmyslová revoluce, jinak také proces industrializace, z Velké Británie celosvětově první a zcela dominantní průmyslovou velmoc. Británie byla v té době také nazývána dílnou světa. Byla to také největší koloniální velmoc, její postavení v mezinárodním obchodu nemělo konkurenci. V Británii se postavilo 70 % lodí z celosvětové produkce, Británie opanovala všechna moře. Doktrína 2 +1 znamenala, že Británie nepřipustila menší než dvojnásobnou převahu na moři proti další nejvýznamnější námořní mocnosti.

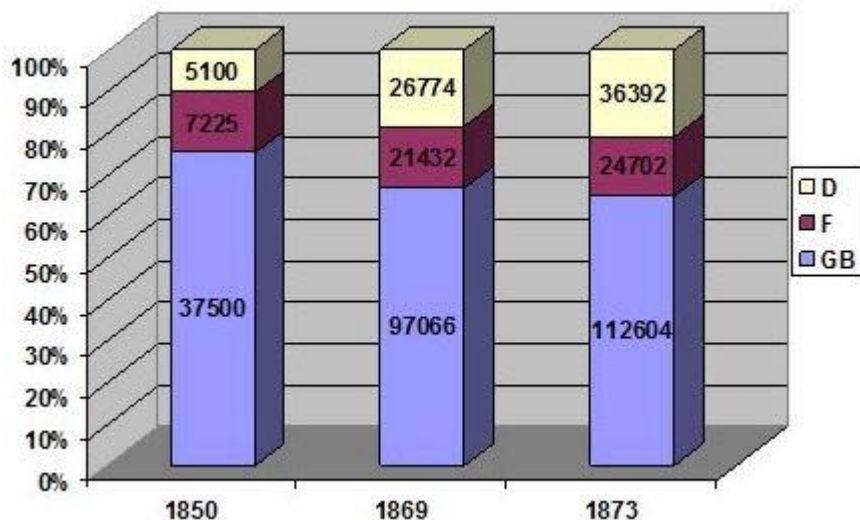
V závěru 19. století a na začátku 20. století došlo v ekonomicky vyspělých zemích Evropy i v zámořských státech k výraznému nárůstu obchodní výměny, na které se podílely téměř všechny obydlené oblasti světa. Můžeme proto mluvit o vzniku světové ekonomiky. Hlavními aktéry byla západní Evropa, zejména Velká Británie, Německo a Nizozemí, v zámoří potom USA, které po ničivé občanské válce zažívaly rychlý ekonomický růst. Na začátku 20. století již byly v ekonomických ukazatelích první světovou velmocí, výrazně tak předstihly Velkou Británii. Politická dominance Spojených států přišla až později.

Vzniklá světová ekonomika si vynutila rychlý rozvoj dopravních a komunikačních prostředků. V kapitole o vývoji železnic je mnohé vysvětleno, je třeba dodat, že v roce 1870 bylo v provozu na celém světě více než 200 000 km železničních tratí, do roku 1905 se délka tratí celosvětově zdvojnásobila na téměř 500 000 km. Trati procházely celými kontinenty, prořaly celou Severní Ameriku, Jižní Ameriku a v Rusku byla vybudována Transsibiřská magistrála. Parní pohon námořních lodí námořní dopravu nejen zrychlil, ale učinil ji také spolehlivější. Vybudování Suezského průplavu zkrátilo plavbu do Asie a posílilo zejména britský obchod. Průplav byl otevřen 17. listopadu 1869. Následoval pak neméně významný Panamský průplav, dokončený v roce 1914.

Vynález telegrafu Samuelem Morseem umožnil po roce 1850 přenos zpráv po celých kontinentech a měl velký význam i pro obchod. Když byl v roce 1866 položen první provozuschopný transatlantický kabel, umožnilo to přenos telegrafických zpráv pro obchodní lodi do řady významných přístavů, kde mohly dostat pokyny pro další činnost.

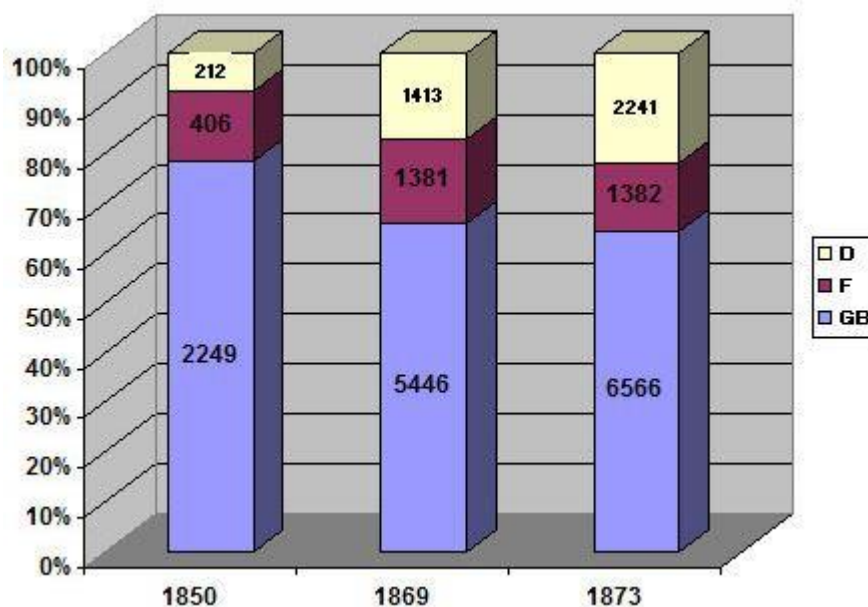
Nejvýznamnější energetickou surovinou bylo i v tomto období uhlí. Zpočátku byly hlavními producenty Velká Británie a Spojené státy, před 1. světovou válkou se k nim

přiradilo Německo. To vytěžilo v roce 1913 190 milionů tun uhlí, Británie pak 292 milionů tun.

Graf 9 Produkce uhlí Británie, Německo, Francie 1850-1873

Důležitým ukazatelem byla také výroba oceli a s tím spojený rozvoj všech odvětví hutního průmyslu.

Graf 10 Produkce surového železa Británie, Německo, Francie 1850-1873

Zdro grafů 9 a 10: Dreieichschule Langen,
http://www.dreieichschule.de/geschichte/2007/industrialisierung/index_n.asp

Velkou Británii předstihlo v roce 1905 Německo a zejména Spojené státy, které produkovaly již v roce 1902 více železa než Británie a Německo dohromady.⁵³

⁵³ STELLNER, František. *Hospodářské dějiny (16.-20. století)*. 2006

Po roce 1990 nabývala na významu těžba ropy. K největším producentům patřily Spojené státy, Rusko a Rumunsko.

Velká Británie byla v tomto období ještě stále světově první ekonomickou, politickou i vojenskou velmocí, ale již se projevovaly první náznaky přicházející stagnace a poté i úpadku této „*dilny světa*“, jak byla Británie stále oprávněně nazývána. Měla největší koloniální panství na světě, a to ji zajišťovalo jak cenné suroviny, tak i odbytiště pro její zboží. Británie byla stále dominantním světovým dopravcem, měla také největší objem exportu i importu zboží. Také Londýn byl finančním středem světa.

Ovšem po roce 1910 předstihly Británii a obsadily vůdčí místa Spojené státy a Německo. Velké Británii patřil v roce 1870 31,8% podíl ze světové průmyslové výroby, Spojené státy měly tento podíl 23,2 % a Německo 13,2 %.

Podíl Britské produkce surového železa činil v roce 1875 47 % světové produkce, po dvaceti letech, v roce 1896, to bylo již jen 29 %, a v roce 1913 13,9 %.⁵⁴ Na rychle se rozvíjející chemický a elektrotechnický průmyslu reagovala Británie pomaleji než její ekonomičtí soupeři, a tak dosahovala v těchto oborech výrazně menšího růstu.

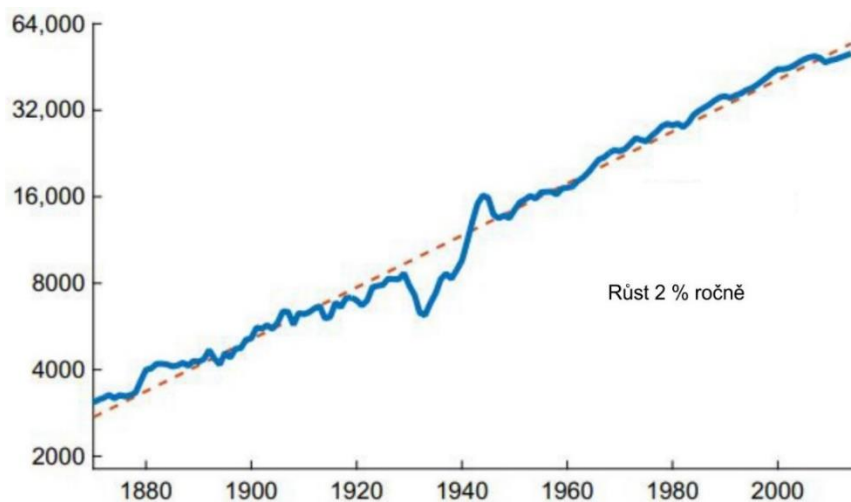
V USA začala po konsolidaci ekonomiky rozvrácené občanskou válkou éra mimořádného hospodářského růstu, který vyvrcholil po vstupu USA do války v letech 1917-1918. Po jejím skončení se Spojené státy staly nejsilnější ekonomikou na světě ve všech oblastech hospodářství, v průmyslu, zemědělství, absolutním objemem výroby i její technickou úrovní. Růst ekonomiky Spojených států je velmi názorně patrný z dále uvedené tabulky 6 a grafu 11.

Tabulka 6 Průmyslová produkce 1800-1888 (miliony britských liber)

Rok	Velká Británie	Francie	Německo	Rakousko (Uhersko)	Rusko	USA	Svět
1800	230	190	60	50	15	25	650
1820	290	220	85	80	20	55	865
1840	387	264	150	142	40	96	1314
1860	577	380	310	200	155	392	2404
1888	825	485	583	253	363	1443	461

Vlastní úprava podle: STELLNER, František. Hospodářské dějiny (16.-20. století). 2006

⁵⁴ STELLNER, František. *Hospodářské dějiny (16.-20. století)*. 2006

Graf 11 Vývoj HDP USA 1880-2000

Zdroj: *The USA Bureau of Economic Analysis*, <http://www.ggd.net/maddison/>

Jestliže před 1. světovou válkou byla Evropa nejbohatší částí světa, po jejím skončení to již neplatilo. Rozhodující ekonomická moc se na dlouhou dobu přenesla do USA.

8.1 Ekonomický vývoj od konce 1. světové války

Tato kapitola popíše jen velmi stručně klíčové otázky ekonomického vývoje po první světové válce do konce druhé světové války.

Světový válečný konflikt rozvrátil národní ekonomiky, těžce poškodil klíčové součásti britské ekonomiky, světovou hospodářskou stabilitu i mezinárodní finanční systém. První světová válka byla významným momentem poklesu Velké Británie z pozice první světové mocnosti. Ekonomicky posíleny vyšly z války zejména Spojené státy. Když válka začala, americká ekonomika byla v recesi. Po skončení války iniciovala poptávka po jejich zboží zvýšení výroby. Vedle Londýna se stal předním světovým finančním a obchodním centrem také New York. V roce 1914 činily investice USA v zahraničí 5 miliard dolarů, zatímco celkové zahraniční investice ve Spojených státech činily 7,2 miliardy dolarů. Američané byli čistými dlužníky ve výši 2,2 miliardy dolarů. Do roku 1919 investice USA do zahraničí vzrostly na 9,7 miliardy dolarů, zatímco celkové zahraniční investice ve Spojených státech klesly na 3,3 miliardy dolarů: USA se staly čistými věřiteli ve výši 6,4 miliardy dolarů.⁵⁵ První světová válka rozbila velké říše, vytvořila mnoho nových národních států, povzbudila hnutí za nezávislost v evropských koloniích, umožnila Spojeným státům stát se vůdčí světovou mocností a zrodila jak sovětský komunismus, tak i Hitlera.

⁵⁵ U.S. Economy in World War I, <http://eh.net/encyclopedia/u-s-economy-in-world-war-i/>

Významným momentem v meziválečném období se stala Velká světová hospodářská krize (Great Depression), která trvala od roku 1929 až do roku 1939. Začala zhroucením akciových trhů v USA v říjnu 1929, které vyvolalo ve finančním sektoru paniku a ožebračilo miliony investorů.

Tabulka 7 Nezaměstnanost (v % aktivní populace)

	USA	Německo	Vleká Británie	Francie
1926	2,8	10,0	12,5	3,0
1929	4,7	8,5	10,4	1,0
1932	34,0	29,9	22,1	15,4
1933	35,3	25,9	19,9	14,1
1936	23,9	7,4	13,1	10,4
1938	26,4	1,9	12,9	7,8

Zdroj: STELLNER, František. Hospodářské dějiny (16.-20. století). 2006

Tempo ekonomického pádu demonstruje skutečnost, jak se v USA snižovala výroba automobilů. V roce 1929 se jich vyrobilo v srpnu 440 000, v říjnu 319 000, v listopadu 169 000 a v prosinci pouze 92 500. Hospodářské krizi čelil v USA nově zvolený prezident F. D. Roosewelt. Jeho program New Deal (Nový úděl) měl dopady hospodářské krize zmírnit. Přes velkou snahu byl tento plán mnohdy nereálný a populistický. V průmyslových odvětvích se výroba koordinovat, byly stanoveny výrobní kvóty, čímž se mělo omezit "neefektivní" konkurenční soupeření. Dalším opatřením se měly zvyšovat mzdy a byla stanovena minimální a maximální pracovní doba. Teprve v těchto letech, po několika desetiletích za průmyslovými zeměmi v Evropě, se podařilo odstranit dětskou práci. Vláda převzala řízení některých soukromých podniků veřejného významu. Nové zákony způsobovaly i velmi zvláštní situace, kdy bylo možné nechat zavřít svého konkurenta jen proto, že mohl nabídnout svůj výrobek za nižší cenu. Paradoxní byla opatření v zemědělství, zvýšení cen potravin mělo být dosaženo snížením jejich produkce. Ze zákona platila vláda farmářům za to, že nechali část polí neobdělanou. Čím méně plodin pěstovali, tím dostali větší příspěvky. S trochou ironie lze říct, že farmář nezbohatl prací, ale tím, že nepěstoval vůbec nic.⁵⁶ Hospodářskou krizi ukončila, a i to je paradoxní, až 2. světová válka, když v roce 1941 napadli Japonci Pearl Harbor a Spojené státy vstoupily do druhé světové války. Válečné úsilí stimulovalo americký průmysl a teprve tím účinně ukončilo Velkou hospodářskou krizi.

⁵⁶ New Deal - Facts & Summary, <http://www.history.com/topics/new-deal>

Velká hospodářská krize zasáhla nejvíce Německo. V roce 1929 bylo v Německu 2 milióny nezaměstnaných, v roce 1932 již 8,7 miliónu a průmyslová produkce klesla na 60 % úrovně v roce 1928. Nestabilní politická situace zapříčinila to, že hospodářská krize přerostla v krizi státu, která vyvrcholila po volbách v roce 1932 příchodem nacistů k moci. Nacistický režim zacházel se státním rozpočtem velmi svérázně, v roce 1933 dělaly výdaje na zbrojení 4 % celkových výdajů, v roce 1936 39 % a v předválečném roce 1938 již 52 %.⁵⁷ To vedlo k masivnímu zadlužování, nebýt rozpoutání války, tak by se nacistická ekonomika zhroutila.

Po vypuknutí 2. světové války Spojené státy, vedeny také snahou oddálit svůj vstup do války, než se sníží vliv izolacionistů, vstup do válečného konfliktu odmítajících, poskytovaly zejména Velké Británii pomoc materiální. Podle amerického práva musela Velká Británie platit za nezbytné nákupy zbraní ze Spojených států v hotovosti. Britský premiér Winston Churchill v roce 1940 upozornil, že schopnost dále platit v hotovosti je omezená. Proto americký kongres přijal v březnu 1941 Lend and Lease Act, tedy Zákon o půjčce a pronájmu. Ten umožnil prodávat, půjčovat či pronajímat americkým spojencům jakékoliv vojenské vybavení, které bylo možné považovat za nezbytné. Dodávky podle uvedeného zákona dosáhly během války hodnoty 50 miliard dolarů. Evropa byla ovšem po válce zatížena splácením tohoto dluhu. Splácení půjčky bylo stanoveno na 50 let, počínaje rokem 1950. Británie splatila poslední splátku 84 milionů dolarů až v roce 2006.

Koncem roku 1944 klesla nezaměstnanost v USA ne nejmenší hodnotu v historii – 1,2 %.⁵⁸ Na konci války byl svět ekonomicky ochromen, ale Amerika vyšla ze 2. světové války ekonomicky silná a neuvěřitelně bohatá. Spojené státy se staly symbolem bohatství, vojenské a politické moci a svět také ovládla její kultura.

V současnosti se svět opět výrazně mění. Amerika o svoji dominanci a o svůj vliv přichází. Západní státy čelí velkým finančním problémům a jejich populace stárne. Nastupují nové silné asijské ekonomiky a neúměrně se zvyšuje využívání neobnovitelných přírodních zdrojů.

World Economic Forum vydalo „*The Global Risk Report 2017*“, ve kterém uvádí přehled nejvýznamnějších současných globálních rizik.⁵⁹

---

⁵⁷STELLNER, František. *Hospodářské dějiny (16.-20. století)*. 2006

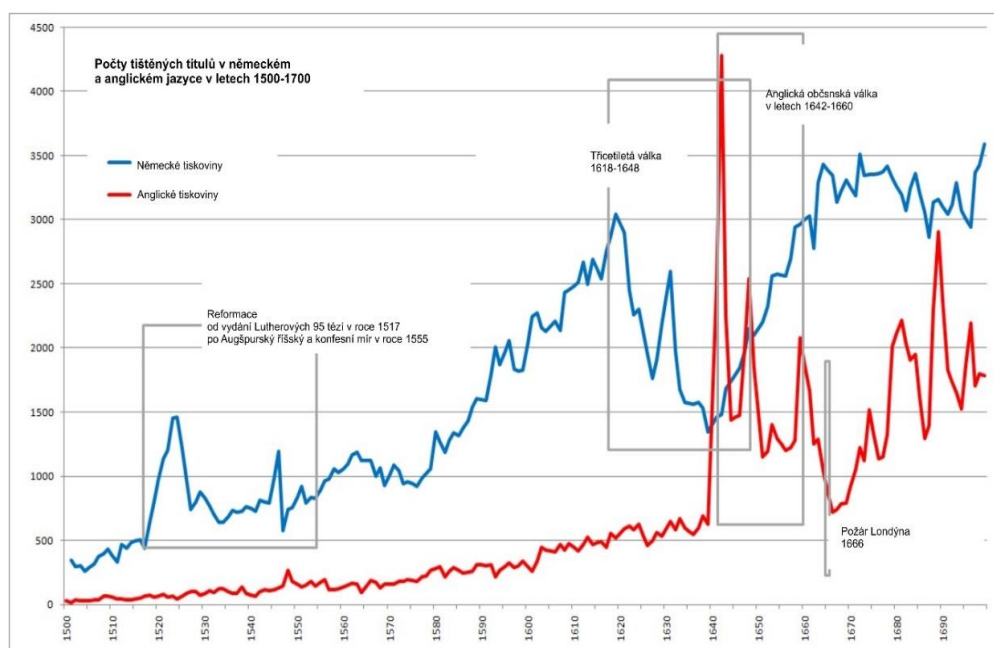
⁵⁸MOYO, Dambisa. *Kterak Západ zbloudil*, 2015

⁵⁹The global risk report 2017, http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf

9 Vynález knihtisku a jeho význam

Vynález knihtisku byl nepochybně zásadní pro další vývoj Evropy, bez knihtisku by pravděpodobně nebyla ani průmyslová revoluce, ani osvícenství. Role tiskařského lisu byla skutečně revoluční, byla to nejvýznamnější technická inovace před pozdějšími vynálezy průmyslové revoluce. Proto je tisku, jeho historii a vývoji věnována v této práci samostatná část. Dějiny by se bez knihtisku ubíraly zcela jiným směrem. Jakým, to se odhadnout nedá, víme jen, že by Evropa, a tím i celý svět, byla bez tištěného slova úplně jiná.

Nikdo nevyužil knihtisku krátce po jeho rozšíření více než Martin Luther. Ten si uvědomil, jaký významný vliv má psaní v mateřském jazyku místo do té doby téměř výhradně užívané latiny. Spolu s wirtenbergským tiskařem Johannem Gronenbergem zaplavil záhy německý trh náboženskými traktáty, kritizujícími římskokatolickou církev, zejména prodej odpustků. Luther tak díky tiskařskému lisu nemohl být bez milosti umlčen jako dříve například Jan Hus. Během několika málo let byly Lutherovy spisy rozšířeny po celém Německu navzdory Wormskému ediktu, který nařizoval všechny Lutherovy spisy spálit. Za necelé tři roky, od března 1517 do léta 1520, vyšly Lutherovy spisy ve 370 vydání. V té době mělo jedno vydání obvykle 1 000 výtisků, v oběhu bylo tedy v krátké době více než 300 000 výtisků Lutherových spisů.

Graf 12 Počet výtisků knih v Německu a Anglii 1500-1700

Zdroj: SIMONS Olaf: *The production of Books in Early Modern England and Germany*. Dostupné na: http://www.culturesofknowledge.org/?page_id=782

Knihtisk měl také významný vliv na hospodářské poměry. Ekonomické přínosy tisku se týkaly celé společnosti. Města, ve kterých byla provozována tiskárna, rostla mnohem rychleji než města, ve kterých tiskárna nebyla.⁶⁰

Tisk šířil nejen Lutherovo učení, zpřístupněny byly v tištěné podobě spisy starověkých filosofů, především Aristotela. Jeho spis „*O duši*“ byl v novodobém překladu vydán v roce 1509, stejně jako práce předreformačních humanistů jako byli Nicolaus Marschalk či George Sibus. Již do roku 1500 bylo tiskem vydáno více než tisíc vědeckých a matematických prací. Velmi pozoruhodné je, že v době, kdy byly šířeny populární protiturecké pamflety, byl tiskem vydán latinský překlad koránu. Když byl překlad koránu v roce 1542 zakázán, postavil se proti tomu sám Luther slovy: „*Domnívám se, že Mohamedovi a Turkům nelze učinit nic horšího ani udělat víc pro to, aby je člověk ranil víc než všemi zbraněmi, než ukázat všem křesťanům jejich korán v plném světle, aby viděli, jak zcela proklatá, ohavná a zoufale špatná je to kniha, plná lží, výmyslů a ohavností, které Turci zatajují a úmyslně pomíjejí ... Ku slávě Krista, pro dobro křesťanů, k újmě Turků, k pozlobení ďábla pusťte tu knihu na svobodu a neodmítejte ji ... Aby člověk boláky a rány vyléčil, musí je otevřít.*“⁶¹

Podle Petera Burkeho působilo do roku 1500 v Evropě 250 tiskařských center, vydáno bylo cca. 40 000 titulů v nákladu přesahujícím 20 miliónů. V následujících letech 1500 až 1800 nastal výrazný nárůst knižní produkce. Ročně se vydávalo až 4 000 titulů v mnohonásobně vyšších nákladech.⁶² Kniha se v době evropského osvícenství stávala dostupnější pro širší vrstvy čtenářů. Ve městech prodej knih zajišťovala knihkupectví. Do venkovských oblastí docházeli podomní prodavači, kteří prodávali levné několikastránkové tisky. Značná část publikací a tiskovin představovala lehčí literární žánry, proti jejichž obsahu nebyly vznášeny námitky tehdejších cenzorů. Je třeba si uvědomit, že osvícenství bylo dobou absence svobodného tisku. Jedinou evropskou zemí, kde svoboda tisku existovala, bylo Nizozemí. Centrem evropské knižní a novinové produkce se stal Amsterdam. Průlomem v dějinách svobody tisku představovalo schválení zákona „*Licensing Act*“ anglickým parlamentem v roce 1695, který zakazoval cenzuru před vydáním knihy nebo jiných tiskovin. Úplná svoboda anglického tisku nastala až sto let po

---

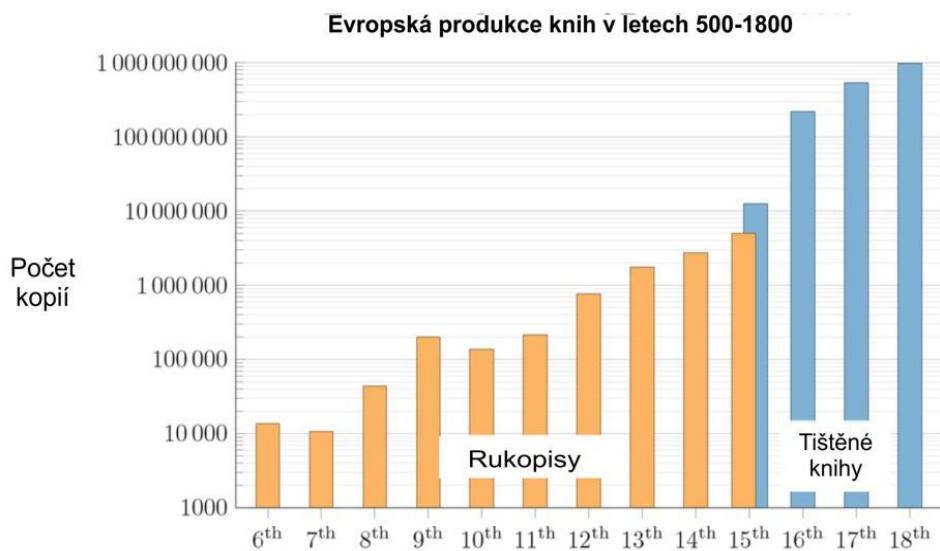
⁶⁰ DITTMAR, Jeremiah. *Ideas, Technology, and Economic Change: The Impact of the Printing Press*. Dostupné na: http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic607832.files/dittmar_printing.pdf.

⁶¹ CLARK, Harry. *The Publication of the Koran in Latin a Reformation Dilemma*. Dostupné na: http://www.jstor.org/stable/2540836?seq=1#page_scan_tab_contents

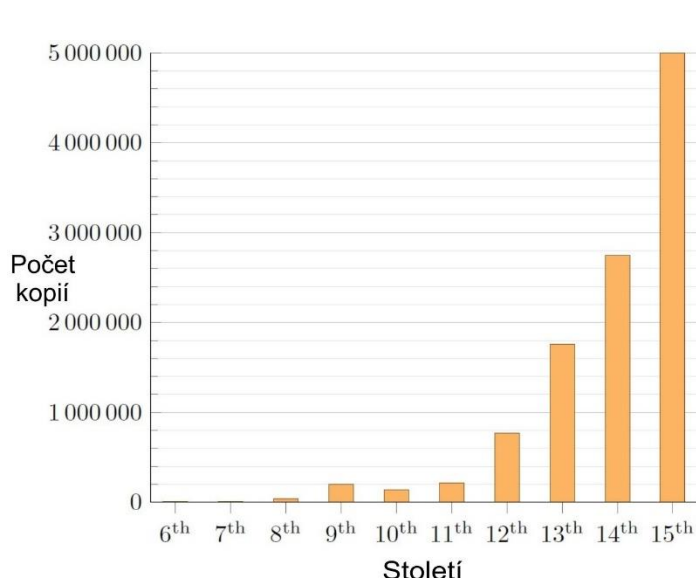
⁶² Podle: BURKE, Peter. *Od Gutenberga k Diderotovi*. Karolinum 2007

skončení platnosti zmíněného zákona. Ve Francii byla svoboda tisku vyhlášena v průběhu revolučního roku 1789.

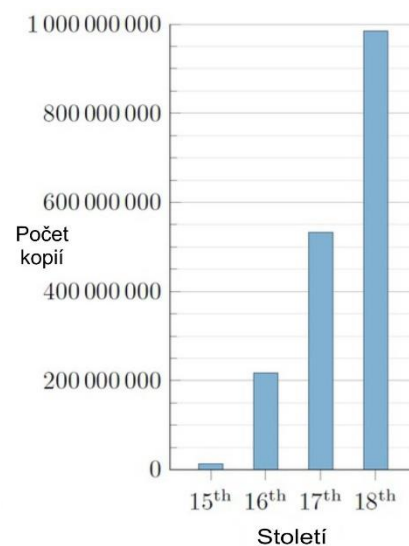
V ostatních zemích Evropy se pod vlivem francouzských revolučních událostí naopak cenzura tisku zosílila a boj za svobodu tisku přetrvával až do druhé poloviny 19. století.

Graf 15 Evropská produkce knih v letech 500-1800

Graf 14 Evropská produkce rukopisů 500-1500

Graf 13 Tištěné knihy 15.-18. stol.

Grafy 13, 14 a 15- vlastní úprava podle: *European Output of Books 500–1800*

<https://www.quora.com/Had-Gutenberg-not-invented-the-printing-presses-would-somebody-else-have-done-so-eventually>

Na předchozí straně uvedené grafy 13, 14 a 15 mají o významu knihtisku velkou vypovídací hodnotu. Udivující je i počet rukopisných děl, okolo pěti milionů, vyprodukovaných ve století vynálezu knihtisku, tedy v 15. století. Vyžadovalo to precizní organizaci zejména klášterních písáren, kde kvalifikovaní i privilegovaní písaři den za dnem knihy opisovali. V témže století, během pouhých třiceti let od rozšíření Guttenbergova knihtisku, bylo vytisknuto přes deset milionů výtisků. V 18. století dosáhl počet výtisků jedné miliardy. Graf 14 má stupnici počtu kopií logaritmickou, pro posouzení vývoje počtu knih v čase uvádím rukopisy i tištěné knihy v daném období také v lineární stupnici počtu kopií.

Ne všechno, co vyšlo tiskem, bylo přínosné. Z tiskařských lisů vyšla v 15. a 16. stol. díla zcela pochybná. Mezi nimi vyniká nechvalně známé „*Kladivo na čarodějnice*“ (*Malleus maleficarum*) vydávané opakovaně v letech 1487-1669.

Ovšem již v roce 1684 vydává Robert Hooke své dílo „*Micrographia*“, ve kterém prezentuje výsledky svých bádání pomocí mikroskopu vlastní konstrukce. Hooke se nesmazatelně zapsal do dějin vědy objevem buňky jako základního stavebního kamene organismů. V předindustriálním období přispěly k budoucímu pokroku a rozvoji vědy zejména práce Isaaca Newtona a jeho současníka Gottfrieda Leibnitze a ještě před nimi práce Galilea Galileiho, Williama Harveye. Vědecká revoluce se také stala revolucí ve filosofii pracemi Reného Descarta a Barucha Spinozy, kteří vyvrátili tradiční teorie poznání a rozumu. Rozebírat jejich díla je nad rámec této práce. Jen dodávám, že z nich vzešla dnešní astronomie, anatomie, biologie, chemie, geologie, geometrie, mechanika a fyzika.

9.1 Průmyslová revoluce a základy informační společnosti⁶³

Hromadná informační média mají v moderní společnosti zásadní a neustále vzrůstající význam. Jsou zdrojem informací, ale také zdrojem moci, prostředkem vlivu, ovládnutí a prosazování inovací. Význam masových médií je dán tím, že jsou významným zdrojem výkladů sociální reality a představ o ní. Média určují to, co je normální.

V průběhu průmyslové revoluce došlo také k rozvoji informací a komunikací. Byl mechanizován proces tisku a novými výrobními postupy se zlevnila a zvýšila výroba papíru. V případě tisku bylo zrychlení dosaženo zavedením vysokorychlostního rotačního tisku

---

⁶³ Text této kapitoly je z větší části převzat z mé vlastní původní diplomové práce „*Historie žurnalistické fotografie*“, Filozofická fakulta UPOL 2004.

a linotypu pro odlévání písma a sazbu v zarovnaných rádcích. V tiskařství proběhla revoluce srovnatelná s vynálezem ruční sazby v 15. století. To umožnilo uspokojit rostoucí požadavky trhu na tištěné slovo. Dalším důležitým příspěvkem k moderním metodám tisku, který byl vynalezen v devatenáctém století, byla fotografie. Je označována také za nejkrásnější produkt průmyslové revoluce. Tisk a informace jím sdělované byly, a stále spolu s dalšími médii jsou, významným činitelem ovlivňujícím sociální, politický i ekonomický vývoj. Tyto skutečnosti nejsou většinou v souvislostech s vývojem moderní společnosti zmiňovány. Proto se vývoji tisku a informací v průběhu průmyslové revoluce i v období proto industriálních věnují další části práce podrobněji.

Přelomem v působení a působivosti na čtenáře bylo zavedení fotografie do tištěných médií. Čtenář se stával součástí zobrazeného děje a emocionálně ho mnohdy prožíval. Fotografie v tisku se záhy stala mocným nástrojem, který ovlivňoval a utvářel veřejné mínění a tím i veřejnou správu a inicioval její mnohá rozhodnutí.

9.1.1 Vznik a vývoj tištěných informačních médií.

Zásadním předpokladem pro rozšíření tištěných médií, zejména novin a časopisů, byla možnost vyrábět více kopií z jedné předlohy. V Evropě stál na počátku této „informační a komunikační revoluce“ Johann Gensfleisch, zvaný Guttenberg (1397-1468), zlatník a obchodník z hornické Mohuče (Mainz) v jižním Německu, se svým vynálezem knihtisku kolem roku 1455. Možnosti mnohonásobného tisku umožnily také vydávat a rozšiřovat pravidelně veřejně noviny.

Jedním z významných problémů, které bylo nutno pro rozvoj tiskovin vyřešit byla jejich distribuce. V podstatě od počátku vzniku periodického tisku na začátku 17. století vznikaly pošty – organizované služby pro doručování podaných zásilek, tedy i novin. To bylo jedním z předpokladů vzniku periodického tisku.

Prvním periodikem byl zprvu nepravidelně vycházející list „*Nieuwe Tidynghen*“ vydávaný Abrahamem Verhoevenem od roku 1605 v Antverpách. Není div, že to bylo právě tam, v tehdy nejvyspělejším regionu Evropy, v zemi raného kapitalismu a centru obchodu.

Zájem o tento list byl velký a přešel brzy na měsíční periodicitu, od roku 1620 vycházel již třikrát během týdne. V povolení k vydávání tohoto listu bylo uvedeno: „Povoluje se tisknout, rýt ve mědi nebo dřevě a prodávat na všech územích spadajících pod správu řečených knížat všechny nové zprávy o válečných taženích dobití měst a vítězstvích

regentů“.⁶⁴ Nebylo náhodou, že první noviny vznikly ve velkém přístavu s mnoha významnými obchodními kontakty. Před objevením Ameriky byly největším centrem evropského obchodu Benátky. Tak jak rostla důležitost obchodních kontaktů s Amerikou v průběhu šestnáctého, ale především sedmnáctého století, přesouvalo se centrum ekonomického dění na atlantické pobřeží.

Po Verhoevenových novinách následovaly další, zejména v důležitých obchodních centrech. Byl to například „*Avisa, Relation oder Zeitung*“ vydávaný od roku 1609 ve Wolfenbüttelu a v témže roce „*Relation: Alle Fürmenemmen und gedenckwürdigen Historien*“ ve Štrasburku. Následovaly „*Courante Uyt Italien, Duitsland Etc.*“ v Amsterdamu v roce 1618, „*Weekly News*“ v Londýně v roce 1622, „*Nouvelles Ordinaires de Divers Androits*“ roku 1631 v Paříži a další. Prvním deníkem na světě byl „*Einkommende Zeitungen*“, vydávaný Timotheusem Ritzchem od roku 1650 v Lipsku.

Náklad těchto periodik se v 17. století pohyboval mezi 100–500 ks. Nejrozšířenější německé noviny „*Frankfurter Journal*“ dosáhly v roce 1680 nákladu 1.500 výtisků. Rozvoj byl ve druhé polovině 17. století velmi rychlý. Na počátku Velké francouzské revoluce v roce 1789 vycházelo jen v Paříži asi 150 různých periodik.

Průmyslová revoluce byla hlavním milníkem novinářského tisku. Důvodem byla naléhavá potřeba získávání důležitých informací a jejich šíření tiskem. To vyžadovalo zdokonalení techniky a produktivity práce v tiskárnách. Kolem roku 1800 navrhl anglický inženýr Charles Stanhope první celokovový tiskařský lis, tisk výrazně usnadňující a zrychlující.

Tisk zapadal do kulturní nadstavby průmyslové revoluce. Velmi se zlepšila standardní úroveň periodik. Vylepšovaly se postupy doplňující Guttenbergův vynález o tisk ilustrací. William M. Ivins došel k závěru, že rychlý rozvoj evropské a severoamerické kultury byl ovlivněn v letech předcházejících průmyslové revoluci i možnostmi reprodukovat obrázkové zprávy.⁶⁵

Založení průmyslových továren si vyžadovalo mnoho dělníků. To způsobilo velký růst měst. Rozsáhlé průmyslové aglomerace s velkou koncentrací obyvatelstva vytvářely poptávku po informačních tiskovinách, a to vytvářelo podmínky pro masový rozvoj periodického tisku a tím i po ilustracích, a tedy pro rozšiřování fotografické tvorby.

---

⁶⁴ KÖPPOVÁ, B.-KÖPPL L.: *Dějiny světové žurnalistiky* 1. Novinář, Praha 1989

⁶⁵ HUNT, George P.: *The Third Member of the team. Life*, č. 1 r. 1967 strana 4, In: Tausk, Petr: *The Short History Off Press Photography*, MON, Praha 1988, strana

Stejnou měrou byly důležité jisté změny ve struktuře společnosti té doby v souvislosti s přechodem na nové výrobní prostředky. Prosperující bohatí vlastníci továren a obchodních firem potřebovali zvýšit počet kvalifikovaných a vzdělanějších vedoucích pracovníků na různých úrovních výroby. Také vzrůstající městská administrativa byla reakcí na rostoucí populaci. Podstatnou podmínkou pro rozšíření tištěných médií bylo masové rozšíření základní gramotnosti, projevující se zaváděním povinné školní docházky.

Vzrůst průmyslové produkce znamenal také velkou poptávku po surovinách. Pro získání nových zdrojů surovin byly vypravovány geologické expedice do doposud neprobádaných oblastí. Část veřejnosti projevovala velký zájem o tyto expedice a tato poptávka po informacích nutila vydavatele novin a časopisů uveřejňovat zprávy a reportáže jak o samotných výpravách, tak i o krajích, které byly předmětem jejich zájmu. Před vynálezem a rozšířením fotografie provázely tyto expedice týmy kreslířů, zaznamenávající potřebné obrazové informace. Řada průmyslových odvětví v Evropě byla zásobována ze zdrojů v koloniích a kontakty s nimi během 19. století stále rostly.

Vznikla společenská poptávka po nových možnostech získání obrazových informací rychlejších než malování a kreslení. Tento naléhavý požadavek byl uspokojen vynálezem fotografie. Fotografie byla tedy jedním z významných produktů průmyslové revoluce a nástrojem pro zvýšení úlohy veřejného mínění a jeho vlivu na veřejnou zprávu.

Významnou složku v cenách periodik tvořily náklady na papír. Ten se doposud vyráběl z bavlny a částečně ze starého textilu. Byla zde tedy pochopitelná snaha výrobu papíru zlevnit tak, aby byl velký nástup novin a periodik potencován jejich nižší cenou.

V roce 1884 americký vynálezce Friedrich Gottlieb Keller vynalezl technologii výroby papíru ze dřeva. Jeho krajan Alexander Mitcherlich tento proces vylepšil a během následujících let cena papíru vyráběného tímto postupem výrazně klesla.

Rychlý rozvoj produkce novin a časopisů v první polovině 19. století byl inspirován osvícenským ideálem obecné vzdělanosti a sílícími ideály jazykově svébytných národních kultur. České časopisy vznikaly nejdříve podle vyspělejších německých vzorů, měly zřetelný vlastenecký náboj a sloužily k šíření českého jazyka a kultury. František Palacký prohlašuje v roce 1827 v *Časopise českého musea*: „*Časopisové vůbec jsou za našeho věku tak říkajíc pěstounové vzdělanosti.*“⁶⁶

---

⁶⁶ Převzato z výstavy „Zlaté časy médií“ v pražském Národním muzeu v listopadu 2005

10 Urbanizace

Urbanizace probíhala po celou historii lidstva, počínaje neolitickou revolucí, tedy přechodem od sběračů a lovců k usedlým zemědělcům. Vzhledem k tomu, že starověká města neměla žádná sanitární zařízení, lidé obyčejně vypouštěli veškerý odpad přímo do městských ulic, nebo těsně u městských hradeb. Nedostatečná hygiena vedla k nekontrolovatelným onemocněním a k vysoké úmrtnosti. Některá města nakonec sice vytvořila lepší hygienické podmínky, například kanalizační systém v Římě, přesto zůstal svět venkovský až do procesu industrializace v 19. století.

Významným a trvalým efektem průmyslové revoluce byl rozvoj měst s procesem industrializace související. V roce 1800 žila v městských oblastech pouhá 3 % světové populace. Pouze jedno město, Peking, mělo více než jeden milion obyvatel.⁶⁷ O století později, v roce 1900, žilo v městských oblastech již 14 % světové populace a dvanáct měst mělo více než jeden milion obyvatel. Největší podíl městského obyvatelstva měla na konci 19. století Anglie. To odráží, v předchozích kapitolách již popsany a analyzovaný, velký náskok industriálních procesů v Anglii před Evropou kontinentální. V Anglii žil na přelomu 19. a 20. století již každý druhý obyvatel v obci s více než 2 000 obyvateli. V roce 1850 se poprvé ve světových dějinách stalo, že více než polovina obyvatel jednoho státu, v našem případě Anglie, žila ve městech. V roce 1950, žilo ve městech 30 % světové populace, a počet měst přes 1 milion vzrostl na osmdesát tři^{68 69} Proces urbanizace pokračoval v Anglii v neztenčené míře po celé 19. století. Počet obyvatel Londýna vzrostl ze dvou milionů obyvatel v roce 1840 na pět milionů o čtyřicet let později. Vývoj londýnské populace je na grafech v příloze 6.

Hromadné přistěhovaectví obyvatel z venkova do měst bylo jedním z nejvýraznějších rysů 19. století. Vysoká míra přistěhovaectví poskytující pracovní síly se stala typická pro dynamicky se rozvíjející průmyslová města. Mnoho přistěhovačů byli strádající farmáři z Irska, kteří byli vystěhováni ze svých pozemků. V Liverpoolu a Manchesteru měli Irové zhruba 25 až 33% podíl ze všech dělníků. Dokud byl Manchester regionálním centrem obchodu, tak počet obyvatel stagnoval, v roce 1760 to bylo 12 000

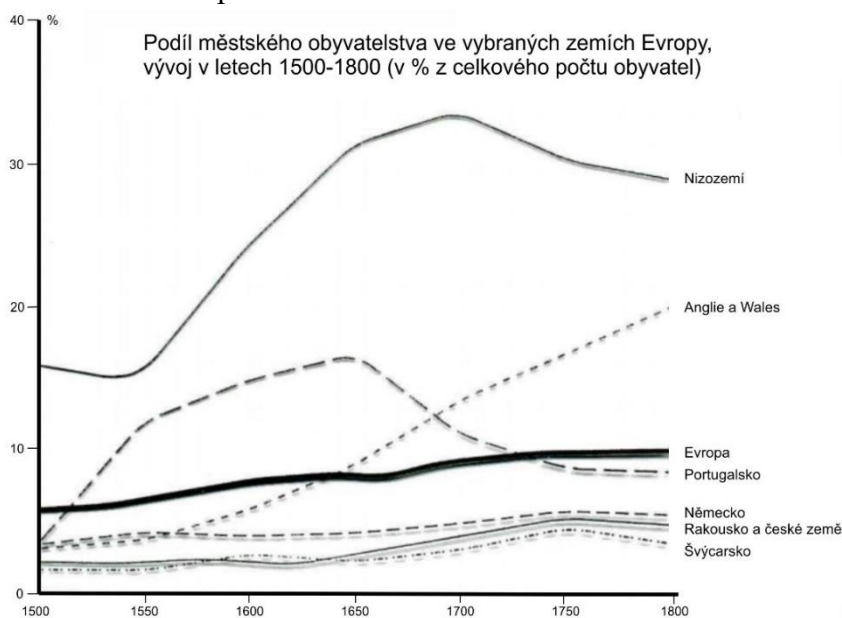
---

⁶⁷ Některá města dosáhla již dříve počtu obyvatel 1 1,5 milionu, ale do roku 1800 již počet jejich obyvatel klesl pod 1 milion. Byla to na příklad města Bagdád, Řím, Chang-čou a Si-an v Číně, Ayutthaya v Thajsku.

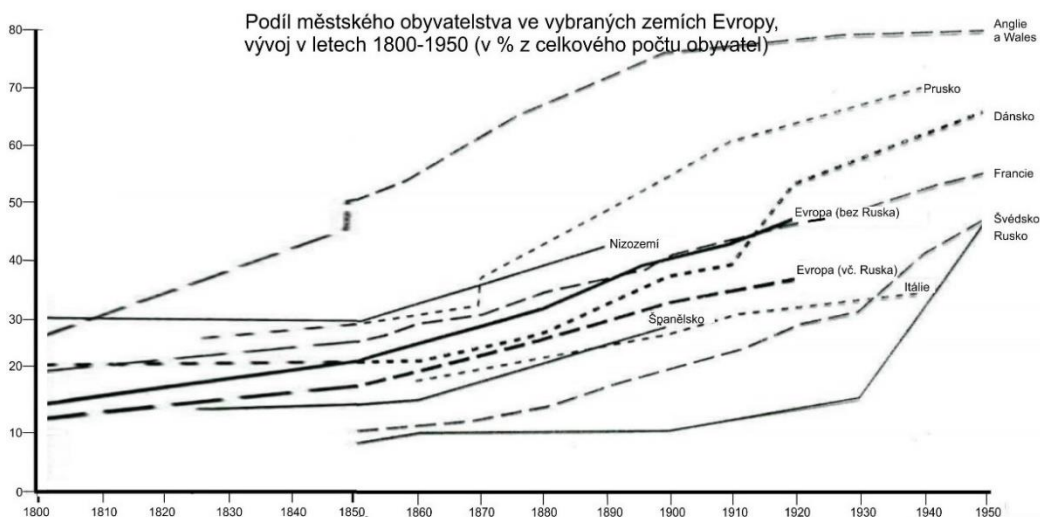
⁶⁸ BARKAN, Steven. E. *A Primer on Social Problems*. 2012, Chapter 14: Urban and Rural Problems, <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/a-primer-on-social-problems.pdf>

⁶⁹ New Geography, *Urban issues*, <http://www.newgeography.com/category/story-topics/urban-issues>

obyvatel. Jakmile se do města soustředilo průmyslové zpracování bavlny, počet obyvatel se v krátkém čase zněkolikanásobil. V roce 1850 žilo v centru anglického textilního průmyslu již 400 000 obyvatel. Obdobným vývojem, vybudováním textilních závodů, se v průběhu 19. století navýšil počet obyvatel polské Lodže z 3 000 na 500 000, město bylo proto také nazýváno polský Manchester. Procesem urbanizace procházela po celé 19. století celá kontinentální Evropa.⁷⁰

Graf 16 Urbanizace Evropy 1500-1800

Graf 17 Urbanizace Evropy 1800-1950

Zdroj grafů 16 a 17: Jan de Vries, *European Urbanization*, Londýn 1984 in: HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. 2002

⁷⁰ POKLUDOVÁ, Andrea. *Dějiny a kultura*. CD-ROM. Ostrava 2008

V roce 1800 bylo v Evropě pouze 21 měst, jejichž počet obyvatel překročil 100 000. Celkem v těchto městech žilo 4,5 milionu obyvatel, to bylo asi 3 % celkového evropského obyvatelstva. Do roku 1850 se počet evropských velkoměst zvýšil na padesát.

Před vypuknutím první světové války bylo v Evropě již 230 velkoměstských lokalit. Ovšem pouze u 25 z nich přesáhl počet obyvatel půl milionu. Hranici jednoho milionu obyvatel překročila tato města: Londýn (4,5 mil.), Paříž (2,8 mil.), Vídeň (2,1 mil.), Berlín (2,1 mil.), Petrohrad (2 mil.), Moskva (1,6 mil) a Budapešť (1 mil.). V Německu bylo v polovině 19. století pouze pět měst, jejichž počet obyvatel přesáhl 100 000 a deset s počtem obyvatel nad 50 000. Do roku 1875 vzrostl počet velkoměst na dvanáct. Zdvojnásobil se také počet měst s populací v rozmezí 50 000 až 100 000 obyvatel. Mezi lety 1800 až 1913 se zvětšil počet městského obyvatelstva v Evropě sedmkrát, ze 23,5 na 161,5 miliónu.⁷¹

Proces urbanizace probíhal současně s industrializací. Na přelomu 19. a 20. století se nejvyšší mírou urbanizace vyznačovala Anglie a Německo. Proces urbanizace byl výraznou měrou ovlivněn učiněným pokrokem v dopravě, zejména výstavbou železniční sítě. Železnice spojující města s odlehlými venkovskými regiony zjednodušila populačnímu přebytku venkovské populace přesun z venkova do měst.

Urbanizace stále pokračuje, vývoj a současná data jsou uvedena v příloze 6.

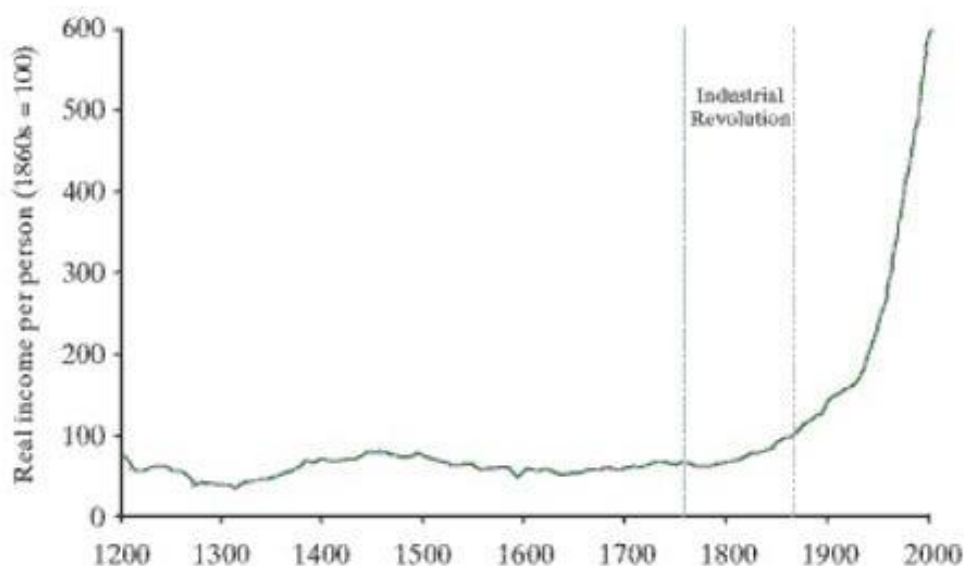
10.1 Negativní důsledky urbanizace, veřejné zdraví a délka života

Průmyslová revoluce přinesla jistě velký technologický, vědecký a kulturní pokrok. Bylo to ale na úkor veřejného zdraví, pracovních podmínek, podmínek bydlení a rodinného života. Rychle se rozrůstající města neměla vybudovanou potřebnou infrastrukturu, a tak se v nich vytvářely podmínky pro šíření přenosných nemocí, difterie, spály, spalniček, neštovic, tyfu nebo úplavice. Zejména však tuberkulózy, pojmenovávanou také úbytě či souchotiny. Velká míra urbanizace byla pro šíření tuberkulózy živnou půdou. Vysoký byl počet nemocí spojených s chudobou, například křivice, postihující kosti kojenců. Nejvyšší nemocnost i úmrtnost byla v nejchudších vrstvách společnosti. Počet obyvatel ve městech stoupal, ale hygienické podmínky byly zoufalé. Lidé pili vodu z řek, do kterých byly odváděny splaškové vody s fekáliemi, závadná byla také voda ve většině studní.

---

⁷¹ POKLUDOVÁ, Andrea. *Dějiny a kultura*. CD-ROM, Ostrava 2008

V roce 1830 se objevila v Evropě dosud neznámá infekční nemoc, cholera. V Londýně jí padlo v roce 1832 za obětí přes 7 000 obyvatel. Špatná výživa, nemoci, nedostatek hygieny a nedostatek zdravotní péče v městských oblastech, to vše mělo dopad na průměrnou délku života Britů v první polovině 19. století. V roce 1841 byla průměrná délka života ve venkovských oblastech Anglie 45 let, v Londýně ale pouze 37 let a alarmujícím údajem bylo pouhých 26 let průměrné délky života v Liverpoolu. Tento nízký průměrný věk vypovídá zejména o vysoké kojenecké úmrtnosti. To vysvětluje, proč v průběhu druhého a třetího desetiletí devatenáctého století se každé třetí dítě v Anglii nedožilo věku pěti let. Nebyla to ta bohatá Anglie s vysokou životní úrovní a vysokým životním standardem, jak ji známe dnes. Z níže uvedeného grafu 18 je patrné, že reálné příjmy se začaly významněji zvedat až po roce 1860. Situaci v průmyslově se rychle rozvíjejícím Manchesteru popsal Bedřich Engels, jeho text je v příloze 4. Význam této Engelsovy práce vyzdvihuje Michal Janata ve své knize „*Velkoměsta v 19. a 20. století*“.⁷²

Graf 18 Reálné příjmy v Anglii v letech 1200-2000

Zdroj: CLARK, Gregory. *A farewell to alms: a brief economic history of the world*. c2007

Teprve poté, kdy byly řešeny také tyto otázky, se společnost začala měnit pozitivním způsobem. Bylo to ale až po roce 1840. Nestalo se tak samo. Do té doby zastával britská vláda k industriálnímu a s tím spojenému urbanizačnímu vývoje spíše přístup „laissez-faire“.

⁷² JANATA, Michal. *Velkoměsta v 19. a 20. století - Křižovatky změn*, 2016

To by mělo být poučením i pro dnešek, pro pochybné ekonomy zastávající stejný přístup a doporučují vše nechat na „neviditelné ruce trhu“.

Na uvedené negativní jevy upozorňovala celá řada sociálních reformátorů a apelovala na veřejné mínění, které působilo na veřejnou správu. Dobové reakce na negativní jevy upozorňující jsou v příloze 11. Veřejná správa musela na tyto jevy reagovat. V roce 1842 vydal anglický sociální reformátor sir Edwin Chadwick zprávu „*The Sanitary Conditions of the Labouring Population (Hygienický stav pracující populace)*“, na zprávě se podílel další sociální reformátor, lékař Thomas Southwood Smith. Konstatovali, že v roce 1839 připadlo na jednoho člověka, který zemřel stářím, úrazem nebo násilím, osm obětí infekčních nemocí. Zpráva doporučovala pravidelný odvoz odpadků z ulic a čištění pitné vody. Vyzval veřejnou správu Londýna k tomu, aby činnost v oblasti hygieny nevykonávali volení zástupci samosprávy, ale aby byla svěřena do rukou placených odborníků. Tato zpráva přispěla k tomu, že byl v roce 1848 přijat v Británii „*Zákon o veřejném zdraví*“, který nařizoval odborný dozor nad dodávkami pitné vody, odstraňování odpadků a dodržování dalších hygienických předpisů. Přesto v jen dalším roce zemřelo v Anglii na cholery více než 50 000 lidí. Pokud by zákon nebyl v platnosti a nebyl by, i když v počátcích ne zcela důsledně, uplatňován, počet obětí by byl mnohonásobně vyšší. Dne 8. července 1855 byl v novinách London Times zveřejněn dopis známého vědce profesora Michaela Faradaye⁷³:

„Vážený pane,

plavil jsem se dnes parníkem v úseku mezi Londýnem a Hangerford Bridges mezi 13.30 a 14.00 hod. Stav vody byl nízký a domnívám se, že bylo krátce před začátkem přílivu. Vzhled a zápach vody ihned upoutaly moji pozorost. Voda v řece byla kalnou, světle hnědou tekutinou. Abych zjistil míru zakalení, roztrhal jsem několik bílých lístků papíru, navlhl jsem je, aby se snadněji potopily pod hladinu, a potom jsem jich několik hodil do řeky u každého mola, ke kterému naše loď připlula. Dříve než se útržky papíru ponořily na více než jednu stopu pod hladinu, byly nerozpoznatelné, ačkoli v dané chvíli slunce jasně svítilo. Pokud útržky papíru spadly do vody hranou napřed, spodní část útržku nebyla vidět ještě před tím, než se potopila i horní část. To jsem pozoroval u nábřeží St.Paul's Wharf, Blackfriars Bridge, Temple Wharf, Southwark Bridge a Hungerford. Nepochybuji, že podobné by to bylo dále po i proti proud řeky.

---

⁷³ Překlad podle: *Observations on the Filth of the Thames*, <http://www.chemteam.info/Chem-History/Faraday-Letter.html>

Zápach byl velmi nepříjemný a byl cítit všude. Byl stejný, jaký je dnes cítit z odpadových kanálů na ulici. Celá řeka se stala na čas opravdovou stokou. Jelikož jsem se právě vrátil z míst s venkovským vzduchem, je možné, že jsem byl na ten zápach citlivější než ostatní. Ale nemyslím, že bych dokázal pokračovat dál do Lambeth nebo Chelsea a byl jsem rád, že mohu vstoupit do ulic, kde bylo ovzduší, s výjimkou blízkosti kanálů, mnohem příjemnější než na řece.

Považoval jsem za povinnost tyto skutečnosti zaznamenat, aby mohly být předány k pozornosti těm, kdo mají moc nebo odpovědnost ve vztahu ke stavu naší řeky. V mém vyličení stavu jsem nic nezveličil. Popsal jsem prostou pravdu.

Pokud existuje dostatečná úřední autorita mající moc odstranit hnijící vodní nádrže ze čtvrtí s prostými obytnými budovami, tak řece, která protéká tolik kilometrů Londýnem, by jistě nemělo být dovoleno stát se kvasící odpadovou stokou.

Stav řeky Temže tak jak jsem ho viděl snad může být považován za výjimečný, ale mělo by se na něj nahlížet jako na stav neudržitelný. Místo toho, jak se domnívám, se rychle stává stavem běžným.

Pokud budeme tento problém zanedbávat, nemůžeme očekávat, že tak můžeme činit beztrestně. Ani bychom neměli být překvapeni, pokud nám za nějaký čas horká roční období připomenou naši dnešní lehkomyšlnost.

S úctou profesor Faraday“

Od první poloviny 19. století se stala řeka Temže otevřenou kanalizací s katastrofálními důsledky pro veřejné zdraví v Londýně, včetně epidemií cholery. Když v horkém létě roku 1858 propukl jev označovaný pojmem „*Velký zápach (Great Stink)*“, který ochromil život v centrálním Londýně, uvědomil si parlament naléhavost problému, a rozhodl se vybudovat moderní kanalizační systém. Projektem a stavbou byl pověřen stavební inženýr Joseph Bazalgette. Ten získal zkušenosti při stavbě systémů dopravních vodních kanálů i při stavbě železnic. Navrhl rozsáhlý podzemní kanalizační systém, který odváděl odpadní vody do ústí řeky Temže, mimo obydlené oblasti.⁷⁴ Rozsah výstavby tohoto systému je zřejmý z toho, že se na stavbu spotřebovalo 318 milionů speciálních natvrdo pálených cihel, bylo vykopáno 2,7 milionu m³ zeminy a byl použit nový produkt, portlandský cement, na 670 000 m³ betonu. Bazalgette byl velmi prozíravý odborník,

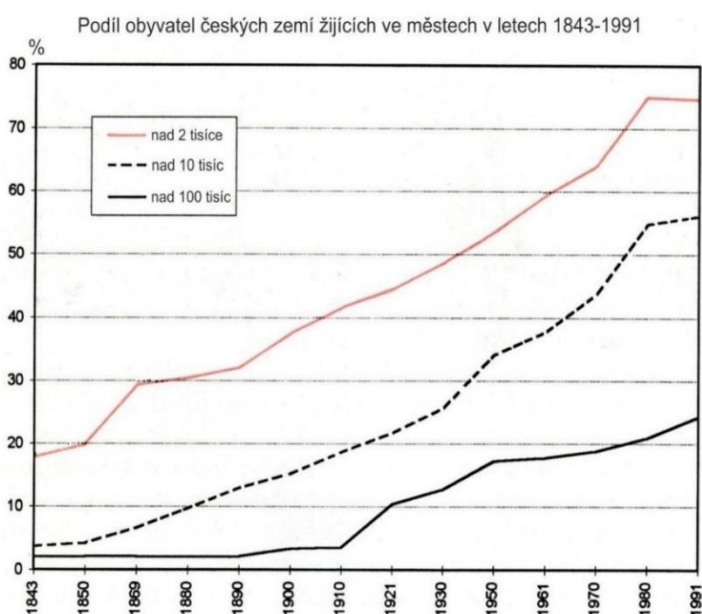
---

⁷⁴ BAZALGETTE Joseph William, <https://www.britannica.com/biography/Joseph-William-Bazalgette>

kapacitu kanalizace vypočítal pro maximální spotřebu vody na každého stávajícího obyvatele, a získaný údaj zdvojnásobil pro další předpokládaný rozvoj města. Kvalita stavby je zřejmá z toho, že systém je plně funkční i po 150 letech.⁷⁵ Epidemie cholery, tyfu, úplavice a dalších nemocí způsobených kontaminovanou vodou se již neopakovaly. Londýnský kanalizační systém se stal vzorem pro další velká města. Neřešil ovšem problém čištění odpadních vod, ty byly při odlivu splavovány nevyčištěné do moře.

10.2 Urbanizace v českých zemích

České země se na rozdíl od Anglie, ale i srovnatelnějšího sousedního Německa, se na konci 19. století vyznačovaly nízkou mírou urbanizace, i když historicky daná hustá struktura osídlení pro ni poskytovala vhodné podmínky. Pomalé tempo urbanizace českých zemí neodpovídalo dosaženému stupni industrializace. Počet obyvatel měst českých zemí, až na některé výjimky, nerostl ve srovnání s Německem v průmyslových oblastech takovým tempem. Počet obyvatel Prahy se mezi lety 1870 až 1910 ročně zvyšoval pouze o 1 675 osob, Plzně o 1 440 a Liberce o 350 osob. Příčinou daného jevu bylo již zmíněné historické osídlení země, které umožnilo denní docházku za výdělkem do průmyslových měst bez nutnosti trvalého přestěhování. Na 100 km² bylo v Čechách 25 obcí, na Moravě 16 obcí a ve Slezsku 14.

Graf 19 Urbanizace v českých zemích 1843-1991

Zdroj: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatel českých zemí*, 1996

⁷⁵ London Sewers, http://www.bbc.co.uk/england/sevenwonders/london/sewers_mm/index.shtml

Průměrně připadlo v Rakousko-Uherské monarchii na 100 km² 10 obcí.

Tyto početné obce měly ve velké většině velmi nízký počet obyvatel. Jedna obec jich měla průměrně 350. Jednalo se tedy převážně o značně malé obce. Malá města žila po generace v úzkém vzájemném vztahu s okolními vesnicemi a plnila funkci místních tržních center. Na trzích probíhala výměna produktů a služeb. Hospodářský a společenský život se v nich řídil tradičními vztahy, a to se odráželo v životním stylu, v myšlení a vzorech chování obyvatel. Proto v českých zemích neprobíhala v takové míře migrace za pracovními příležitostmi a stěhování se na předměstí jako tomu bylo v Anglii a v Německu.

Města v českých zemích se vyznačovala tím, že měla ve velké většině méně než 5 000 obyvatel. V roce 1910 překročilo hranici 5 000 obyvatel v Čechách pouze 137 měst. V roce 1869 žilo v českých zemích 88 % populace v obcích s nižším počtem obyvatel než 10 000, do roku 1900 se tento podíl snížil na 77 %.⁷⁶⁷⁷

Vývoj počtu obyvatel v největších českých městech od roku 1830 do roku 1930 je uveden v tabulce 10 na straně 72.

Současný stav urbanizace v České republice podle sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 je uveden v příloze 8.

---

⁷⁶ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996..

⁷⁷ POKLUDOVÁ, Andrea. *Dějiny a kultura*. CD-ROM. Ostrava 2008

11 Železnice a její role v průmyslové revoluci

Symbolem průmyslové revoluce je bezesporu parní stroj. Jeho nejznámějším a nejrozšířenějším využitím byla parní lokomotiva. Parní lokomotiva a využití ocelových kolejnic vytvořilo zcela novou, svými možnostmi ve své době udivující, formu přepravy nákladů i osob. Železnice, sama produkt průmyslové revoluce, dodala revolučním industriálním procesům novou dynamiku a významně ovlivnila jak průmysl, tak i život společnosti.

Železnice nastoupila do již rozjetých industriálních procesů. Doprava byla ale důležitá již od začátku průmyslové revoluce ve druhé polovině 18. století. Hlavním prostředkem pro dopravu nákladů byla v Anglii důmyslná soustava vodních kanálů

Jako první ze soustavy kanálů je uváděn kanál Bridgewater. Jeho stavbu prosadil vévoda z Bridgewateru, aby mohl dopravovat uhlí ze svých dolů ve Worsley do Manchesteru. První část kanálu z Worsley do Manchesteru byla zprovozněna v roce 1761. Význam kanálu se projevil okamžitě, cena uhlí v Manchesteru se snížila o 50 %. Stavba kanálu pokračovala, až dosáhla celkové délky 65 km mezi městy Runcorn a Leigh v severozápadním Anglii. Po úspěchu tohoto kanálu nastala tzv. kanálová mánie, do roku 1840, kdy se hlavním dopravním prostředkem stala železnice, bylo vybudováno celkem 6 400 km kanálů.⁷⁸ Lodě byly taženy jedním koněm, který po vodě utáhl okolo 30 tun nákladu. Kanály musely být budovány zcela rovné, aby v nich voda neproudila a neodtékala. Výškové rozdíly byly řešeny zdymadly. Výstavba takových kanálů vyžadovala složité inženýrské stavby, tunely a akvadukty. Zkušenosti s těmito stavbami byly později využity při výstavbě železniční sítě. Pro představu, jak složité stavby to byly, je v příloze 7 dobový obraz akvaduktu kanálu Bridgewater, přemostňující řeku Irwell u Manchesteru.

Po několika předchozích pokusech měla zásadní význam první skutečná železniční trať z Manchesteru do Liverpoolu, zprovozněná v roce 1830.⁷⁹ Není bez zajímavosti, že kopírovala původní Bridgewaterův kanál. Železnici projektoval Georg Stephenson a lokomotiva byla dílem Stephensona a jeho syna Roberta. První lokomotivou byla slavná Raketa, která vyhrála v roce 1829 soutěž vypsanou vlastníky trati v Rainhillu

---

⁷⁸ Canal and inland waterways, <https://www.britannica.com/technology/canal-waterway>

⁷⁹ Victorian Railways, <http://www.britainexpress.com/History/railways.htm>

u Liverpoolu. Stephenson použil také pevný rozchod kolejnic 4 stopy a 8,5 palce. Tento rozchod byl stanoven zákonem v roce 1846. Od té doby se používá ve většině zemí dodnes.

Byl to také finanční úspěch, a podnikatelé si uvědomili, že železnice mohou přinést obrovské zisky. Nové tratě se stavěly tempem, který je i v dnešní době nepředstavitelný. Do roku 1854 byla všechna větší města v Anglii propojena železnicí. Řada původních viktoriánských železničních budov slouží svému účelu dodnes. Rozvoj železnic přinesl i sociální změny. Aby byly vlaky synchronizovány, byl zaveden jednotný standardizovaný čas pro celou Británii. Železnice umožnila přepravu surovin, ale také přeprava osob, umožnila větší možnost cestování za prací a urychlila proces urbanizace.

Suroviny a průmyslové výrobky mohly být přepravovány levněji a tím se snížily jejich ceny. Nižší ceny by znamenaly, že se výrobků prodávalo více, a tím se průmyslová produkce dále zvyšovala. Průmyslová centra byla propojena s významnými přístavy. To umožnilo zvětšit objem mezinárodního obchodu s průmyslovými výrobky, a tím opět zvyšovat jejich produkci. Železnice měla také pozitivní vliv na zemědělství, jeho produkty mohly být dodávány na trh snadno a rychle v širší oblasti, a to i ty, které podléhaly rychlé zkáze. Železnice byla oproti dřívější lodní přepravě mnohem spolehlivější, neboť její provoz nezávisel na stavu vody či jejím zamrznutí. Železnice se rychle rozšiřovala do dalších zemí, Británie měla i v této oblasti po mnoho let výrazný předstih před ostatními zeměmi.

Tabulka 8 Vývoj tratí v Británii v letech 1830-1870

Rok	1830	1835	1840	1845	1850	1855	1860	1870	1880	1900
Celkem km	98	338	2390	2441	6621	8280	14603	21558	25060	30079

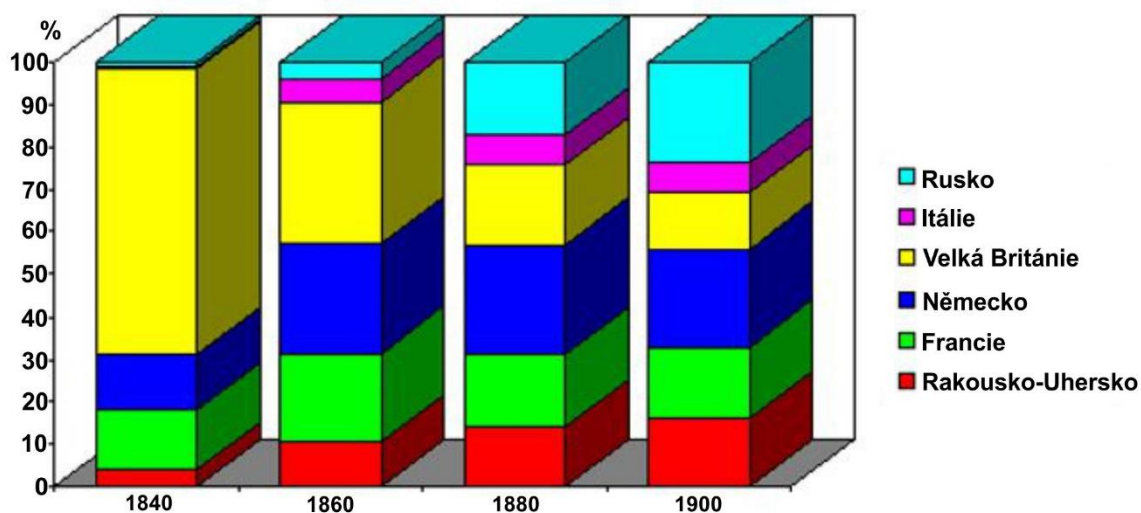
Zdroj: Vlastní úprava podle STELLNER, František. Hospodářské dějiny (16.-20. století). 2006 a Spread of Railways in 19th Century, <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indrev6.asp>

Tabulka 9 Vývoj tratí vybraných zemí v Evropě 1840-1900

	1840	1860	1880	1900
Rakousko-Uhersko	144	4543	18507	36330
Belgie	334	1730	4112	4591
Francie	496	9167	23089	38109
Německo	469	11089	33838	51678
Itálie	20	2404	9290	16429
Nizozemí	17	335	1846	2776
Rusko	27	1626	22865	53234
Španělsko	-	1917	7490	13214
Švédsko	-	527	5876	11303

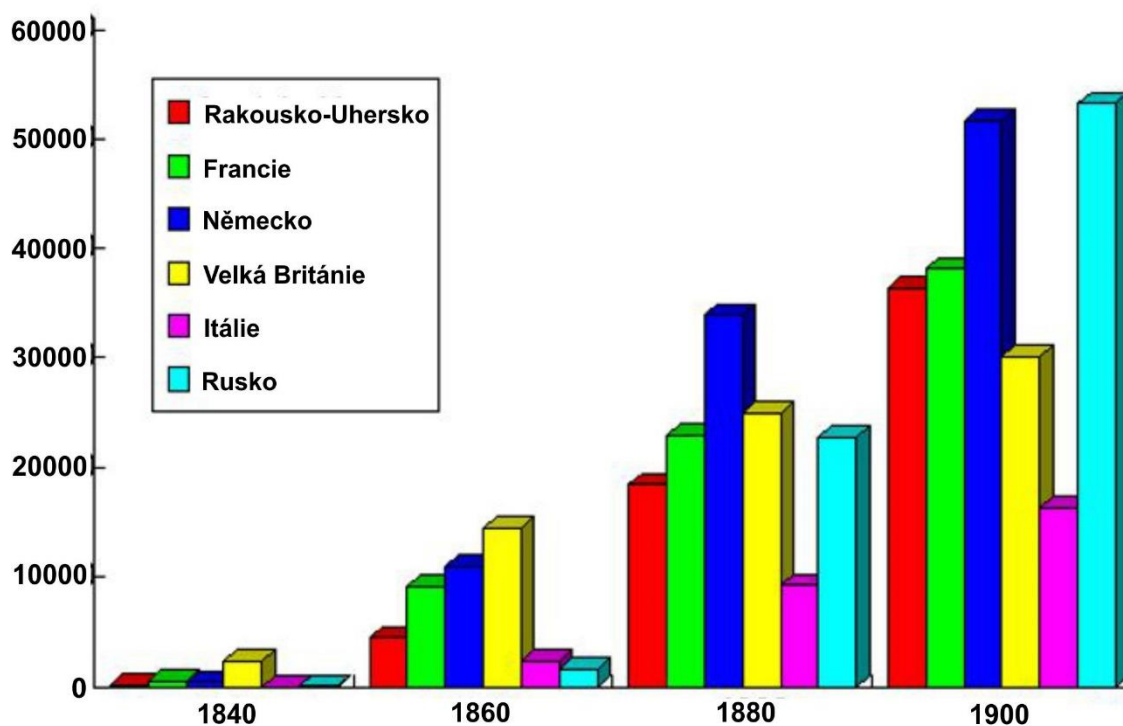
Vlastní úprava podle Spread of Railways in 19th Century, <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indrev6.asp>

Údaje z tabulek 8 a 9 jsou zpracovány v přehledných grafech 20 a 21.

Graf 20 Rozvoj železniční dopravy vybraných zemí Evropy 1840-1900

Upraveno podle: Spread of Railways in 19th Century,
<https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indrev6.asp>

Graf 21 Rozvoj železničních tratí ve vybraných zemích Evropy v letech 1840-1900

V grafu 21 jsou stejná data jako v grafu 20 uspořádaná tak, aby názorněji zobrazila nárůst tratí v daném období.

Upraveno podle: Spread of Railways in 19th Century,
<https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indrev6.asp>

12 Případová studie – město Ústí nad Labem

Pokud se podíváme na nejdůležitější události v dějinách za posledních 100 let, tak málokteré město je jimi tak poznamenáno jako Ústí nad Labem. V podstatě každý ze společenských dějů své doby zanechal ve městě po sobě stopy, které ovlivňují i jeho dnešní podobu, situaci a perspektivy. Ústí nad Labem je vynikající případovou studií pro zkoumání jevů průmyslové revoluce, zejména ve druhé polovině 19. století.

Četné archeologické nálezy dokazují osídlení již v prehistorických dobách asi od roku 1.600 až 1.000 před Kristem. Zakladateli města byli zřejmě až němečtí kolonisté, jejichž příchod do doposud ryze českých, ale řídce osídlených pohraničních území, byl podporován zejména českým králem Václavem I, synem Přemysle Otakara I. František Palacký o tomto období píše: „*Ve třináctém století, národnost obyvatelstva země české počala se dvojit - jazykem českým i německým*”. *V tomto smyslu byla kolonizace pro vývoj české národnosti jevem negativním.*⁸⁰ Důvodem bylo, jak píše Palacký dále „*Němci byli od českých králů přijímáni do země ku prospěchu na dráze osvěty a průmyslu*“⁸¹

Královské město bylo pravděpodobně založeno mezi roky 1235 až 1248. První písemná zmínka o Ústí nad Labem jako městě je v listu Václava I z roku 1249. Mezi čtyřmi desítkami královských měst v Čechách patřilo Ústí nad Labem k těm nejmenším a nejméně významným, snad s krátkou výjimkou na začátku 15. století, kdy český král přišel o lužickou Pirnu a Ústí nad Labem se tak stalo poslední královskou baštou na Labi před hranicemi země. To však netrvalo dlouho.

Město bylo zničeno několika rozsáhlými požáry, které ho zásadně změnilo. Největší a nejničivější pohroma přišla v roce 1426, kdy bylo město vypleněno husitským vojskem. Město draze zaplatilo za svou loajalitu králi Zikmundovi. Písemné prameny popisují naprosté zrušení města, které bylo celé do základů vypáleno. Město se začalo vracet k normálnímu životu až po roce 1438, za vlády Jiřího z Poděbrad, a začalo opět alespoň částečně prosperovat. Ve městě byly opět tři mlýny a veřejné lázně.

Dnes již jen název jedné z ústeckých ulic napovídá, že Ústí nad Labem bylo městem vinařským a rozsáhlé vinice tehdy také určovaly jeho vzhled. Počet obyvatel v té době je odhadován okolo 1 200. V 16. století bylo Ústí nad Labem městem, v němž se hovořilo

---

⁸⁰ PALACKÝ, František. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, druhý svazek

⁸¹ Tamtéž, s. 92

dvěma jazyky a vyznávaly se dvě konfese. To vše ve znamení naprosté náboženské i národnostní tolerance. Třicetiletá válka způsobila pokles počtu obyvatel o celou třetinu, asi na 800 obyvatel. Pak následovala dvě století stagnace, v nichž bylo město opakovaně devastováno válkami o dědictví rakouské a sedmiletou válkou, v níž prusí husaři v roce 1726 město výrazně poškodili. V době baroka panoval, na rozdíl od Ústí nad Labem, v okolních městech čilý stavební ruch, zejména v sousedních Litoměřicích. Až do poloviny 19. století bylo pak Ústí nad Labem chudým, bezvýznamným ospalým městem. Tím se dostáváme do období, které nás v této práci zajímá. Do osudu města a do jeho dalšího vývoje a rozvoje zasáhly děje průmyslové revoluce.

Tabulka 10 Největší města českých zemí v daném roce

1830		1910		1930	
Praha	102	Praha	668	Praha	949
Brno	36	Brno	217	Brno	284
Jihlava	15	Ostrava	187	Ostrava	220
Opava	14	Plzeň	111	Plzeň	133
Olomouc	12	Liberec	92	Liberec	98
Liberec	11	Ústí nad Labem	75	Ústí nad Labem	88
Cheb	10	Olomouc	63	Olomouc	81
Kutná Hora	10	České Budějovice	56	Karlovy Vary	64
Plzeň	8	Karlovy Vary	54	České Budějovice	61
České Budějovice	8	Teplice	51	Děčín	57
Prostějov	8	Děčín	49	Teplice	56
Třebíč	6	Most	48	Most	56
Kolín	6	Opava	47	Opava	54
Mladá Boleslav	5	Jablonec nad Nisou	43	Kladno	51
Česká Lípa	5	Prostějov	37	Jablonec nad Nisou	50
Znojmo	5	Hradec Králové	36	Hradec Králové	50

Zdroj: FIALOVÁ, Ludmila. Dějiny obyvatelstva českých zemí. 1998

Tabulka 10 ukazuje proces industrializace spojený s rozvojem průmyslové urbanizace výstižněji, než text. V předindustriálním období v roce 1830 nebylo Ústí nad Labem mezi významnými městy, nebyla tam ani Ostrava, Olomouc a další pozdější významná průmyslová města. Praha a Brno byla významnými centry Čech a Moravy i v předindustriálním období zcela samozřejmě, Liberec je mezi významnými městy v roce 1830 proto, že industrializace tam začala v textilním průmyslu již koncem 18. století.

Počty obyvatel jednotlivých měst ukazují rychlou urbanizaci českých zemí od poloviny 19. století. V roce 1830 žilo v 16 největších městech celkem 261 000 obyvatel,

v roce 1910 jich bylo již 1 617 000, tedy vzrůst městského obyvatelstva o více než 500 %. V roce 1930 žilo v 16 největších městech již 2 352 000 obyvatel.

V další části bude zmínka o tom, jak se rychlý proces zvyšování městského obyvatelstva negativně odrazil na zdravotním stavu a sociálním postavení zejména dělníků.

12.1 Zrození moderního města

Do poloviny 19. století mělo Ústí nad Labem necelých 1 500 obyvatel, jejichž hlavním zdrojem obživy bylo vinařství.⁸² Nikdo by v té době nepředpokládal, že následující vývoj změnil Ústí nad Labem na přední průmyslové město a významnou dopravní křižovatku monarchie. Průmyslová revoluce změnila svět, jak výrazné proměny to byly je možné v malém celku demonstrovat právě na proměně města Ústí nad Labem.

Pro nastupující industrializaci mělo do té doby bezvýznamné město ideální polohu. Nedaleko byly nepostradatelné zdroje surovin, jejich zpracování a odbyt zajišťovala strategicky důležitá dopravní křižovatka železniční i lodní dopravy. To neuniklo pozornosti novodobých podnikatelů z Čech i z Německa. Ti zde zakládali nové průmyslové podniky. Počet obyvatel se rychle zvyšoval, neboť do výrobních podniků přicházelo za výdělkem mnoho nových zaměstnanců. Ve jménu pokroku však mizely také cenné historické památky nejstarších dějin města, toho si ovšem tehdy nikdo nevšímal.

Když byl v revolučním roce 1848 narušen strnulý konzervativní politický systém, nejdříve a nejvíce se to projevilo konečným zrušením posledního feudálního pozůstatku, poddanství. Tím se změnil i systém veřejné správy. Na místo zrušených vrchnostenských úřadů nastoupila státní byrokracie. Vzniklo nové správní i soudní územní členění, které městu, jako sídlu nových úřadů, přidalo na politickém i společenském významu.

Současně byl v témže roce nový status města potvrzen výstavbou strategické železniční trati Praha – Drážďany. První vlak z Ústí nad Labem do Prahy a do Vídně vyjel z ústeckého nádraží v roce 1850, o rok později byla zprovozněna i část trati do saských Drážďan. Spolu s těmito vlaky vyjelo i město Ústí nad Labem do nové, moderní etapy svých dějin.

---

⁸² KAISER, Vladimír, *Dějiny města Ústí nad Labem*, 1995

12.2 Doprava a komunikace

V zemi zrodu průmyslové revoluce, v Anglii, byla doprava a budování silniční a železniční sítě důsledkem průmyslového rozvoje. V kontinentální Evropě, vzhledem ke zpoždění průmyslového rozvoje o několik desítek let za Anglií, byla situace jiná a město Ústí nad Labem je toho příkladem. Jeho průmyslový rozvoj byl podmíněn rozvojem dopravy, jak starší říční, později zejména železniční. Výhodná poloha na důležitých dopravních tepnách byla katalyzátorem ekonomických i sociálních proměn města.

12.2.1 Uhlí, zdroj energie pro průmyslovou revoluci

Vsuvka o uhlí a jeho dobývání na ústecku není dána do kapitoly o dopravě omylem. Skutečně průmyslový rozvoj těžby uhlí je spojen až s výstavbou železniční sítě v Čechách. Uhlí bylo tím, proč se Ústí nad Labem stalo důležitým dopravním uzlem. Přeprava uhlí byla dominantní přepravovanou komoditou. Uhlí nebyl dlouho připisován větší význam. Do seznamu vybraných nerostů, zahrnutých do královského regálu, bylo zařazeno až v roce 1793. To znamenalo, že vlastníkem nerostů uvedených v regálu je panovník a k dobývání bylo třeba jeho povolení. V té době bylo „dolování“ uhlí skutečným dolováním jen s výhradami. Tehdejší doly byly jen vykopanými jamami, zpravidla bez výztuže, z nichž se uhlí vytahovalo v kbelících pomocí rumpálu. Těžba se mohla počítat spíše v kilogramech než v tunách. Nebyla ani zdaleka manufakturním, těžení uhlí bylo spíše podobné domácímu řemeslu. „Těžař“, většinou sám majitel dolu, sám rubal a jeho rodina „těžila“, to znamená, že točila klikou rumpálu. Větším problémem než samotná těžba byla doprava. Těžař uhlí sám rozvážel, zpravidla na trakaři. Tehdejší roční těžbu v celé oblasti by dnes uvezl jediný vlak. Využití uhlí bylo také velmi odlišné, větší kusy a mour se na místě spalovaly a popel se prodával jako hnojivo. Uhlím topila jen chudina, bohatší dávali přednost dřevu. První náznaky velkorysejšího dolování se objevují až ve 40. letech 19. století, se značným zpožděním za vyspělejšími státy.

12.2.2 Říční doprava

Již z názvu města vyplývá, že město a řeka byly úzce propojeny. Přesto nebyla řeka až do začátku 20. století kromě říční dopravy nijak využívána. Ani jako zdroj vody, ani jako zdroj energie. S rozvojem města a průmyslové výroby se zvyšovaly také požadavky na objem říční přepravy po Labi. Ústí nad Labem se postupně proměnilo v největší přístav nejen

v Čechách, ale i v celé monarchii. Řeka byla ale pro město také omezujícím faktorem, byla přírodní překážkou, omezující propojení sídelních útvarů na obou březích řeky a tím i ztížené propojení na tehdejší významné silniční dálkové dopravní cesty. Proto zůstávalo Ústí n. L. ve srovnání s většinou jiných nově vznikajících průmyslových center na okraji hospodářského rozvoje. To se ale změnilo výstavbou železničních tratí, kdy sice později, ale velmi dynamicky, nastal celkový hospodářský růst.

Řeka byla počátkem 19. století bez významnějších regulačních úprav, řečiště bylo širší a mělčí, stav vody byl proměnlivý v závislosti na přírodních podmínkách. Rozsáhlé záplavy zasahovaly až do centra města, v době sucha se dalo Labe snadno přebrodit. Dopravní možnosti byly ovlivněny každoročním zamrznáním. Zpravidla od konce listopadu až do začátku března veškerá činnost na Labi ustala. To trvalo až do začátku padesátých let minulého století, kdy se vodní poměry změnily po vybudování vltavské přehradní soustavy.

Až do poloviny 19. století byly úpravy říčního koryta minimální. Spočívaly pouze v odstraňování bezprostředních překážek, bránících plavbě. Velmi výrazně ovlivnil říční dopravu po Labi vznik a rozvoj železniční dopravy. Ústí nad Labem bylo napojené na jednu z nejvýznamnějších evropských tratí z Vídně do Berlína. Větší zásahy do říčního toku přišly s výstavbou úseku Severní státní dráhy v úseku Praha-Ústí n. L.-Podmokly (nyní část města Děčín) v letech 1845-1850.

Bylo zapotřebí navržit podél břehu drážní těleso, změnit tok řeky Bíliny v jejím vyústění do Labe a přemostit ho a upravit prostor pro výstavbu nádraží. Radikálními zásahy v oblasti Mariánské skály bylo proměněno panorama města. Dříve pozvolně se k řece svažující skalní masiv byl odstřelen a odtěžen. Vznikla tak kolmá skalní stěna nad železniční tratí. Další zásahy byly provedeny v souvislosti s výstavbou Ústecko-teplické dráhy v letech 1856-1858. Výstavba Ústecko-teplické dráhy se výrazně projevila bezprostředně v rozvoji říční dopravy. Dá se říci, že iniciovala rychlou přeměnu Ústí nad Labem v přístavní město. Součástí Ústecko-teplické dráhy byla rozsáhlá síť železničních vleček mezi městskými částmi Vaňov a Krásné Březno. Na ni pak navazovaly další stavby překladišť a přístavních objektů. Tím došlo k přeměně celého zmíněného úseku v území určeném výhradně pro potřeby labské přepravy. Ústecko-teplická dráha se aktivně zúčastnila rychlého rozvoje nejen labské plavby, ale i celého přístavního systému v Ústí nad Labem.

Pro drážní společnost byla rozhodující překládka uhlí ze železničních vagonů do říčních člunů. Financovala proto přístavní zařízení pro tuto překládku, centrum překládky

a přepravy uhlí byl prostor pod Mariánskou skálou, nazývaný uhelný přístav. Na něj navázal v letech 1863-1864 vybudovaný západní, později nazývaný starý, přístav. Byl to přístav zimní, určený zejména ke kotvení lodí v zimním období, případně při povodních, a k jejich ochraně před poškozením. Mohlo zde kotvit až 100 člunů najednou. Přístavní zóna pokračovala směrem na Krásné Březno. Tam vybuodovala v roce 1889 překladiště a skladové prostory pro kusové zboží a suroviny druhá železniční společnost, Státní rakouské dráhy, a propojila ho s nově postaveným nádražím v Krásném Březně. Sloužilo hlavně pro místní továrny - cukrovar, pivovar, lihovar a jiné menší podniky. V letech 1889-1891 pak opět společnost Ústecko-teplická dráha vystavěla v sousedství druhý zimní přístav, nazývaný východní nebo také nový.

V nábrežním prostoru pod Větruší bylo zřízeno městské překladiště, především pro potřeby města a ústeckých podniků. Ústí nad Labem bylo v té době nazýváno také „malý Hamburk“, po celé délce nábreží stály čluny a každé volné místo bylo využíváno k překládce nákladů. Největší objem představovala přeprava uhlí. Objemem zboží bylo Ústí nad Labem největším přístavem Rakouska-Uherska, nejen říčním, byl objemem přeloženého zboží větší než největší námořní přístav monarchie Terst. K lodnímu provozu patřila také neodmyslitelně stavba dřevěných říčních člunů. Ty se stavěly volně na břehu řeky, nebo v místních loděnicích. Do zavedení paroplavby byla možnost přepravy nákladů pouze jednosměrná, po proudu řeky do německých přístavů až do Hamburku, kde se náklad překládal na námořní loď. Čluny byly co nejjednodušší konstrukce, byly většinou určeny na jedno použití. Po vyložení byly prodány na palivové dříví, malá část pak byla využita na přepravu po místních kanálech. Největší objem lodní přepravy představovalo hnědé uhlí, s růstem průmyslu ve městě a jeho okolí byly přepravovány také další suroviny i hotové výrobky. Lodní doprava tak významně přispívala k hospodářské prosperitě města, i když se v té době stalo Ústí nad Labem také velmi důležitým železničním uzlem. Říční přeprava byla ekonomicky u mnoha komodit výhodnější, zejména při dopravě na větší vzdálenosti. Labská plavba se zaměřovala zejména na takové druhy zboží, které se dlouhodobou přepravou neznehodnocovalo, zvláště uhlí, cukr, stavebniny, a dřevo. Vypuknutím 1. světové války sláva ústecké labské přepravy skončila. Velký objem labské dopravy, kdy ročně vyplouvalo i přes 7 000 člunů je uveden v příloze 9.

12.2.3 Železniční doprava

Rozhodující pro proměnu města byla první železniční trať, uvedená do provozu v roce 1850. Město protnul vysoký železniční násep a změnil tak tvář města. Nedlouho poté byla zprovozněna další významná trať, Ústecko-teplická dráha, přivážející do města základní a nezbytnou surovinu, pro provoz průmyslu nepostradatelnou, hnědé uhlí ze severočeských dolů. Součástí této železnice bylo rozsáhlé seřadovací nádraží, jehož vlečky protínaly svými mnoha kilometry kolejí labské pobřeží mezi Vaňovem a Krásným Březnem.

Další významná železniční trať vznikla na druhé, pravobřežní či střekovské, straně Labe. Společnost Severozápadní dráhy zprovoznila v roce 1874 trať Lysá nad Labem-Ústí nad Labem-Děčín. Aby se tato trať mohla podílet na výnosné přepravě uhlí, byl vybudována další přelomová stavba - 309 m dlouhý železniční most. Moderní železná konstrukce s příhradovými nosníky měla dvě patra. Umožňovala tak vedle železničního provozu také provoz silniční a pěší. Po dobu dalších šedesáti let to byl jediný most ve městě, spojující oba břehy Labe.

12.3 Na scénu přichází průmysl.

Prvním podnikem, který se již mohl nazývat průmyslovým, byla továrna na dekorativní keramiku, kterou v roce 1841 postavil v Ústí nad Labem Adolf Bähr z Pirny. V této továrně se zrodil světoznámý dekorační prvek, zahradní trpaslík. Do výroby ho zavedl Bährův zeť Johann Maresch.

Průmyslová revoluce vstoupila v roce 1843 do města s Carlem Georgem Wolfrumem. Ten přišel do Ústí nad Labem ze saského Meerane. Přilákalo ho sem místo zaručující budoucí prosperitu, a Carl Wolfrum se ve své volbě nezmýlil. V nově založené továrně, barvírně textilu, v dnešním samotném centru města, přibližně tam, kde je dnes sídlo Krajského úřadu, uvedl v roce 1851 do provozu symbol průmyslové revoluce, první parní stroj v historii města. V roce 1887 vybudoval novou továrnu v rozvíjející se průmyslové zóně v Předlicích. Továrna byla rozšířena i na tkalcovnu. Původní parní stroj byl umístěn na nádvoří nové továrny jako symbol ústecké industrializace. V původních prostorách fungovala továrna nepřetržitě až do začátku devadesátých let 20. století. Od roku 1950 pod názvem Vlnola Ústí nad Labem.

Třetím významným podnikem, vybudovaným ještě před zprovozněním železniční trati, byla známá likérka v Krásném Březně. Založili ji v roce 1847 němečtí podnikatelé

Louis Neckelmann z Vestfálska a Ludwig Bramsch z Drážďan. Nejdříve zde, jako první v Čechách, zřídili výrobu pekařského droždí. Droždí se zde vyrábělo až do roku 1994. Likéry se zde vyrábějí od roku 1897. Likérka se stala známou svými výrobky Stará myslivecká a Klášterní tajemství.

Ovšem ta nejzásadnější industriální událost se stala v roce 1856. V tomto roce byl založen Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu. Na rozdíl od výše uvedených průkopníků ústeckého průmyslu nevyrostl postupně z malé provozovny postupně se rozrůstající, ale byl už od počátku vyprojektován do podoby moderní, velkoryse pojaté továrny. To zajistilo významné finanční krytí, které poskytli bohatí akcionáři. Tím se z Ústí nad Labem stalo významné mezinárodní centrum chemického průmyslu. Aby se firma mohla rozvíjet, byl zvolen prostor za tehdejšími hranicemi města, na doposud zcela volných pozemcích. Jak prozíravé rozhodnutí to bylo ukázal budoucí vývoj. Továrna se stala největším chemickým podnikem v celé monarchii a jedním z nejvýznamnějších v Evropě.

Společnost se zviditelnila moderní správní budovou z roku 1929. Byl to první, 44 metry vysoký, československý mrakodrap, vyprojektovaný architektonickou kanceláří Lossow a Kühne z Drážďan. Nebyly to jen provozní a správní budovy, které spolek stavěl. Prosperující podnik stavěl pro své zaměstnance také bytové domy, lékařské ordinace, mateřskou školu a další sociální zázemí.

Velká spotřeba obalového skla pro chemické výrobky iniciovala akcionáře spolku k založení další akciové společnosti, kterou byla Rakouská společnost sklářských hutí. Znovu šlo o velkoryse pojatý významný průmyslový objekt, nová sklárna se stala největším producentem skleněných lahví v monarchii. Sklárna byla postavena výhodně v těsném sousedství továrny chemické. Obalové sklo vyráběla až do poloviny devadesátých let minulého století. Pak byla, jako již zmíněná Vlnola, zprivatizována, rozkradena a od té doby objekt pustne a chátrá.

Vzniklá průmyslová oblast byla rozšířena o další významné podniky. V roce 1899 zde byla postavena pobočka německého podniku Schäffer a Budenberg z Magdeburgu. Nejdříve zde prováděla jen montáž přístrojů a armatur z dílců dovážených z Německa, později přešel závod na kompletní výrobu armatur pro chemický a potravinářský průmysl s vlastní slévárnou šedé litiny.

Dalším podnikem v této zóně byl opět závod chemický, pod značkou Norgine se specializoval na farmaceutické produkty. Znamé byly lékařské náplasti, později vyráběné pod značkami Leukoplast a Spofaplast. Vyráběla se zde také léčiva, tablety i masti.

Českou pobočku zde zřídila také firma Meteor z Drážďan, vyrábějící žárovky. Výroba pokračovala až do začátku devadesátých let minulého století pod značkou Tesla.

Do průmyslové zóny vstoupilo také se svými aktivitami město. V roce 1913 postavilo moderní plynárnu. Z hnědého uhlí vyráběný svítíplyn zásoboval ústecké domácnosti i podniky. Plynárna tak nahradila již svým objemem nedostačující dodávky svítíplynu ze Spolku pro chemickou a hutní výrobu. Ten plynofikaci města zahájil již v roce 1857. Ústí nad Labem bylo tehdy po Praze druhým městem v Českých zemích, kde bylo zřízeno plynové pouliční osvětlení.

Od roku 1881 městem provozovaná městská jatka v původním místě již nemohla uspokojit zvyšující se počet obyvatel, proto město v roce 1929 vystavělo nová moderní jatka. Ta byla opět v provozu až do začátku devadesátých let minulého století.

Na druhém, pravobřežním břehu Labe, v tehdy malé samostatné vesnici Střekov postavil v roce 1882 malou továrnu na mýdlo Johann Schicht z Liberce. Kromě mýdla vyráběl ve své továrně také svíčky a ovocné šťávy. Z počátku byli v továrně zaměstnáni dva úředníci a deset dělníků. Později byl Střekov a Schicht stejnou dualitou jako Baťa a Zlín. Dnes má Schichtův podnik název STZ – Severočeské tukové závody, zkráceně Setuza. Přes řadu více či méně úspěšných pokusů o „vytunelování“ továrny funguje společnost, i když v menším rozsahu, stále. Kapitál Schichtovy společnosti byl za vším, co bylo na střekovské straně Labe vybudováno. To již byla značka Schicht známá po celé Evropě. Značky Ceres, Mýdlo s jelenem, a Elida znal snad každý, z vlastní zkušenosti i z reklam. Rozrůstající se areál měl i svůj primát. V roce 1913 postavený komín byl nejvyšším v celé monarchii. Střekovská firma zaměstnávala na začátku 20. století 1 800 zaměstnanců. V roce 1911 byl zahájen provoz na ztužování rostlinných tuků, první svého druhu v kontinentální Evropě a čtvrtý na světě. Počet zaměstnanců se zvýšil na 3 500. Racionalizace výroby umožnila snížit cenu tuků a zlepšit jejich kvalitu. Denně bylo vyřizováno okolo 5 000 objednávek od 100 000 zákazníků z celého světa. Tak velký výrobní komplex na nejvyšší technické úrovni neměl ve svém oboru v Evropě obdobu. Značné prostředky byly vynakládány na reklamu, na svou dobu velmi promyšlenou a účinnou. Byly využívány všechny možné formy reklamy. Inzerce v tisku, velkoplošné reklamní plakáty vylepované ve městech, smaltované plechové

reklamní tabule dodávané do obchodů. Vypisovaly se ceny za odevzdání největšího množství obalů od výrobců. V kinech byly promítány barevné reklamní diapozitivy.

V roce 1894 byla otevřena závodní jídelna pro stravování zaměstnanců s kapacitou 1 000 jídel denně. Firma Schicht nekončila své aktivity uvnitř továrního areálu. Desítky rodinných dvojdomků pro zaměstnance, školku, zdravotní středisko a moderní lázně s plaveckým bazénem, knihovna a další sociální zázemí jsou toho dokladem. Lázně byly v té době jedněmi z nejmodernějších a sloužily spolehlivě až do poloviny devadesátých let 20. století. Pak byly privatizovány, co se dalo bylo ukradeno, a dnes jsou zcela zchátralé.

Na střekovské straně Labe následovali Schichta další podnikatelé. Svůj podnik zde vystavěla firma Kind a Hergolz. Výroba minerálních olejů byla jediná v tehdejší monarchii a firma získala pozici výhradního dodavatele maziv pro lokomotivy státních drah. A tehdy skutečně platilo, kdo maže ten jede, firma proto velmi prosperovala.

Průmyslník Richar Kind se angažoval i v dalším podnikání, například ve firmě na výrobu želatiny Kind a Landesmann, založené v roce 1894 a v mechanické tkalcovně postavené v roce 1892.

Na Střekově působila od roku 1910 také Rakouská gramofonová společnost. Byla to první lisovna gramofonových desek v Čechách. Založil ji zde bratr vynálezce gramofonové desky Josef Berliner. Později lisovnu gramofonových desek převzala britská společnost The Gramophone Company. Výrobní halu lisovny využívá dodnes téměř v původní podobě společnost ZPA (Závody průmyslové automatizace).

Nedaleko lisovny byl ještě podnik na loupání rýže Austria. Loupárnu i všechny Kindovy továrny postupně získala firma Schicht.

Vrátíme se na levý břeh řeky Labe, do čtvrti Krásné Březno. K dříve již zmíněné továrně na droždí a likérce přibýly později další podniky. Vedle likérky postavil majitel panství Krásné Březno Victor Russ pivovar, pivo se tam pod značkou Zlatopramen vaří dodnes. Pivovar převzalo v roce 1883 Právovárečné bratrstvo z Ústí nad Labem a převedlo do něj výrobu z dosavadního pivovaru v centru města. Objekt stojí v Pivovarské ulici dodnes. Pivo se tam nevyrábí, ale točí. Je tam známá restaurace Pivovarská šenkovna.

Přestože nebyla ústecká oblast místem, kde by se ve větším množství pěstovala cukrová řepa, stalo se koncem 19. století město nejvýznamnějším centrem cukrovarnictví. Důvodem byla dostupnost dopravy a paliv pro provoz cukrovarů. Jejich spotřeba byla vysoká, zhruba 60 000 tun hnědého uhlí ročně. Levná lodní doprava po Labi umožňovala

dopravu cukru do Hamburku a odtamtud pak do zámoří. Z uvedených důvodů nezpracovávaly cukrovary cukrovou řepu, byly to cukerné rafinerie, zpracovávající surový cukr na konečné výrobky, různé druhy cukru určené převážně na export.

V roce 1883 byl v Krásném Březně postaven jeden z největších cukrovarů u nás. Cukrovar zkrachoval v meziválečném období první republiky. Velkou část výroby zlikvidoval dosud neobjasněný výbuch 31. července 1945, kdy tam byl sklad munice. Výbuch vyvolal, bez jakýchkoli důkazů, již několik minut po výbuchu hon na německé obyvatele. Počet obětí se odhaduje na 80 – 100. I to patří k historii města.

Kromě krásnobřezenského cukrovaru byly v Ústí nad Labem ještě další dva. Obří cukrovar byl v provozu na Pražské ulici od roku 1888. Dodnes dochovaný areál dokresluje mohutnost tohoto podniku. Areál je dnes zčásti provozován jako sklady, jeho větší část ale chátrá.

Největší rafinerie cukru v monarchii vybudoval anglický investor v roce 1892 v Neštěmicích, objekt dal vzniknout další průmyslové oblasti. Neštěmická rafinerie vyvážela ročně přes 100 000 tun cukru do severní Evropy i do dalších kontinentů – Afriky, Asie i Ameriky. V důsledku světové hospodářské krize i tento cukrovar v roce 1932 zkrachoval.

V roce 1905 byla v Neštěmicích postavena světoznámá továrna Solvay. Založil ji Ernest Solvay, belgický chemik, který objevil a dal si patentovat nový postup na výrobu sody. Továrna byla jednou z poboček firmy Solvay v Evropě i v Americe. Dnes je společnost Solvay jedním z deseti největších nadnárodních koncernů na světě.

Ve městě a jeho bezprostředním okolí stály desítky dalších objektů, mnohdy ještě dochovaných i s jejich tehdy nezbytnými komíny. Jejich demolice by byla technicky obtížná a nákladná.

12.4 Rozvoj města po roce 1848

Toto období je spjato s osobou císaře Františka Josefa I, který ve svých osmnácti letech nastoupil v roce 1848 na císařský trůn. Ústí nad Labem bylo také jedním z prvních českých měst, kde byla zavedena elektrická tramvajová doprava. Byla vybudována hustá síť poštovních úřadů a telefonní a telegrafní síť. Ústecký přístav byl v objemu přeloženého zboží na lodě největším v celé monarchii. Větším než námořní přístav Terst na Jadranu.

Rozvoj podnikání byl také závislý na rozvoji veřejné správy, zajišťující právní systém, dávající jasná pravidla pro obchod a podnikání. Vybudoval se také systém sociálního

zákonodárství pro zajištění hospodářské stability, jako reakce na dělnická odborová a politická hnutí. Jak již bylo zmíněno, bylo Ústí nad Labem po Praze druhým městem, ve kterém bylo zřízeno veřejné plynové osvětlení, a to již v roce 1858. Plynárnu vybudoval pro své potřeby a zároveň pro potřeby města Spolek pro chemickou a hutní výrobu ve svém továrním areálu.

Svůj rozvoj demonstrovalo město na velké hospodářské výstavě v roce 1903. Bylo zde předvedeno, jako druhé v Evropě, bezdrátově telegrafní spojení s jedoucím vlakem. Výstava trvala tři měsíce a za tuto dobu ji navštívilo přes 600 000 platících návštěvníků.

Městská správa věnovala mimořádnou péči vzdělávání. Nová škola, vybudovaná v roce 1852 mezi oběma ústeckými kostely, nestačila brzy prudkému rozvoji města a stoupajícímu počtu obyvatel, tedy i školní mládeže. V roce 1876 byla proto postavena nová moderní velká školní budova v samém centru města, dnes sloužící městskému muzeu.

V sousedství byla vybudována nová neorenesanční budova pro potřeby rozvíjejících se poštovních služeb. Mezi budovou školy a poštovního úřadu byla postavena dominanta dnešního Lidického náměstí, městské divadlo.

Jedním z nejvýznamnějších ukazatelů průmyslového rozvoje byl v 19. století počet parních strojů, případně jejich výkon. Pro názornost uvádím tabulku 11 podle statistických údajů z roku 1890, ve které je uveden počet podniků, v nichž byly instalovány parní stroje. Není to zcela jednoznačné kritérium, proto uvádím v druhém sloupci také pořadí podle jejich instalovaného výkonu.

Tabulka 11 Parní stroje jako ukazatel stupně průmyslové vyspělosti

okres		podniků s parním strojem	celkem parních strojů	celkový počet atmosfér
Teplice	1	172	489	2538
Děčín	4	101	169	901
Ústí nad Labem	2	82	255	1257
Most	3	77	221	1153
Chomutov	5	54	114	572
Kadaň	7	49	79	364
Litoměřice	6	41	80	355

Pro srovnání je vhodné uvést další statistické údaje:

Celé Rakousko		10233	20071	100027
Celé Čechy		3885	8400	41967

Vlastní zpracování podle údajů v MĚCHÝŘ, Jan. První generace, 1973

12.5 Sociální stratifikace obyvatelstva

Postupující industrializace výrazně měnila také sociální složení obyvatel města. Přestože starší statistické přehledy, až do sčítání obyvatel v roce 1869, věnovaly sociální skladbě pouze velmi malou pozornost, lze z dostupných dat odvodit alespoň základní údaje o jejím vývoji. Výchozím zdrojem dat je stabilní katastr a jeho konskripční revize z roku 1850. Tyto prameny ještě nečlení obyvatele podle skupin povolání, ani nerozlišují postavení v povolání – samostatně činní, úředníci a zaměstnanci, dělníci a nádeníci, případně, služebnictvo. Základní dělení na v povolání činných a k povolání příslušných je zde uvedeno. Nejstarší soupisy, ještě v roce 1850, vycházely při určení povolání z již dožívajícího, ale tehdy stále platného, dělení z období feudalismu.

To se odráží v soupisu obyvatel z roku 1850, který podrobně rozděluje obyvatele na tzv. městskou honoraci, duchovní a úředníky (tehdy celkem 37 osob), dále na držitele řemeslných a živnostenských oprávnění společně s umělci, celkem 148 osob. Ostatní jsou zařazeni do kategorie zcela neupotřebitelných, označované německy „ganz Unanwendbare“. Tam s velkou pravděpodobností patřili dělníci, nádeníci a služebnictvo, v součtu 453 osob. Je zde již uveden počet obyvatel ženského pohlaví, 1 498 osob, a také 464 cizinců. Celkový počet obyvatel Ústí nad Labem je v roce 1850 uváděn v počtu 3 349 obyvatel. Údaje jsou jen rámcové, přesto z nich je možné si udělat obecnou představu o tehdejší složení ústecké společnosti. Vyplývá z nich, že obyvatel přímo spojených s hospodářskou činností bylo ještě málo, posun ve srovnání s předchozím obdobím je ale již patrný.

Zajímavým údajem je, že skupina označená „neupotřebitelní“, tedy zejména dělníci, tvořila pouze 13,52 % obyvatel města, ale zároveň 69,6 % z 651 činných osob. Zvláštní je i to, že v těchto soupisech byli jen domácí obyvatelé, zatímco cizinci byli bráni jako skupina, ve které jejich činnost nebyla rozlišována. Byli to ovšem oni, kteří utvářeli nové sociální poměry ve městě, průmyslníci Wolfrum, Eckelmann, Maresch a další, kteří v Ústí nad Labem zakládali první podniky. Za povšimnutí stojí také údaj, že v povolání činní nebyla žádná žena.

Jak se měnila sociální skladba ústeckého obyvatelstva je patrné z dalších sčítání obyvatel v letech 1869 a 1880. Přesto, že jsou i zde patrné pozůstatky staršího dělení společnosti, tedy na elitu či honoraci a ostatní, je zde i řada údajů o dělení společnosti podle kritérií modernějších. Zemědělství, před rokem 1850 mající velmi důležitou roli, se pro město stalo z hospodářského hlediska zcela bezvýznamným. Vedoucí postavení převzal

průmysl spolu se řemeslnou výrobou. Významný byl také růst v oblasti obchodu a dopravy.

Podíl poslední skupiny, cca 3,5 % obyvatel, zahrnující zaměstnance ve státní službě, svobodná povolání, učitele, rentiéry (majitele domů, penzisty) a nezaměstnané, neměl významnější roli. Významnější byla skupina služebnictva, v roce 1869 měla 5,26 %, v roce 1880 to bylo 4,98 %. V roce 1880 pracovalo v Ústí nad Labem pouze 1 034 žen, z toho 357 jako podnikatelky, případně to byly učitelky, penzistky či majitelky domů. Dále 674 dělnic a 3 úřednice. Z těchto pohledů se pak sociální skladba ústeckého obyvatelstva podle jednotlivých skupin jeví v letech 1869 a 1880 následovně:

Tabulka 12 Sociální skladba obyvatel Ústí nad Labem

třídy	1869					1880				
	samost.	úředníci	dělníci	činní	přísluš.	samost.	úředníci	dělníci	činní	přísluš.
A	69	20	94	184		29	3	134	166	171
B	307	53	1987	2407		506	158	2754	3418	4762
C	234	127	601	962		284	223	1026	1533	2631
D	398			398		614	33	18	665	892
A-D	1068	200	2682	3941	5701	1433	417	3932	5782	8456

Vlastní zpracování podle údajů v: KAISER, Vladimír, Dějiny města Ústí nad Labem, 1995

Vysvětlení údajů v tabulce 12: Třídy: A zemědělství, B průmyslová a řemeslná výroba, C obchod, služby a doprava, D veřejná a vojenská služba, svobodná povolání

Sloupec „činní“ je součtem předchozích tří sloupců a udává počet ekonomicky aktivního obyvatelstva, ve sloupci „příslušní“ jsou k tomuto údaji připočítáni rodinní příslušníci.

Počet příslušných by měl být shodný s počtem obyvatel. Nejsou tam zahrnuty počty těch, u nichž nebylo možné příslušnost k některé ze tříd jednoznačně určit a údaje o počtu služebnictva. Také ve statistické publikaci „*Statistisches Handbuch der königlichen Freistadt Aussig, 1888*“ se údaje neshodují.

V přehledu není také uvedena skupina osobního služebnictva, zaujímající v tehdejších statistických údajích zvláštní postavení. Ve skupině příslušných je zahrnuto pouze služebnictvo, žijící se svými zaměstnavateli ve společné domácnosti.

Sčítání obyvatelstva z roku 1910 nám názorně dokumentuje vývoj, kterým město Ústí nad Labem od roku 1850 prošlo. Vyprofilovaly se hlavní obory, v nichž byla zaměstnána převážná část obyvatel města. Ze statistických údajů je zřejmé, že žádný z oborů

činnosti nebyl dominantní. Okolo 10 % obyvatel bylo činných ve třech nosných oborech, železniční dopravě, chemickém průmyslu a v potravinářském průmyslu.

Tabulka 13 Počet obyvatel města podle zaměstnání v různých oborech

Obor	Počet činných	Počet příslušných	% obyvatel
Železniční doprava	1369	4489	11,43
Chemický průmysl	1781	4240	10,79
Potravinářský průmysl	1872	4063	10,34
Obchodní živnosti	1906	3788	9,56
Peněžnictví	2425	3725	9,40
Stavebnictví	948	2131	5,38
Sklářství a keramika	859	2115	5,36
Oděvní a čistírenské živnosti	1309	2074	5,23
Zpracování kovů	907	1933	4,92
Ostatní doprava	725	1930	4,91

Vlastní zpracování podle údajů v: KAISER, Vladimír, Dějiny města Ústí nad Labem, 1995

Tabulka 13 je převzata v původním řazení podle počtu příslušných. Zaměstnanost v jednotlivých oborech podle mne lépe vystihuje počet činných. Pak by byla největší skupina peněžnictví, za ní obchodní činnosti a potravinářský průmysl. Železniční doprava by byla až na místě pátém a těsně za ní oděvní profese. Počet pracovníků v ostatní dopravě, zejména říční, odráží významný pokles objemu lodní dopravy na začátku 20. století a přesun překládky zboží ze železnice na loď do nového překladiště v Loubí u Děčína.

12.6 Demografická data

Rozšiřující se síť železnic a otevírání nových uhelných dolů v polovině 19. století přineslo významnou změnu, továrny se již nestaví tam, kde je dostatek pracovních sil, pokud možno zkušených, ale naopak, lidé se za pracovními příležitostmi přemísťují. Populační vývoj města Ústí nad Labem je toho důkazem. Město, které mělo v roce 1830 pouhých 1 760 obyvatel zasáhla imigrační vlna koncem 40. let 19. století, do města nejdříve přicházeli zejména lidé z okolních zemědělských obcí. Počátek těžby uhlí v okolí města, spolu s jeho levnou dopravou po Labi do Saska a napojení na hlavní železniční síť monarchie zásadně hospodářskou pozici města změnilo. Z Ústí nad Labem se rychle stalo důležité dopravní centrum. V roce 1857 mělo Ústí nad Labem již téměř 7 000 obyvatel. Počet nových příchozích rychle přesáhl počet starousedlých obyvatel. V roce 1869 měla pouze necelá třetina z 11 000 obyvatel domovskou příslušnost v Ústí nad Labem.

Tabulka 14 Počet obyvatel města v letech 1600-1960

Rok	1600	1650	1700	1750	1800	1830	1846	1850	1857	1860	1865
Obyvatel	2500	1250	1150	1100	1250	1750	2663	3349	6958	7951	9606
Rok	1869	1875	1880	1885	1890	1900	1910	1920	1930	1950	1960
Obyvatel	10933	13685	16524	19500	23646	37265	39301	39830	43793	56920	65058

Vlastní zpracování podle údajů v: KAISER, Vladimír, Dějiny města Ústí nad Labem, 1995 a DUŠKOVÁ, Sabina, Demografický vývoj Ústí nad Labem, 2000

Počet obyvatel vypovídá o tom, že bez průmyslové revoluce a jejích důsledků by zůstalo Ústí nad Labem bezvýznamným městem, nebo spíše městečkem. Z tabulky 14 je vidět, jak se postavení města začalo v polovině 19. století měnit. Po roce 1840 se město stává aktivním aktérem mohutných hospodářských a sociálních změn v tom období probíhajících.

Ústí nad Labem bylo městem v oblasti s převládajícím německým obyvatelstvem. Ve statistice z roku 1880 se již objevuje povinný údaj o „obcovací řeči“, ne tedy národnost, ale jazyk, který byl užíván v běžné komunikaci. Bylo to jistě také nepřímé zjišťování národnosti, mezi jazykem a národností se tehdy téměř nedělal rozdíl.

V následující tabulce 15 je zastoupení českého obyvatelstva v Ústí nad Labem a pro porovnání také v dalších městech severozápadních Čech

Tabulka 15 Zastoupení českého obyvatelstva

Soudní okres	Celkem Čechů	% Čechů
Ústí nad Labem	696	1,9
Chabařovice	374	1,5
Litoměřice	7261	17,4
Lovosice	4996	25,5
Teplice	2476	5,2
Duchcov	3582	14,2
Bílina	1543	6,8
Most	3166	9,4
Chomutov	713	2,7

Vlastní úprava podle: MĚCHÝŘ, Jan. První generace: O počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973. Sever.

12.6.1 Mortalita a související data

V českých zemích zůstávala hrubá míra mortality na stejné úrovni po většinu 19. století, významněji se neměnila od 20. let až do 90. let, její úroveň byla poměrně stabilní. Dlouhodobé průměry se v tomto období pohybovaly okolo 30 zemřelých na 1 000 obyvatel.

V těchto průměrech se ale objevovaly významné krátkodobé výkyvy, způsobené zejména epidemiemi a podvýživou v letech neúrody. Nejvyšší úmrtnost byla v roce 1866,

kdy v důsledku prusko-rakouské války a v témže roce přicházející epidemii neštovic vzrostla na nejvyšší úroveň za celé století, a to na 45 promile. Od začátku 90.let míra mortality soustavně klesá vzhledem k pokrokům v medicíně, zlepšené zdravotní péči a vzestupu životní i kulturní úrovně obyvatel. Mortalita v Ústí nad Labem byla po celé uvedené období vyšší než celostátní data. Byla to daň za rozvoj průmyslu, který, tak jako v Anglii i v dalších zemích, znamenal v počátku industrializace zhoršení životního prostředí, nedostatek kvalitní stravy, špatné a nedůstojné bytové podmínky, nedostatek základní hygieny a zdravotní péče. Důsledkem byla vysoká nemocnost a úmrtnost dělníků.⁸³ V rozmezí od 30. do 50. let 19. století přesahovala míra mortality v Ústí nad Labem 40 promile. Od 50. let lze pozorovat mírné snížení mortality na cca 32–34 promile. Od 90. let je pak míra mortality za celé období nejnižší.

Průměrný věk zemřelých osob po celé 19. století soustavně klesal. V porovnání s francouzským Bordeaux uvádíme, že tam mezi lety 1863 a 1883 průměrný věk vzrostl u mužů o 3,7 roku a u žen o 2,7 roku. V letech 1883 až 1913 vzrostl o dalších více než 10 let.⁸⁴ Z tabulky 16 je zřejmé, že město platilo za svůj růst v době průmyslové revoluce velmi krutou daň, kterou platili jeho obyvatelé zkracující se délkou života.

Tabulka 16 Průměrný věk zemřelých v Ústí nad Labem v letech 1800-1889

Zemřelí celkem			Z toho zemřelí nad 15 let		
muži	ženy	obě pohlaví	muži	ženy	obě pohlaví
24,1	29,9	26,9	56,0	57,3	57,2
22,0	25,7	23,8	52,6	53,9	53,3
18,9	20,1	19,5	48,5	48,0	48,8

Vlastní úprava podle: DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústí nad Labem. Praha 2000

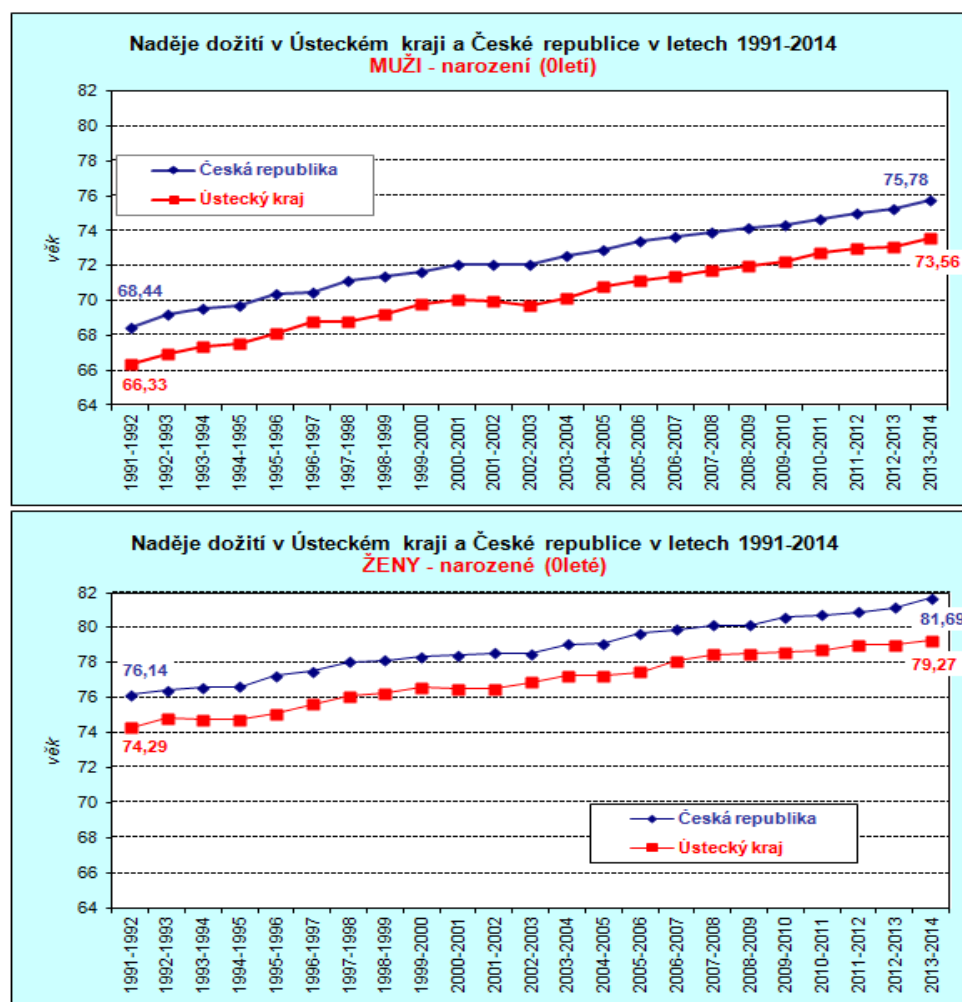
Za dobu industrializace se délka života během 19. století zkrátila o téměř 15 %. Ve srovnání s úmrtností obyvatelstva v ostravské průmyslové pánvi byla situace v Ústí nad Labem horší, především ve věkové skupině do 14 let.⁸⁵

⁸³ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.

⁸⁴ GUILLAUME, Pierre. *La Population de Bordeaux au XIX siècle*. Paris 1972 in DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústí nad Labem. Praha 2000

⁸⁵ DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem*. Praha 2000

Srovnání se současností vidíme na grafu 22. Věk dožití se v porovnání s 19. stoletím zvýšil přibližně o 25 let. Stále je ale nižší než celostátní průměr.

Graf 22 Naděje na dožití v Ústí nad Labem 1991-2014

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Ústí nad Labem, <https://www.czso.cz/csu/xu/jak-dlouhy-zivot-mame-pred-sebou>

Tabulka 17 Skladba zemřelých osob v Ústí nad Labem v letech 1800-1889

Věk	0-14		15-59		Nad 60		Nezařazeno		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1800-1829	964	53,9	393	22,0	404	22,6	27	1,5	1788	100
1830-1859	2162	57,2	955	25,3	654	17,3	6	0,2	3777	100
1860-1889	9179	62,0	3796	25,7	1814	12,2	8	0,1	14797	100
1800-1889	12305	60,4	5146	25,3	2872	14,1	41	0,2	20362	100

Vlastní úprava podle: DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústí nad Labem. Praha 2000

Porovnání údajů s tabulky 17 se současným stavem nám umožní statistická data pro rok 2016, která jsou uvedena v tabulce 18 na následující straně.

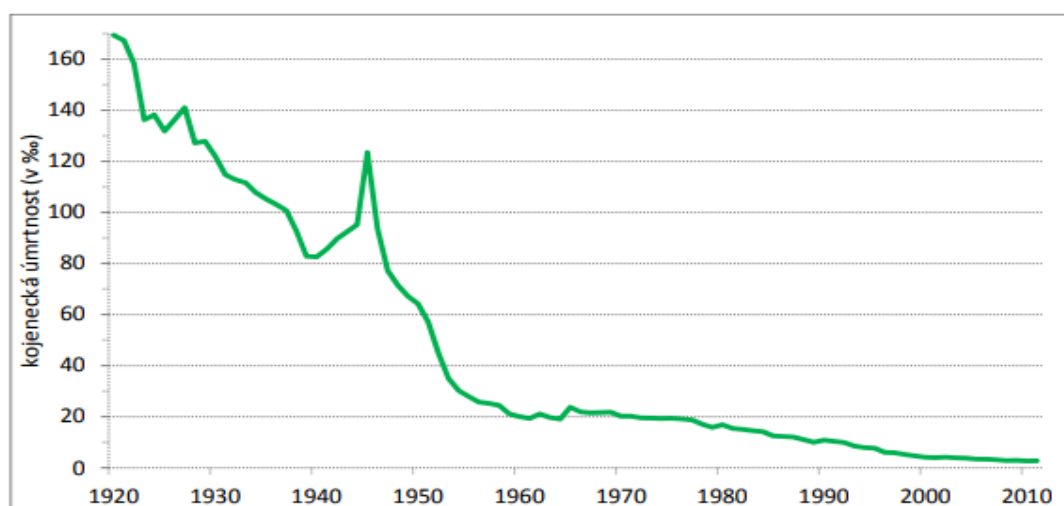
Tabulka 18 Skladba zemřelých osob podle věku v roce 2016.⁸⁶

Věk	< 1	1-14	15-39	40-59	60-69	70-79	80-89	90 +	Celkem
Počet	45	18	181	912	2135	2408	2491	877	9058
%	0,5	0,2	2,0	10,1	23,6	26,6	27,5	9,7	100

Zdroj: ČSÚ Pohyb obyvatelstva za 1. až 4. čtvrtletí 2016 v Ústeckém kraji, <https://www.czso.cz/csu/xu/pohyb-obyvatelstva-za-1-az-4-ctvrtleti-2016-v-usteckem-kraji-predbezne-vysledky>

Pokrok, který za více než 100 let nastal je velmi významný. Zejména poklesla novorozenecká úmrtnost. Po celé 19. století se úmrtnost ve věkové skupině 0-14 let pohybovala okolo 60 % ze všech zemřelých osob v daném časovém intervalu. V roce 2016 to bylo 0,7 %. Úmrtnost v dětském věku se snížila více než osmdesátkrát. Dětská úmrtnost se ale začala významně snižovat až od druhé poloviny padesátých let dvacátého století. Ve věkové skupině 15-59 let se úmrtnost snížila z 25 % na 12 %, to je o více než o polovinu.

Zvyšující se délka života je vidět z přesunu podílu zemřelých do vyšších věkových kategorií. V 19. století umíralo ve věku nad 60 let pouhých 14 % obyvatel Ústí nad Labem. Dnes se zde takového věku dožívá 87,5 %, ve věku 80 + pak 37,5 % obyvatel města. Je třeba ale nezapomínat, že Ústecký kraj byl v roce 2016 s 11 ‰ na posledním místě, celostátní průměr je 10,2 ‰. Další tabulky s demografickými údaji jsou v příloze 10 této práce.

Graf 23 Kvocient dětské úmrtnosti v ČR 1920-2011

Graf 23 dává přehled o velkém snížení kojenecké úmrtnosti za posledních téměř sto let.

Zdroj: Vývoj kojenecké úmrtnosti v ČR, <http://kdem.vse.cz/resources/relik13/sbornik/download/pdf/137-Langhamrova-Jana-paper.pdf>

⁸⁶ Pohyb obyvatelstva za 1. až 4. čtvrtletí 2016 v Ústeckém kraji, <https://www.czso.cz/csu/xu/pohyb-obyvatelstva-za-1-az-4-ctvrtleti-2016-v-usteckem-kraji-predbezne-vysledky>

12.7 Současnost a další rozvoj města

Rozvoj místního průmyslu a dalších navazujících odvětví, zejména dopravy, vytvořil z města nenapodobitelnou případovou studii rozvoje raného kapitalismu ve střední Evropě. Rozvoj města byl vždy závislý na strategické poloze na hlavních dopravních tepnách a na rozvoji průmyslu, zejména chemického. Město a jeho charakter dodnes výrazně ovlivňuje poválečné vysídlení německého obyvatelstva a příliv nových obyvatel z různých částí bývalého Československa.

Socialistická industrializace prohloubila jednostrannou orientaci na průmysl, přinesla zmenšení konkurenceschopnosti a způsobila sociální i přírodní úpadek. Víru v materiální i morální vzestup města přinesla transformace po roce 1989. Město je centrem severozápadních Čech a ústeckého okresu. V Ústí nad Labem má své sídlo také česká část Euroregionu Elbe-Labe, který vznikl v roce 1992.

Během svého vývoje docházelo ve městě k mnoha velkým administrativním změnám. K první velké integraci s přilehlými obcemi došlo v roce 1938, kdy vzniklo „Velké Ústí“ připojením do té doby samostatných obcí Bukov, Předlice, Trmice a Střekov. Další integrace proběhla v roce 1963, kdy k městu byly připojeny Všebořice, v roce 1971 Kočkov, Užín, Nová Ves a Tuchomyšl. Poslední velká významná integrační vlna proběhla v roce 1980, součástí města se stává Brná nad Labem, Církvice, Sebusín, Svádov, Vaňov, Koštov, Hostovice, Habrovice a Božtěšice. V roce 1986 byla připojena do té doby samostatná města Neštětice, Chabařovice a Chlumeč. Uvedenou integrací překročilo město hranici 100 000 obyvatel. Dosahuje největšího územního rozsahu a má nejvíce obyvatel ve své historii – 105 000.

Po roce 1989 se prosadily dezintegrační tendence. Osamostatňují se Chabařovice, Chlumeč, Ryjice a Trmice, které získávají městský statut.⁸⁷

Po roce 1989 byly pozice průmyslu ve městě významně oslabeny, to mělo za následek značný úbytek pracovních příležitostí a velký růst nezaměstnanosti. Stav průmyslu v tomto období lze přitom rozdělit do dvou částí – do roku 1999 byl průběh omezování průmyslu neorganizovaný a daný také tehdejšími privatizačními chybami. Po roce 2000 probíhaly změny již z větší části organizovaně. Pokles pracovních příležitostí způsobil úbytek počtu obyvatel. V dokumentech národní regionální politiky mělo Ústí nad Labem

---

⁸⁷ KOUTSKÝ, Jaroslav, ed. *Ústí nad Labem - město v mlze*. V Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2011

statut centra „strukturálně postiženého regionu“. Město hledalo cesty, jak na průmyslovou minulost navázat, a současně vyhledávalo jiné možnosti prosperity. Umístění na významných dopravních spojích (silniční, železniční a vodní koridory) i průmysl jsou významnými složkami rozvoje města i dnes. Jsou jednak příležitostmi, které lze rozvíjet, zároveň jsou ale také bariérami, které možnosti budoucího rozvoje v centru města omezují.

Významné bylo pro město v roce 1991 založení Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. Vzdělanost populace města je podle statistik proti ostatním srovnatelným regionům velmi nízká. Univerzita, mající dnes okolo 10 000 studentů, umožnila městu alespoň částečně přivést, a někdy jistě také udržet, vzdělanou pracovní sílu, a zařadila Ústí nad Labem na mapu univerzitních měst České republiky.

12.7.1 Strategie rozvoje města pro období 2015-2020

Data jsou převzata z dokumentu „*Strategie rozvoje města Ústí nad Labem na období 2015-2020*“⁸⁸, zpracovaného Odborem rozvoje města Ústí nad Labem.

Rozvoj města probíhá ve dvou rovinách, v urbanistické a sociálně ekonomické. Řízení města je v pravomoci jak Magistrát města Ústí nad Labem a v pravomoci jednotlivých čtyř městských obvodů. Pro další rozvoj města je plusem dlouhá průmyslová tradice a existence více využitelných průmyslových ploch. Důležitou roli hraje také řada ve městě působících významných institucí. Je to krajský úřad, okresní a krajský soud, krajská hospodářská komora, a další. Slabou stránkou pro další rozvoj je negativní pověst města v jiných částech České republiky a také poměrně malý patriotismus místních obyvatel.

Další rozvoj města je také ovlivněn externími faktory, například hospodářským růstem v České republice a v Německu, zejména v Sasku.

V odpovědi na otázku 2 polostandardizovaného rozhovoru v příloze 13 se k výše uvedenému vyjadřuje vedoucí oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem Mgr. Martin Krsek. V odpovědi na otázku 3 pak přichází se zajímavým pohledem na budoucnost města, která nemusí být nezbytně průmyslová.

---

⁸⁸ Strategie rozvoje města Ústí nad Labem na období 2015-2020, <http://www.usti-nad-labem.cz/files/strategie-tistena-verze.pdf>

Tabulka 19 Pilíře a cíle Strategie rozvoje města 2015-2020

Tabulka Pilíře a cíle Strategie rozvoje města Ústí nad Labem 2015-2020 (zvýrazněny jsou prioritní cíle města, které naplňují hlavní cíl)

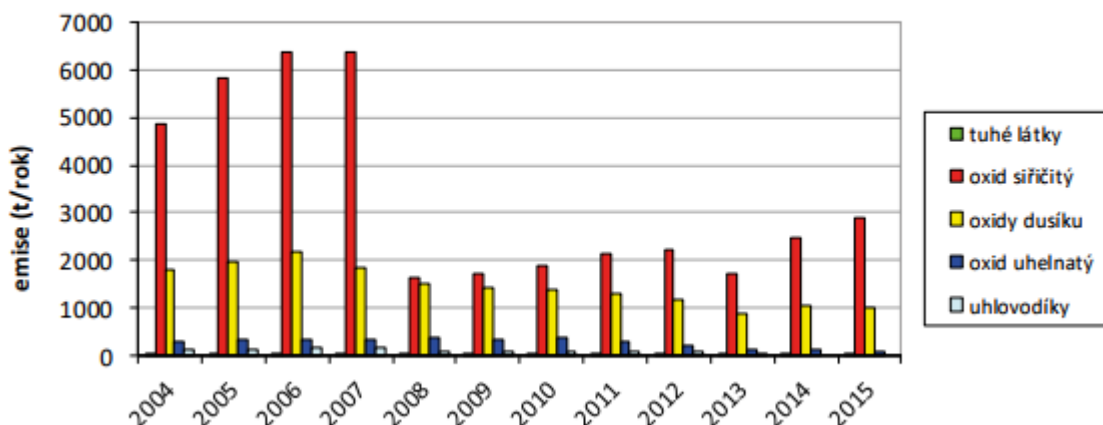
1. Hospodářský rozvoj města, rozvoj a řízení města, vnější vztahy	2. Doprava	3. Lidské zdroje, školství a sociální záležitosti	4. Životní prostředí	5. Kultura, sport a cestovní ruch
Hlavní cíl Strategie rozvoje města Ústí nad Labem 2015- 2020: Zlepšení image a atraktivity města				
1.1 Zajistit přiměřený urbánní rozvoj (vrátit život do centra města, posílit lokální centra, zkvalitnit bydlení, vytvořit veřejná prostranství, revitalizovat brownfields, eliminovat asanační plochy a pásma)	2.1 Optimalizovat a zkvalitnit dopravní infrastrukturu města a regionu	3.1 Zlepšit podmínky pro zaměstnanost a podnikání (včetně sociálního podnikání)	4.1 Zvyšovat kvalitu ovzduší a zlepšit systém hospodaření s energiemi	5.1 Zlepšit podmínky pro kulturní život ve městě
1.2 Využít potenciál spolupráce měst v Ústecké aglomeraci	2.2 Optimalizovat dopravní systém města, posílit multimodální mobilitu	3.2 Zlepšit podmínky pro školství, celoživotní a mimoškolní vzdělávání	4.2 Iniciovat opatření vedoucí k ochraně vod	5.2 Zlepšit podmínky pro sport a volnočasové aktivity
1.3 Zefektivnit řízení města, městských částí, organizací a společností města	2.3 Zkvalitnit a více ekologizovat MHD	3.3 Udržet a rozvíjet kvalitní síť sociálních služeb a ostatních služeb v rámci komunitního plánování	4.3. Zlepšit protipovodňovou ochranu a řešit další přírodní rizika při respektování environmentálních limitů a hodnot	5.3 Zvýšit atraktivitu města a jeho přírodních a industriálních hodnot
1.4 Prosazovat zájmy města na krajské a státní úrovni, budovat, rozvíjet efektivní partnerství a rozšiřovat spolupráci s NNO, ziskovým sektorem a institucemi	2.4 Aktivně se zapojovat do přípravy vysokorychlostní tratě Praha-Drážďany se zastávkou v Ústí nad Labem	3.4 Vytvářet podmínky pro sociální bydlení	4.4 Odstraňovat ekologické zátěže a omezovat rizika s nimi spojená (regenerace brownfields)	5.4 Oživení řeky Labe
1.5 Zapojovat veřejnost do rozhodování a do plánovacích procesů		3.5 Zvýšit bezpečnost a posílit prevenci kriminality	4.5 Zlepšit nakládání s odpady	5.5 Podporovat soudržnost občanů s městem a jeho tradicemi
1.6 Odvrátit rizikové ekonomické trendy		3.6 Aktivní práce s osobami ohroženými sociálním vyloučením a se sociálně vyloučenými lokalitami	4.6 Využít potenciálu krajinných prvků na území města a podporovat environmentální výchovu, vzdělávání a osvětu	

Zdroj: Strategie rozvoje města Ústí nad Labem 2015-2020, http://www.usti-nad-labem.cz/files/unl_strategie_final_v2.pdf

12.8 Stav životního prostředí ve městě po roce 1989

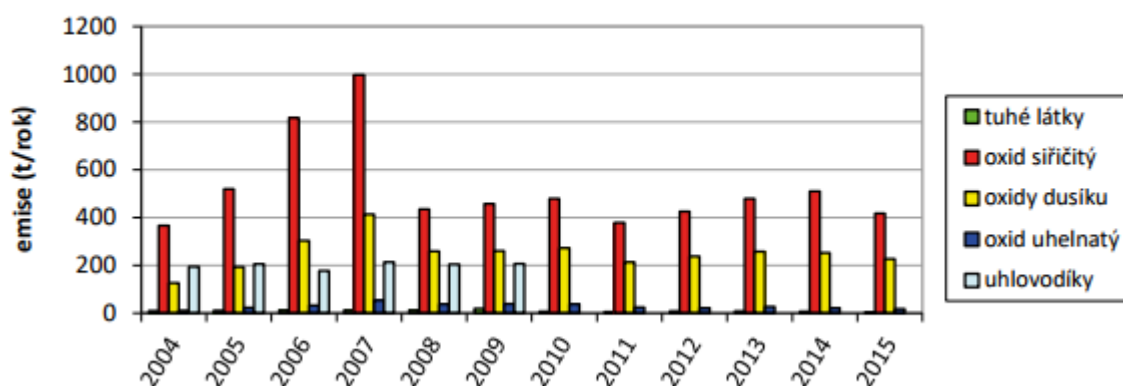
Špatná kvalita ovzduší patří dlouhou dobu k jednomu z největších problémů nejen města samého, ale i celého ústeckého regionu. To samozřejmě výrazně ovlivňuje kvalitu života ve městě. Z dále uvedených přehledů je zřejmé, že se koncentrace hlavních znečišťujících látek, hlavně oxidu siřičitého, během času snižuje. Největším podíl měly podle Ročenky životního prostředí pro rok 2015 Teplárna Trmice a ENERGY Ústí nad Labem, kde bylo spalováno hnědé uhlí a na celkové emise měly vliv přibližně 75 %. U obou zmíněných zdrojů emisí došlo v roce 2015 ke zvýšení objemu oxidu siřičitého o cca. 98 tun, u emisí oxidů dusíku došlo ale ke snížení o 103 tuny.

ČEZ, a.s. (dříve Teplárna Trmice, a.s.) vývoj emisí v letech 2004-2015

Graf 24 Teplárna Trmice, vývoj emisí 2004-2015

ENERGY Ústí nad Labem, a.s., vývoj emisí 2004-2015

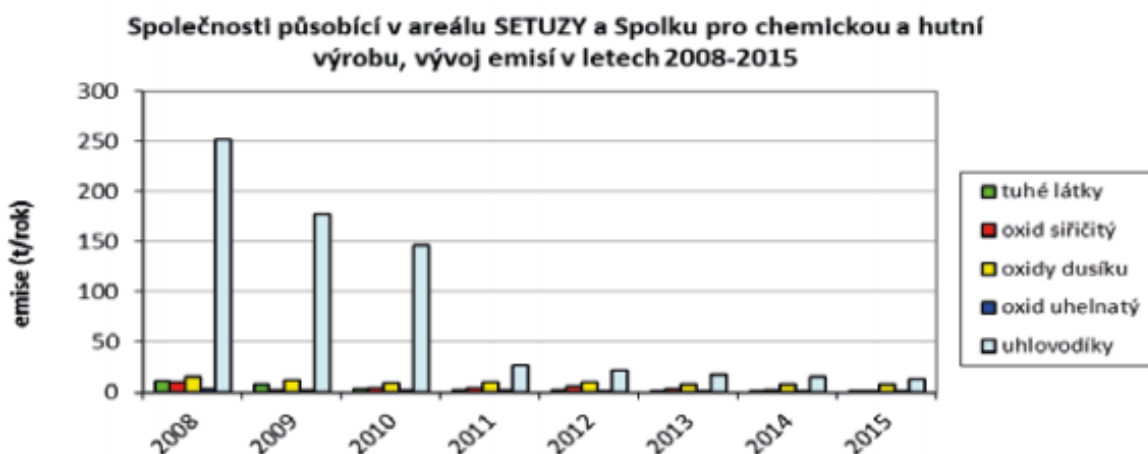

Graf 25 ENERGY Ústí nad Labem, vývoj emisí 2004-2015

Zdroj výše uvedených grafů: Ročenka životního prostředí Ústí nad Labem 2015, http://www.usti-nad-labem.cz/files/uredni-deska/ozp-pim_20170106.pdf

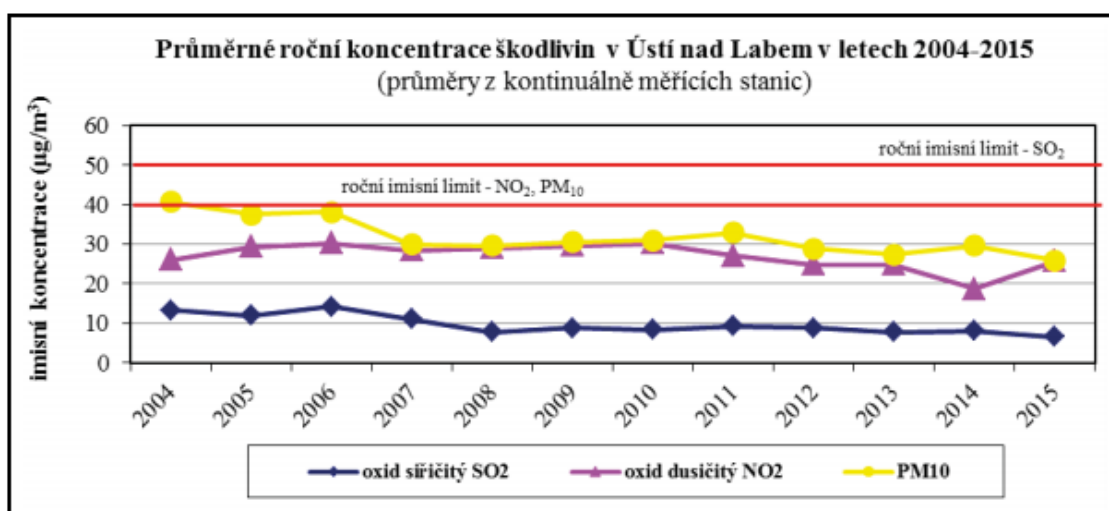
Významně se na emisích v ovzduší v Ústí nad Labem a okolí podílejí další společnosti působící v areálu SETUZA a v areálu SPOLCHEMIE, Epispol, a.s. a CHS Epi, a.s. Ke konci roku 2015 byly v prostorách SPOLCHEMIE evidovány 83 zdroje znečišťování ovzduší, z nichž 41 je podle zákona o ochraně ovzduší středních, velkých a zvláště velkých, to znamená, že je jim uložen přísnější režim pro povolení a provozování.

Z grafu 26 na následující straně je pokles emisí produkovaných v areálu SPOLCHEMIE velmi zřejmý.

Graf 26 Areál SPOLCHEMIE, vývoj emisí 2008-2015

Imise v Ústí nad Labem v letech 2004-2015

Graf 27 Průměrná koncentrace SO₂, NO₂ a PM₁₀

Zdroj výše uvedených grafů: Ročenka životního prostředí Ústí nad Labem 2015, http://www.usti-nad-labem.cz/files/uredni-deska/ozp-pim_20170106.pdf

Oxid siřičitý SO₂ – zdrojem je spalování uhlí v energetice, průmysl, domácí kotle.

Oxidy dusíku NO_x –zdrojem je zemědělství, doprava, energetika, chemická výroba kyseliny dusičné a spalování plynu.

PM₁₀ – poléťavý prach - rizikové faktory emitující poléťavý prach jsou především stavební a těžební činnost (kamenolomy), automobilová doprava a spalování tuhých paliv.

Stav ovzduší v Ústí nad Labem se postupně stále zlepšuje. Oxidy síry a dusíku produkují z největší části velké zdroje, elektrárny a teplárny, zdrojem poléťavého prachu jsou zejména malá lokální topeniště. Mimořádné dotace na ekologické kotle pro domácnosti, nabízené v loňském i letošním roce, přinesou jistě i v tomto údaji brzy významné zlepšení.

12.8.1 Úvaha k současnému vývoji města Ústí nad Labem a návrhy řešení

Vidím Ústí nad Labem jako organismus, kterému bylo zasazeno mnoho ran, a tyto rány byly ošetřeny většinou neodborně a zůstaly po nich hluboké jizvy. Vidím město, které je zasazeno do labského údolí v krásné krajině Českého středohoří. O městě samotném se to, že by bylo krásné, říci nedá. Abych se mohl zabývat současností, musím se nejdříve vrátit do minulosti, je třeba se z ní poučit a brát ji jako memento pro současnost i budoucnost. Aby se opakování chyb a omylů již nikdy nepřipustilo. To, co bych si přál je, aby město jednou ztratilo negativní image, kterou beze sporu má.

Tím, co ovlivnilo podobu dnešního města nejvíce, bylo bombardování Ústí nad Labem v dubnu 1945. Zničena byla celá jedna městská čtvrť Ostrov, dnes by se dala tato část, soudě z dobových fotografií, označit jako romantická. Zničen byl železniční most, vážně byla poškozena řada továren, úřadů, obchodů a restaurací, radnice, společenský dům s knihovnou, dvě kina, tři školy, nádraží, pošta a jiné významné budovy. Nálety zcela zničily 572 domů a dalších 916 domů poškodily. Poškodily také oba historické kostely.

Památkou na bombardování je nakloněná věž kostela Nanebevzetí Panny Marie. Vertikální vychýlení v její špici představuje 2,07 m. Ústí se tím stalo vedle Plzně a Ostravy nejvíce válkou poškozeným městem v Československu. Zmiňuji se o tom proto, že tato rána nebyla doposud zacelena a jizvy po ní už budou zřejmě mnohdy trvalé. Město přišlo o významnou část toho, co vytvářelo tvář města, různorodou historickou zástavbu v centru, dávající městu jeho jedinečnou podobu, jeho kolorit. Pozoruji dále a uvědomuji si, že další rány už nezpůsobila válka, ale nekompetentní lidé na místech, kde by kompetence měla být zásadní podmínkou. Velikášství spojené s nekulturností způsobilo další necitlivý a devastující zásah do historického centra města. Krajští a okresní tajemníci KSČ se chtěli nesmazatelně zapsat do historie města a do jeho tváře. „Modernizovali“ město tak, že byla zbourána většina toho, co z historického centra města po bombardování ještě zbylo. S každým historickým objektem mělo být nakládáno se zvláštní péčí, cenit si ho a udržovat.

Kvalifikovaně se k tomuto tématu vyjadřuje vedoucí oddělení historie Muzea Města Ústí nad Labem Mgr. Martin Krsek v odpovědi na otázku 1 polostandardizovaného rozhovoru v příloze 13.

Většina obyvatel města je soustředěna do okrajových sídlištních celků, střed města nežije, procházím-li se večer hlavním náměstím, potkávám většinou lidi, kteří nepůsobí dojmem bezpečným či důvěryhodným. Vidím, že město, jako organismus, nežije. Nevidím

ani jednu slušnou, dobrou restauraci, kam bych rád a s potěšením občas zašel s přáteli na oběd nebo na večeři. Není tu žádná příjemná kavárna na odpolední posezení, v níž by se návštěvník dobře cítil. Jedinou výraznou stavbou na hlavním Mírovém náměstí je budova spořitelny z konce třicátých let minulého století. Tak, jak to bylo obvyklé u budov peněžních ústavů v předválečné době, jsou i tady nad mramorovým portikusem umístěny sochy. Tady jich je šest. Pokud někdo vzhledne vzhůru, jistě je zaregistruje, ale to je všechno. Už dávno není známa jejich symbolika, jsou to sochy dělníka, horníka, zemědělce a dalších pracujících profesí. Symbolizovaly to, že hodnota peněz, ve finančních ústavech uložených, byla vytvořena prací. To už dnes ale neplatí, tak i tato symbolika téměř nikomu nic neříká.

Je zde ale také i několik architektonických počinů minulých let, které jsou dobré. Na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století byla v centru postavena budova tehdejšího Krajského národního výboru, nyní Magistrátu města Ústí nad Labem. Budova je vhodně do svého okolí zasazena, vzhled je architektonicky čistý, je na ní vidět podpis dobrého architekta. Je to bohužel jen jedna z mála výjimek. Je tu ještě jedna, je jí v první polovině šedesátých let postavený Dům kultury. Střídmý, čistý architektonický vzhled a dokonalé funkční řešení interiéru je stálou chválou architektů, kteří tento objekt navrhli a realizovali. Řekl bych jednoduše, ale výstižně, že na této stavbě nebylo nic ošizeného. Z historie tohoto objektu cituji: *„Výstavba Domu Kultury pracujících, mezisvazového závodního klubu ROH, se jevila pro stranické městské a krajské orgány nutností. Původně vzešel požadavek „od pracujících ze závodů“, jak uvádějí prameny. A tento návrh se setkal s velikým pochopením všech složek Národní fronty.“*⁸⁹

Po roce 1989 nedošlo, jak by se dalo snad očekávat, ke změně k lepšímu. Jestliže před tím se na tváři města podepisovali komunističtí pohlaváři, ani po roce 1989 to nebyli očividně lidé vzdělaní a kultivovaní. Nechci se jich dotknout, ale to, co v centru města vyrostlo je mnohdy ještě horší než za éry předchozí. Štěstí je, že k takovému architektonickému barbarství nezbylo už mnoho prostoru. Politika a politici předváděli neuvěřitelné výkony. Vzpomenu na příklad známé Matiční ulice a oné pověstné „zdi“. Slovo zeď dávám do uvozovek, protože se jednalo o plot asi 160 cm vysoký., který byl hezkým a také funkčním architektonickým prvkem. Odděloval tři obytné bloky od druhé strany Matiční ulice s rodinnými domky. Nezapomenutelný je výkon tehdejšího ministra informatiky Vladimíra Mlynáře. Ten do Matiční ulice přijel, vystoupil z auta, pronesl

---

⁸⁹ *Historie kulturního domu*, http://www.ksul.cz/historie/historie_kulturniho_domu

omšelou frází „Musíme zdi bourat a ne stavět“, nasedl zase do auta a odjel zpět do Prahy. Po asi třech letech vyřešili vše obyvatelé těch tří bloků sami. Za tu dobu byly domy zcela zdevastovány, byly bez oken, podlahy spáleny a staly se zcela neobyvatelnými. Byly vyklizeny a nyní je čeká demolice.

Přesto, že jsem, míněno to bylo obrazně, uvedl, že město nežije, žijí v něm lidé. Za vším, za těmi domy, za jejich okny musíme vidět lidi, obyvatele tohoto města. Lidi se svými jedinečnými životy, se svými osudy, bolestmi i radostmi. A všechna řešení by měla mít za cíl to, aby se těmito lidem žilo lépe. Také tím, aby všechna činnost ve městě a budoucí řešení jeho vývoje, směřovala k tomu, aby město Ústí nad Labem bylo lepším místem k životu. K tomu je třeba kvalitní, kompetentní vedení města, hlavní architekt města s kvalitami, který by další architektonické barbarství nepřipustil i angažovaná občanská společnost. To, podle mého názoru, město v současné době nemá.

Vidím i své omyly. Když se před asi deseti lety připravovala výstavba obchodního centra Fórum, v samém centru města, na ploše, která stále zůstala prázdná po válečném bombardování. Stavba měla obepínat jedinou historickou památku, kterou město ještě má, gotický kostel Nanebevzetí Panny Marie, známý svou šikmou věží. Protestoval jsem proti té stavbě jako mnoho dalších obyvatel. Mýlil jsem se. Toto obchodní centrum přineslo oživení centra města, i jeho vzhled není v konečné fázi pro dané místo nevhodný, jak jsem se domníval. Byla vhodně využita dosud volná neupravená plocha, centrum města se tím rozšířilo, oživilo a ožilo.

Domnívám se, že cesta k lepšímu Ústí nad Labem jako k městu, v němž by se jeho obyvatelé cítili dobře a bylo dobrým místem pro život, nebude snadná ani krátká. Zlepšování životního prostředí je třeba dávat lidem na vědomí, i když se také zlepšila čistota města, je třeba se jí věnovat soustavně a stále na ni dbát. Nově zaváděná etická výchova na školách by neměla být jen dalším formálním předmětem, ale měla by také pomoci. Předpokládá to ovšem kvalifikované učitele, kteří sami mají etické myšlení na dobré úrovni. Věřím, že se v průběhu let projeví také kladný vliv Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, se svými téměř deseti tisíci studenty by měla vychovat generaci občanů, kteří budou mít k městu Ústí nad Labem kladný a blízký vztah.

Tabulka 20 Kvalita života českých měst

1.	Hradec Králové	88,83	26.	Kolín	81,17
2.	Praha	88,73	27.	Děčín	81,11
3.	Pardubice	85,40	28.	Kladno	81,02
4.	Písek	85,39	29.	Jihlava	80,93
5.	České Budějovice	85,12	30.	Vsetín	80,66
6.	Plzeň	84,80	31.	Ústí nad Labem	80,54
7.	Mladá Boleslav	84,68	32.	Opava	80,48
8.	Brno	84,23	33.	Karlovy Vary	80,47
9.	Havlíčkův Brod	84,13	34.	Český Těšín	79,29
10.	Tábor	83,92	35.	Nový Jičín	79,23
11.	Břeclav	83,56	36.	Příbram	79,08
12.	Kroměříž	83,51	37.	Cheb	78,54
13.	Zlín	83,46	38.	Ostrava	78,48
14.	Liberec	83,31	39.	Hodonín	78,36
15.	Jablonec nad Nisou	83,19	40.	Česká Lípa	78,23
16.	Olomouc	83,02	41.	Teplice	78,11
17.	Prostějov	82,99	42.	Přerov	77,87
18.	Třinec	82,27	43.	Krnov	77,65
19.	Uherské Hradiště	82,06	44.	Haviřov	77,36
20.	Třebíč	81,78	45.	Sokolov	76,96
21.	Znojmo	81,66	46.	Orlová	76,67
22.	Trutnov	81,64	47.	Chomutov	75,36
23.	Šumperk	81,45	48.	Karviná	74,98
24.	Frydek–Místek	81,25	49.	Litvínov	74,26
25.	Valašské Meziříčí	81,24	50.	Most	73,98

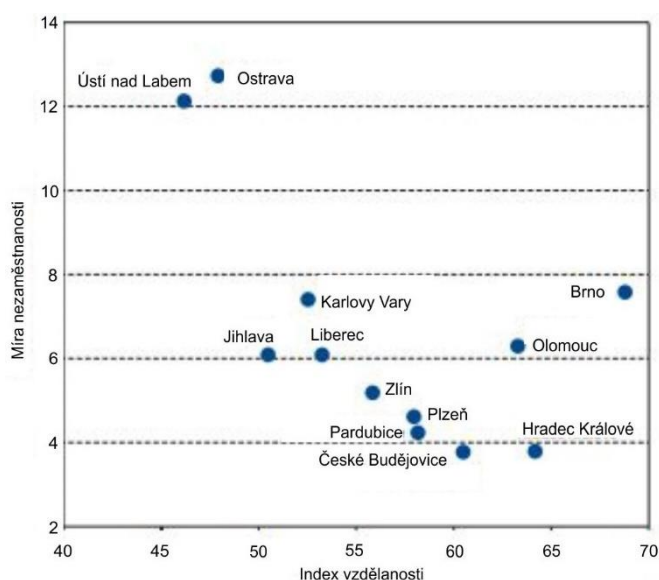
Zdroj: MasterCard česká centra rozvoje 2010, <http://www.centra.rozvoje.cz?p=vysledky-2010>

Studie MasterCard česká centra rozvoje vyhodnotila kvalitu života v 50 největších českých městech. Pozice města Ústí nad Labem není výrazně negativní, hodnocení snižuje nízká vzdělanostní úroveň obyvatel a zhoršené životní prostředí. To jsou faktory, které lze cílevědomou dlouhodobou snahou podstatně zlepšit. Pozitiva jsou dána dobrou dopravní dostupností města a atraktivním okolím Českého středohoří.

Návrhy na řešení:

1 Strategický plán rozvoje města je koncipován na pět let. Domnívám se, že kromě krátkodobých plánů je nutné zpracovat dlouhodobý plán, vizi pro rozvoj města, nejméně do roku 2030. Řešení problému sociálně vyloučených lokalit a obyvatel v nich žijících je záležitost dlouhodobá. Vyžádá si soustavnou práci po dobu mnoha let. Je nutné zaměřit se na další generaci těchto občanů města a cílevědomě zvyšovat její vzdělanost a kulturnost a tím umožnit postupně alespoň části z nich svůj společenský status změnit k lepšímu.

Graf vztahu vzdělání a zaměstnanosti je výmluvný:

Ústí nad Labem má, spolu s Ostravou, nejmenší index vzdělanosti ze všech významných měst ČR a zároveň také nejvyšší míru nezaměstnanosti.

Je nutné ve vyloučených lokalitách prosadit systém mateřských škol, kde budou děti vedeny k základním zvyklostem v chování i v hygienických návycích. Cíleně pak pokračovat na dalších vzdělávacích stupních.

Graf 28 Vztah indexu vzdělanosti a nezaměstnanosti

Zdroj: *Sčítání lidu domů a bytů*, www.mpsv.cz

Řešením problémů vyloučených lokalit a jejich obyvatel se věnuje vedoucí oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem Mgr. Martin Krsek v odpovědi na otázku 5 polostandardizovaného rozhovoru v příloze 13.

2 Řadu problémů je možné, a nutné, řešit ihned. Věnovat zvýšenou, a opět soustavnou, pozornost odstranění negativních jevů ve městě. Dbát na dodržování pořádku i čistoty ve městě. Prohřešky opět soustavně postihovat. Ústí nad Labem si získalo negativní pověst nejen špatným ovzduším, ale také četnými korupčními aférami představitelů města i kraje. Proto je nutné podporovat všechny iniciativy občanské společnosti, které mohou na negativní jevy upozorňovat. Město bylo vždy mezi posledními, které přijaly opatření proti

negativním jevům. Vytěsnění heren, nonstop otevřených zastaváren na výkup kradených věcí, prostituce.

3. Podporovat, a jako v předchozích bodech soustavně a dlouhodobě, kvalitní mimoškolní zájmovou činnost dětí a mládeže. Například skautské oddíly a sportovní oddíly, které se výchově mládeže věnují. Univerzita J. E. Purkyně má nejsilnější pedagogickou fakultu, je vhodné využít její studenty pro podporu této činnosti a podchytit a stimulovat nadané a kvalitní studenty tak, aby po skončení studií v Ústí nad Labem zůstali.

4 Podporovat kulturu a kulturní akce tak, aby si město získalo pověst regionálního kulturního centra. V minulosti tomu tak nebylo, před asi 15 lety chtělo tehdejší vedení města zrušit stálé divadelní soubory opery a baletu i samostatné činoherní studio a kulturní akce „nakupovat“. Proti tomuto plánu se zvedla velká vlna odporu a vedení města muselo ustoupit. Tím se zabránilo likvidaci významné kulturní instituce města. Svědčí to i o vztahu tehdejšího vedení města ke kulturním a nemateriálním statkům.

5 Využít strategické lokalizace města, umocněné dokončením dálnice D8 Praha – Drážd'any, k podpoře investic, která zvýší zaměstnanost ve městě i v přilehlém regionu. Preferovat ta odvětví, kde je potřeba kvalifikovaná a vzdělaná pracovní síla. Vybudování vysokorychlostní trati Praha-Drážd'any je sice otázkou příštích několika desítek let, ale Ústí nad Labem bude ve středu této trati a cesta do obou měst bude trvat cca 30 minut a město se tak může stát i zázemím pro obě uvedená města.

Zajímavý pohled na neprůmyslovou budoucnost města představuje vedoucí oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem Mgr. Martin Krsek v odpovědi na otázku 3 a 4 polostandardizovaného rozhovoru v příloze 13.

6 Soustavně a cílevědomě budovat pověst Ústí nad Labem jako univerzitního města s velmi dobrými podmínkami pro zdravý, kvalitní a důstojný život jeho obyvatel ve všech jeho věkových strukturách.

7 Pěstovat v občanech města zdravý a sebevědomý lokální patriotismus a pocit sounáležitosti s městem, s jeho historií a tradicemi.

V příloze 12 jsou výsledky kvalitativního výzkumu názorů občanů na život ve městě Ústí nad Labem.

13 Závěr

Od doby, kdy v Anglii začala průmyslová revoluce, uplynulo více než dvě stě let. V historii lidstva je to sice relativně velmi krátké období, ale svět se za tu dobu proměnil mnohem více, než za předchozích deset tisíc let. Práce popisuje podmínky a předpoklady vzniku průmyslové revoluce a její postupný vývoj. Dochází k poznání, že přístup „Laissez-faire“, uplatňovaný v počátcích industrializace, vedl k mnoha negativním jevům a k jejich prohlubování. I když jsou i dnes zastánci tohoto přístupu, není další udržitelný rozvoj lidstva bez rozumných a kvalifikovaných zásahů veřejné správy států i mezinárodních společenství možný. Průmyslová revoluce stále pokračuje. V poslední době jsou důsledkem průmyslové revoluce velmi složité globální jevy. V dnešní globální ekonomice jsme všichni navzájem propojeni jako pracovníci i jako spotřebitelé. Nové, vysoce sofistikované technické objevy a vynálezy, jako je například internet, narůstají od druhé poloviny 18. století v globální interakci exponenciálně. Průmyslová revoluce a její konsekvence učinily svět ve srovnání s předchozími obdobími velmi malým prostorem.

Přestože se od doby, kdy se v Manchesteru začaly objevovat první textilní továrny, udály velké změny, čelí dnes svět mnoha stejným výzvám a jsou před ním podobné otázky, před kterými stála Anglie před více než dvěma stoletími. Měly by vlády zasáhnout v zájmu ochrany a bezpečnosti pracovníků a zachování udržitelného životního prostředí? Pokud ano, jak a do jaké míry? Je kapitalismus s neviditelnou rukou trhu Adama Smitha pozitivním jevem, který přináší nové technologie, vytváří pracovní místa a generuje bohatství pro všechny? Nebo je to, jak argumentoval Marx, explozivní systém, který umožňuje bohatým a mocným prosperovat na úkor slabých a marginalizovaných lidí světa?

Zastánci výhod industrializace poukazují na úžasné vynálezy, technologický pokrok a rostoucí globální bohatství. Globální HDP na obyvatele, nejběžnější měřítko národního bohatství, se za posledních 200 let zvýšilo o 800 %, většina lidí na světě má běžně mnohem lepší vzdělání než před 200 lety. Devadesát procent členských zemí OSN mělo v roce 2011 míru gramotnosti přesahující 50 % a téměř polovina zemí světa měla míru gramotnosti nad 90 %.⁹⁰ Oproti tomu byla před rokem 1850 většina Evropanů negramotná. Také se zlepšila zdravotní péče. Některé nemoci, které v minulosti decimovaly lidskou populaci, byly vědeckým a technickým pokrokem, který umožnila průmyslová revoluce, zcela odstraněny.

---

⁹⁰ Číselné údaje převzaty z: MADDISON, Angus. The world economy, 2006

Dovedeme si představit náš život bez železnic a aut, bez moderní medicíny a očkování, bez telefonů, počítačů a internetu? Kritici industrializace poukazují na nespravedlivý globální ekonomický systém, který se zdá být zneužívající a neudržitelný. Oprávněně zdůrazňují, že bohatství je po celém světě rozloženo nerovnoměrně, a že rozdíly v bohatství stále rostou. V roce 1820 měly evropské země průměrnou úroveň příjmů dvakrát vyšší než ostatní obyvatelé světa. Nyní má Evropa průměrnou úroveň příjmů sedmkrát vyšší než zbytek světa.

Více než dvě miliardy lidí v Indii a v Číně vstupují do období modernizace a industrializace a jejich rostoucí střední třídy chtějí být na stejné úrovni, jako západní rozvinutý svět. Ale co se stane, pokud zbytek světa bude kopírovat naše tempo a množství spotřeby?. Pokud miliardy lidí napodobí tuto úroveň spotřeby, povede to k ekologické a ekonomické katastrofě. Kdo, nebo co, jim zabrání znečišťovat životní prostředí a využívat slabé a závislé země? Kdo zastaví vyčerpávání globálních zdrojů? V této práci je také popsáno, jak prvotní kapitalismus v Anglii vedl k vykořisťování nejslabších a nejzranitelnějších. Bude se tento příběh opakovat v globálním měřítku? . Historické zkušenosti posledních pěti tisíc let dokazují, že každá předchozí civilizace zahynula, bez ohledu na to, kde a jak dlouho mohla vzkvétat, v důsledku trvalého nekontrolovaného plenění životního prostředí, obvykle končící erozí půdy, záplavami, hladomory a postupným rozkladem všech společenských vrstev, který obvykle končí povstáními a válkami. Průmyslová civilizace je odlišná pouze tím, že je mnohem větší a mocnější než kterákoli předchozí a její zhroucení by bylo mnohem rozsáhlejší a katastrofálnější.

Závěrečná empirická část práce „*Případová studie – město Ústí nad Labem*“ se zabývá procesy a jevy průmyslové revoluce v Ústí nad Labem. Je to město, které je přímo předurčeno pro vzorovou případovou studii příchodu a vývoje raného kapitalismu v průběhu 19. století ve střední Evropě. Popisuje, a v tabulkách a grafech názorně dokládá, jak se město měnilo ekonomicky, sociálně i demograficky. Všimá si negativních jevů v období počátků průmyslové revoluce, jako je vysoká úmrtnost a snížený předpoklad délky dožití. Porovnává tyto údaje se současnými, kdy se výsledky průmyslové revoluce již projevily v sociální oblasti i v medicíně. Předpokládaná délka dožití se zvýšila o více než 25 let. Případová studie se také zabývá současnými problémy města a navrhuje jejich možná řešení.

14 Literatura a zdroje

ACEMOGLU, Daron a James A. ROBINSON. *Proč státy selhávají: kořeny moci, prosperity a chudoby*. Praha: Argo, 2015. Zip (Argo: Dokořán). ISBN 978-80-257-1305-1.

BERGDOLT, Klaus. *Černá smrt v Evropě: velký mor a konec středověku*. Přeložil Jan HLAVIČKA. Praha: Vyšehrad, 2002. Kulturní historie. ISBN 80-7021-541-0.

BIERMANN, Wilhelm Eduard. *Karl Georg Winkelblech, (Karl Marlo), Sein Leben und sein Werk*. Leipzig: A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf., Georg Böhme, 1909.

BURKE, Peter. *Společnost a vědění*. Praha: Karolinum, 2007. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1319-2.

BURKE, Peter. *Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi*. Praha: Karolinum, 2013. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-2046-6.

CLARK, Gregory. *A farewell to alms: a brief economic history of the world*. Princeton: Princeton University Press, c2007. ISBN 978-0-691-14128-2.

ENGELS, Friedrich. *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha: Svoboda, 1950. Velká knihovna marxismu-leninismu, Sv. 13.

DIAMOND, Jared. *Osudy lidských společností: střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*. Přeložil Zdeněk URBAN. Praha: Columbus, 2000. ISBN 80-7249-047-8.

DUROSELLE, Jean-Baptiste. *L'Europe: histoire de ses peuples : une initiative européenne de Frédéric Delouche*. Paris: Perrin, 1995, 705 s., [17] s. mapových příloh. Pluriel. ISBN 201278755X.

FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. Patriae. ISBN 80-204-0283-7.

HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 8071854093.

HUNT, George P.: *The Third Member of the team*. *Life*, č. 1 r. 1967 strana 4, In: TAUSK, Petr: *The Short History Off Press Photography*, MON, Praha 1988,

JONES, E. L. *The European miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*. 3rd ed. New York, NY: Cambridge University Press, 2003. ISBN 052152783X.

KAISER, Vladimír a Kristina KAISEROVÁ, ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995, 369 s., 104 s. il. příl. ISBN 8090176151.

KOUTSKÝ, Jaroslav, ed. *Ústí nad Labem - město v mlze*. V Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2011. Acta Universitatis Purkynianae. ISBN 9788074144103.

KÖPPLOVÁ, Barbara a Ladislav KÖPPL. *Dějiny světové žurnalistiky: (celý svět je v novinách.)*. Praha: Novinář, 1989. KRSEK, Martin. *Ústí nad Labem*. 1. Litomyšl: Paseka, 2011. ISBN 978 80 7432 136 8.

KRSEK, Martin. *Ústí nad Labem*. Praha: Paseka, 2011. Zmizelé Čechy. ISBN 9788074321368.

LANDES, David S. *Bohatství a bída národů: proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. Přeložil Emílie HARANTOVÁ. Praha: BB art, 2004. ISBN 80-7341-291-8.

MADDISON, Angus. *The world economy*. Paris, France: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, c2006. ISBN 9789264022614

MADDISON Angus, *Contours of the World Economy, Essays in Macro-Economic History* Oxford University Press, 2007, ISBN 978-0-19-922721-1

MĚCHÝŘ, Jan. *První generace: O počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973. Sever.

MOYO, Dambisa. *Kterak Západ zbloudil: 50 let ekonomického bláznovství - a neúprosná rozhodnutí, která nás čekají*. Přeložil Daniel MICKA. Praha: Academia, 2015. XXI. století. ISBN 978-80-200-2500-5.

PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha: B. Kočí, 1926.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Utopický socialismus v Čechách v 19. století*. Praha: Svobodné slovo, 1965. Základní politická knihovna.

POMERANZ, Kenneth. *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c2000. Princeton economic history of the Western world.

PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973, 733 s., příl.

STELLNER, František. *Hospodářské dějiny (16.-20. století)*. V Praze: Oeconomica, 2006. ISBN 802451141x.

Elektronické zdroje:

POKLUDOVÁ, Andrea. *Dějiny a kultura*. CD ROM. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7368-597-3.

Internetové zdroje

ALLEN, Robert, C.. *The British Industrial Revolution. PowerPoint prezentace- Economics, Science, and the British Industrial Revolution.* [online]. 2006. [cit. 18.12.2016]. Dostupné na: <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx>

ALLEN, Robert. C. *The British Industrial Revolution in Global Perspective,* . [online]. 2006. [cit. 18.12.2016]. Dostupné na: <https://www.nuffield.ox.ac.uk/users/allen/unpublished/econinvent-3.pdf>

ALLEN, Robrt, C. *Economics, Science, and the British Industrial Revolution,* .2006, [online]. 2006. [cit. 18.12.2016]. Dostupné na: <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx>

ALLEN, Robert, C. [online]. [cit. 21.12.2016]. Dostupné na: <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Allen/SitePages/Biography.aspx>

BARKAN, Steven. E. *A Primer on Sosial Problems.* [online]. 2012. [cit. 18.02.2017]. Dostupné na: <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/a-primer-on-social-problems.pdf>

BARTON Aquaduct, . [online]. [cit. 12.10.2017]. Dostupné na: <http://www.pittdixon.go-plus.net/barton/barton.htm>

BAZALGETTE Joseph William, [online] 2017. 2012. [cit. 8.11.2017]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/biography/Joseph-William-Bazalgette>

BENTLEY, Thomas, životopis. [online]. 2016. [cit. 18.12.2016]. Dostupné na: http://spartacus-educational.com/Thomas_Bentley.htm

Black Death, [online]. 2017. [cit. 8. 9.2016]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/event/Black-Death>

Blame it on the Jews?, [online]. [cit. 8. 9.2016]. Dostupné na: <https://nephist.wordpress.com/2017/04/25/blame-it-on-the-jews-economic-incentives-and-persecutions-during-the-black-death/>

BLAUT James Morris, [online]. [cit. 21. 12.2016]. Dostupné na: <http://www.marxmail.org/BlautMemorial.pdf>

BLAUT, James, Moris. *Fourteen Ninety-Two: The Debate on Colonialism, Eurocentrism and History.* <http://hikymiwe.ru/mega.pdf>

ČSÚ, *Pohyb obyvatelstva za 1. až 4. čtvrtletí 2016 v Ústeckém kraji,* [online]. 2017, [cit. 14.11.2017]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/xu/pohyb-obyvatelstva-za-1-az-4-ctvrtleti-2016-v-usteckem-kraji-predbezne-vysledky>

Canal and inland waterways, [online]. 2017, [cit. 9.11.2017]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/technology/canal-waterway>

CLARK, Harry. *The Publication of the Koran in Latin a Reformation Dilemma*. [online]. [cit. 21.12.2016]. Dostupné na: http://www.jstor.org/stable/2540836?seq=1#page_scan_tab_contents

Čtvrtá průmyslová (r)evoluce. *Vesmír*, 2016/6, [online] 2016. [cit. 18.9.2016].
<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2016/cislo-6/ctvrta-prumyslova-revoluce.html>

DITTMAR, Jeremiah. *Ideas, Technology, and Economic Change: The Impact of the Printing press*. [online]. [cit. 21.12.2016]. Dostupné na:
http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic607832.files/dittmar_printing.pdf.

Dreieichschule Langen, [online] 2007. [cit. 14.1.2017]. Dostupné na:
http://www.dreieichschule.de/geschichte/2007/industrialisierung/index_n.asp

Effects of industrialization and urbanization. [online]. [cit. 24.5.2017].
<http://www.pobronson.com/factbook/pages/254.html>

Encyclopedia Britannica. *Tranzistor Electronics*, [online] 2017. [cit. 14.1.2017]. Dostupné na:
<https://www.britannica.com/technology/transistor>

ENGELS, Friedrich. *Postavení dělnické třídy v Anglii*. [online]. Praha: Svoboda, 1950.
[cit. 19.1.2017]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1844/121844/indx121844.html>

EPSTEIN, S. R. *Freedom and Growth: The European miracle?*, in E. V. Barker ed. LSE on freedom (London, 1995). Dostupné na:
<http://www.lse.ac.uk/economicHistory/pdf/Epstein%20Documents/26%20-%20Freedom%20and%20growth.pdf>

European Output of Books 500–1800. [online]. 2016, [cit. 21.12.2016]. Dostupné na:
<https://www.quora.com/Had-Gutenberg-not-invented-the-printing-presses-would-somebody-else-have-done-so-eventually>

FOLPRECHT, Vladimír. *Etika, pravdivost a objektivita v historii fotografie*. 2014, [online]. [cit. 15.11.2017]. Katolická teologická fakulta UK, Praha 2014.
https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/127309/27443838/?q=%7B%22_____searchform___search%22%3A%22%22%2C%22_____searchform___butsearch%22%3A%22Vyhledat%22%2C%22_____facetform___facets___workType%22%3A%5B%22DP%22%5D%2C%22_____facetform___facets___faculty%22%3A%5B%2211260%22%5D%2C%22_____facetform___facets___defenceYear%22%3A%5B%222014%22%5D%2C%22PNzzpSearchListbasic%22%3A1%7D&lang=c
s

FRANK, Andre. G. *The Development of Underdevelopment*, [online]. Monthly Review (September) (1966). [cit. 19.10.2016]. Dostupné na:
https://www.colorado.edu/geography/class_homepages/geog_3682_f08/Articles/FrankDevofUnderdev.pdf

GARDNER, Gary a Erik Assadourian a Radhika SARIN. *The State of Consumption Today*, [online]. 2011, The Worldwatch Institute. Washington, DC. [cit. 12.10.2017]., Dostupné na: <http://erikassadourian.com/wp-content/uploads/2013/07/SOW-04-Chap-1.pdf>

Historie kulturního domu, [online]. [cit. 29.10.2017]. Dostupné na: http://www.ksul.cz/historie/historie_kulturniho_domu

HOBBSAWM, Eric. *Industry and Empire The Birth of the Industrial Revolution*. [online]. 2017, [cit. 8.3.2017]. Dostupné na: <http://thenewpress.com/books/industry-empire>

HUNT, Tristram. *Marx's general: the revolutionary life of Friedrich Engels*. [online]. New York: Metropolitan Books, 2009. [cit. 18.9.2017]. Dostupné na: <https://rosswolfe.files.wordpress.com/2015/02/tristram-hunt-marxs-general-the-revolutionary-life-of-friedrich-engels.pdf>

MOKYR Joel, [online]. [cit. 9.1.2017]. Dostupné na: <http://www.history.northwestern.edu/people/faculty/core-faculty/joel-mokyr.html>

JONES, Eric. *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, , [online]. [cit. 9.1.2017]. Dostupné na: <https://mises.org/library/european-miracle-0>

Karel IV. Více než pragmatický Otec vlasti. [online]. [cit. 21.12.2017]. Dostupné na: http://www.rozhlas.cz/planetarium/historie/_zprava/karel-iv-vice-nez-pragmaticky-otec-vlasti--1611178

Krajská správa ČSÚ v Ústí nad Labem, [online] 2017. [cit. 2.11.2017]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/xu/jak-dlouhy-zivot-mame-pred-sebou>

Lectures on The Industrial Revolution in England by Arnold Toynbee 1884, [online]. [cit. 9.1.2017]. Dostupné na: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/toynbee/indrev>

Literacy in England 1500-1800, [online]. [cit. 20.4.2017]. Dostupné na: dostupné na: <https://www1.umassd.edu/ir/resources/laboreducation/literacy.pdf>

London Sewers, [online]. [cit. 8.11.2017]. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/england/sevenwonders/london/sewers_mm/index.shtml

Mantroux, Paul. *Industrial Revolution in the Eighteenth Century : An Outline of the Beginnings of the Modern Factory System in England*. [online]. [cit. 21.4.2017]. Dostupné z: <https://www.scribd.com/document/243817391/A-Revolucao-Industrial-no-Seculo-XVIII-Paul-Mantoux-pdf>

New Deal - Facts & Summary, 2015 [online]. 2017, [cit. 14.1.2017]. Dostupné na: <http://www.history.com/topics/new-deal>

New Geography, *Urban Issues*.. [online] 2017. [cit. 25.5.2017]. Dostupné na:
<http://www.newgeography.com/category/story-topics/urban-issues>

Northwestern University Chicago, Joel Mokyr, [online]. Northwestern University 2017.
[cit. 20.4.2017]. Dostupné na: <http://www.history.northwestern.edu/people/faculty/core-faculty/joel-mokyr.html>

SIMONS Olaf, *The production of Books in Early Modern England and Germany*. [online]
[cit. 21.12.2016]. Dostupné na: http://www.culturesofknowledge.org/?page_id=782

PAMUK, Sevket. *The Black Death and the origins of the 'Great Divergence', 1300–1600*.
[online] European Review of Economic History, 2007. [cit. 13.3.2017]. Dostupné na:
http://www.ata.boun.edu.tr/faculty/Faculty/Sevket%20Pamuk/publications/Pamuk_EREH_Black_Death.pdf

POMERANZ Kenneth, Department of History The University of Chicago, [online]. [cit. 14.1.2017].
Dostupné na: <https://history.uchicago.edu/directory/kenneth-pomeranz>

POMERANZ, Kenneth. *The Great Divergence*. [online]. [cit. 14.1.2017]. Dostupné na:
<http://piketty.pse.ens.fr/files/Pomeranz2000.pdf>

Railroads in 19th Century Europe, [online]. 2015, [cit. 19.10.2017]. Dostupné na:
<https://www.zum.de/whkmla/sp/0910/csj/csj1.html>

Ročenka životního prostředí Ústí n. l., 2013 [online]. 2016, [cit. 19.10.2017]. Dostupné na:
http://www.usti-nad-labem.cz/files/OZP_Rocenka-2013.pdf

Ročenka životního prostředí Ústeckého kraje 2014 [online]. 2016, [cit. 19.10.2017]. Dostupné na:
http://www.kr-ustecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1693817

Ročenka životního prostředí Ústeckého kraje 2015 [online]. 2017, [cit. 19.10.2017]. Dostupné na:
www.usti-nad-labem.cz/files/uredni-deska/ozp-pim_20170106.pdf

ROSTOW, Walt. - *Five Stages of Economic Growth Model*, [online]. 2015, [cit. 9.5.2017].
Dostupné na: <https://www.tutor2u.net/economics/reference/rostow-five-stages-of-economic-growth-model>

ROSTOVZEFF, Michael. *The Social & Economic History of the Roman Empire*, [online]. 2012.
[cit. 19.1.2017]. Dostupné na: <https://www.scribd.com/doc/87695340/M-Rostovtzeff-The-Social-and-Economic-History-of-the-Roman-Empire-Vol-1>

Sídelní struktura a obyvatelstvo ČR. [online]. [cit. 10.11.2017]. Dostupné na:
<https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pdf/js13/geograf/web/pages/02-sidelni-struktura.html>

Spread of Railways in 19th Century, , [online]. 2015, [cit. 19.6.2017]. Dostupné na:
<https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indrev6.asp>

STEARNS, Peter N, *The Industrial Revolution in World History*, Oxford 1993, s. 7-10 [online]. 2009. [cit. 19.1.2017]. Dostupné na: <http://www.historie.upol.cz/19/prameny/stearns.htm>

Strategie rozvoje města Ústí nad Labem 2015-2020, [online]. 2015, [cit. 18.10.2017]. Dostupné na: http://www.usti-nad-labem.cz/files/unl_strategie_final_v2.pdf

The global risk report 2017, [online]. 2017, [cit. 18.11.2017]. Dostupné na: http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf

The 'industrial revolution': interpretations from 1830 to the present, Emma Alice Griffin, <http://www.uea.ac.uk/documents/1006128/1446434/Emma+Griffin+industrialrevolution.pdf/816bcd4c-ac9b-4700-aae4-ee6767d4f04a>

The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1962 [online]. 2016, [cit. 1.1.2017]. Dostupné na: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1962

The Spinning Jenny and the Industrial Revolution, [online]. [cit. 19.10.2017]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/46444566_The_Spinning_Jenny_and_the_Industrial_Revolution_A_Reappraisal

The USA Bureau of Economic Analysis, , [online]. [cit. 15.11.2017]. Dostupné na: <http://www.ggdnc.net/maddison/>

University of Portsmouth, [online]. 2016, [cit. 9.1.2017]. Dostupné na: http://www.visionofbritain.org.uk/unit/10202620/cube/TOT_POP

URE, Andrew. *The Philosophy of Manufactures: or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain* [online]. Charles Knight 1835 [cit. 21.4.2017]. Dostupné z: <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/ure/PhilosophyManufactures.pdf>

U.S. Economy in World War I, [online]. [cit. 12.11.2017]. <http://eh.net/encyclopedia/u-s-economy-in-world-war-i/>

VÁCHA, Marek, *Desetiletí lidského genomu*, [online] 2017. Přednáška 8. 1. 2016 v prostorách PEN klubu NK v Praze. Záznam přednášky dostupný na: <https://www.youtube.com/watch?v=LLExx10-r6A>

Victorian Railways, [online]. [cit. 9.11.2017]. Dostupné na: <http://www.britainexpress.com/History/railways.htm>

Vývoj kojenecké úmrtnosti v ČR, [online]. 2013 [cit. 9.11.2017]. Dostupné na: <http://kdem.vse.cz/resources/relik13/sbornik/download/pdf/137-Langhamrova-Jana-paper.pdf>

Jiné zdroje: Výstavy „Zlaté časy médií“ Národním muzeu, listopad 2005

15 Přílohy

- 1 Morové epidemie ve 14. století, jejich průběh popisovaný očitými svědky
- 2 Grafy asynchronního vývoje parního pohonu ve vybraných zemích vztažených k úrovni v Británii v roce 1840 a 1864
- 3 Parní stroj a transmise
- 4 Popis Manchesteru – Friedrich Engels 1842
- 5 Vývoj populace Londýna v letech 1800-2015
- 6 Urbanizace v současnosti
- 7 Barton Stone Aqueduct přes řeku Irwell u Manchesteru
- 8 Současný stav urbanizace v České republice
- 9 Přeprava zboží po Labi 1875-1915
- 10 Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století
- 11 Sociální problémy ve fotografii a v tisku druhé poloviny 19. století
- 12 Kvalitativní výzkum Ústí nad Labem
- 13 Polostandardizovaný rozhovor s vedoucím oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem Mgr. Martinem Krskem

1 Morové epidemie ve 14. století, jejich průběh popisovaný očitými svědky

Známý italský literát, Giovanni Boccaccio (1313-1375) píše ve svém díle Dekameron: „*Je s podivem slyšet to, co vám musím povědět - ale neviděl to tolik lidí a nevidět to já sám na vlastní oči, sotva bych se tomu odvážil uvěřit a tím méně o tom psát, i kdybych to byl slyšel od jakkoli důvěryhodného člověka. Říkám vám tedy, že ona vlastnost moru šířit se z jednoho člověka na druhého - jak o tom vypravuji - byla tak silná, že se tato choroba nepřenášela jen z člověka na člověka, ale stačilo - jak se mnohokrát ukázalo -, aby se věci nějakého nemocného či člověka, jenž na tuto nemoc zemřel, dotkl i nějaký tvor nepatřící mezi lidi, a nejenom se nakazil, ale nemoc ho v převelice krátké době sklátila. o tom jsem mimo jiné případy - jak už jsem před chvílí řekl - nabyl na vlastní oči takovéto zkušenosti: na ulici byly vyhozeny hadry nějakého chudáka, jenž zemřel na tuto chorobu, a tu se stalo, že k nim přišli dva vepři, kteří se v nich podle svého zvyku velmi ryli a hrabali nejprve rypákem a potom i tesáky; za hodinku nato se však už trochu potáceli, jako by požili jedu, a pak se oba dva svalili na hadry, které ke svému neštěstí škubali. Z takovýchto a z mnoha jiných případů, podobných nebo ještě horších, zrodily se pak různé obavy a smyšlenky v hlavách těch, kteří zůstali naživu, a skoro všechny posedl velmi krutý záměr - totiž vyhnout se nemocným a uprchnout před nimi a jejich věcmi, neboť každý doufal, že se tak sám zachrání. Někteří se domnívali, že se dá této chorobě čelit tím, že budou střídme žít a zřeknou se všeho nadbytku. I vytvořili si společnosti a žili odloučení od všech ostatních; usadili se a zavřeli se v domech, kde nebyl žádný nemocný a kde se dalo lépe žít, požívali zde velmi střídme nejjemnějších pokrmů a nejlepších vín, vyhýbali se jakémukoli přepychu, nechtěli, aby je někdo přišel navštívit, nepřáli si slyšet zvenčí žádné zprávy o smrti a o nemocných, a tak tu pobývali za zvuků hudby a při zábavách, kterých si mohli dopřát.*

Někteří byli opačného mínění a tvrdili, že nejzaručenějším lékem na tuto chorobu je hodně pít, užívat si, chodit za zpěvu písní a uprostřed žertů na procházky, ukájet pokud možno každou choutku a smát se a vysmívat se všemu, co se děje. a jak to říkali, tak také dělali, co mohli; dnem i nocí putovali z hospody do hospody, pili nadmíru a bez míry a navíc ještě lezli do cizích domů, sotvaže tam vyčénichali něco, co by jim přišlo k chuti či způsobilo jim zábavu. Mohli to docela snadno dělat, neboť každý - jako by už neměl dál žít - se vzdal svých věcí tak jako sebe sama: většina domů se proto stala majetkem všech a cizinec, jenž do nich vešel, počínal si tu tak, jako si tu předtím počínal jejich vlastní pán.

Ale i při zvířecích předsevzetích se vyhýbali nemocným, jak mohli. Za tohoto strádání a soužení skoro úplně upadla a poklesla v našem městě ctihodná vážnost zákonů jak božských, tak lidských, protože ti, kdo je měli spravovat a vykonávat, buď zemřeli jako ostatní lidé, nebo byli nemocní, či zůstali bez všech pomocníků, takže nemohli svůj úřad vykonávat a každému bylo tedy dovoleno, aby si dělal co chce. Mnozí jiní zachovávali mezi těmito dvěma druhy lidí střední cestu, neomezovali se v jídle tak jako ti první, ani se neoddávali pití a nevázanostem jako ti druzí; užívali podle chuti do sytosti všeho a neuzavírali se, nýbrž chodili na procházky. v ruce nosili někteří květiny či vonné byliny či různé druhy koření a co chvíli si je přidržovali u nosu, ježto měli za to, že nejlépe je osvěžovat mozek takovými to vůněmi; vzduch totiž úplně ztěžkl a páchl puchem mrtvol, nemocí a léků. Někteří smýšleli krutěji (jako by to bylo snad jistější) a říkali, že proti moru není lepšího léku a nic tak dobrého jako utéci před ním; z té příčiny se proto nestarali o nic jiného než o sebe a mnoho mužů a paní opustilo své město, své domy, svůj kraj, své příbuzné a svůj majetek - a vyhledávalo cizí nebo své venkovské statky, jako by je nemohl dosáhnout hněv boží, trestající tímto morem lidské nepravosti, ať už byli kdekoli, a jako by hněv boží zamýšlel postihnout jenom ty, kteří meškali za hradbami svého města, anebo jako by byli toho mínění, že nikdo nemá zůstat v městě a že nadešla každému jeho poslední hodinka. Třebaže všichni tito lidé různých názorů nezemřeli, přece jen se

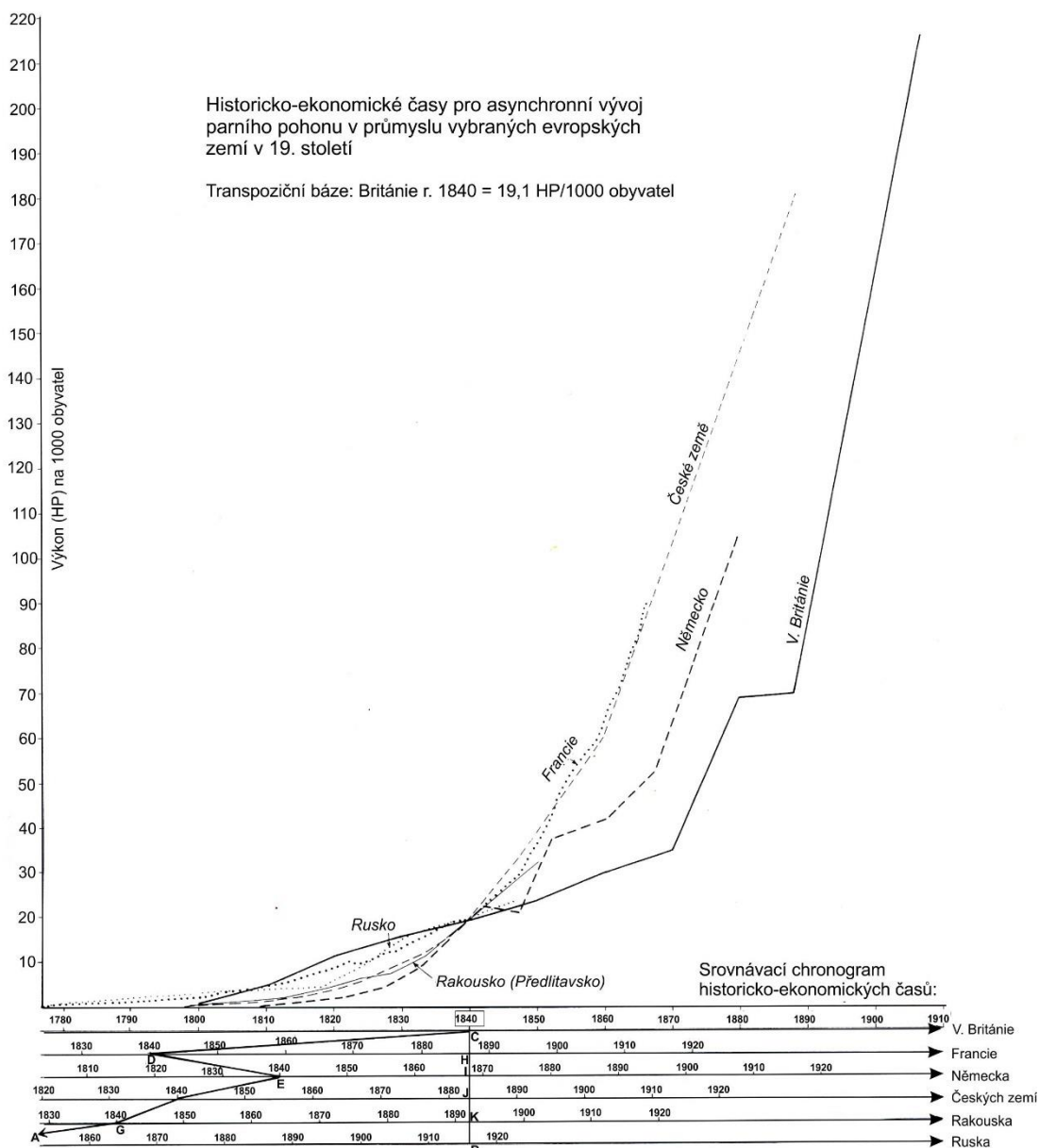
všichni nezachránili. Naopak, mnoho lidí sdílejících ten i onen názor se roznhemlo, protože ještě v době, kdy sami byli zdraví, dali příklad těm, kteří byli zdraví i teď, a hynuli nyní opuštěni skoro všemi lidmi. Nehledě k tomu, že se jeden občan štítil druhého, že se skoro žádný soused nestaral o druhého a že se i příbuzní buď vůbec nestýkali, anebo jenom zřídka, a to ještě na dálku, toto soužení naplnilo duše mužů a žen takovou hrůzou, že bratr opouštěl bratra, strýc synovce, sestra bratra a často i žena opustila svého muže - ba co je ještě horší a skoro neuvěřitelné - otcům a matkám se ošklivilo navštěvovat a obsluhovat své děti. a tak tomu nesčetnému množství mužů a žen, kteří onemocněli, nezbyvalo jiné pomoci než pomoc milosrdných přátel (a těch bylo málo) anebo lakomého služebnictva, které lákala k službě tučná a nestydatá mzda, ačkoli přesto prese všechno i těchto lidí nebylo mnoho. Byli to vesměs lidé obhroublí a navíc neznali takovýchto služeb, takže neposloužili ničím jiným než tím, že podali něco, co si nemocní přáli, anebo přihlíželi, jak umírají. a mnohokrát se stalo, že při takovéto službě kvůli výdělku zahubili sami sebe. z toho, že nemocné opouštěli jejich sousedé, příbuzní a přátelé a že byl nedostatek služebnictva, vzešel pak obyčej, předtím skoro vůbec neslýchaný, že si žádá, nemocná žena, ať už byla jakkoli půvabná či krásná či urozená, nedělala starosti s tím, že měla k obsluze muže, ať už byl jakýkoli, mladý či starý - a že před ním beze studu odhalovala kteroukoli část těla stejně tak, jako by to byla učinila před ženou, jelikož to vyžadovala při její nemoci nutnost: a to možná bylo příčinou, že ony ženy, jež se uzdravily, byly potom méně počestné.

Mimoto zachvátila smrt i mnoho takových lidí, kteří by byli možná vyvázli, kdyby byli bývali ošetřeni; a tak proto, že se nemocným nedostalo vhodné péče, i proto, že mor velmi rádil, bylo v městě takové množství lidí umírajících ve dne v noci, že každý trnul, když o tom slyšel, natož potom když to viděl. z té příčiny se tedy skoro musely zrodit mezi těmi, kteří zůstali naživu, takové mravy, jež se přičily mravů dřívějším.“

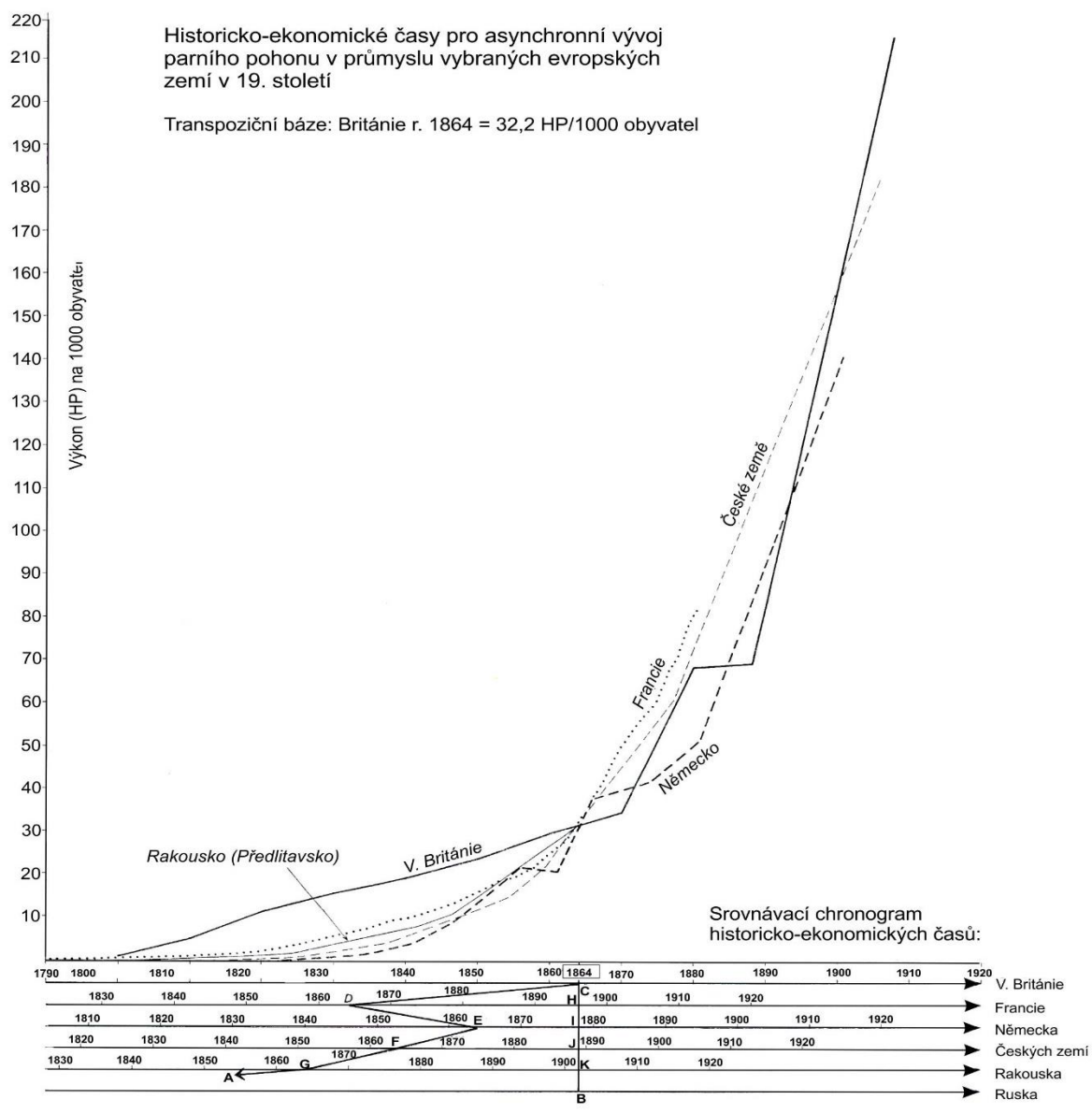
Slavný italský spisovatel a básník Francesco Petrarca (1304–1374) byl přímým svědkem černé smrti. Mor ho dostihl v Parmě a ve Veroně, kde se dozvěděl, že jeho rodné město Arezzo zasáhl mor tak děsivým způsobem, že tam zemřelo mnoho jeho přátel, i jeho milovaná Laura. Petrarcův dopis Ad se ipsum (K sobě samému), je hrůzostrašným svědectvím: „Běda mi, co musím vytrpět? Jaká krutá muka mi ještě připravuje osud? Zřím dobu, kdy se svět zběsilou rychlostí blíží ke svému konci, kdy mladí i staří kolem mě houfně umírají. Nezbyvá již jediného bezpečného místa, žádný přístav mi nekyne. Jak se zdá, není již naděje na vytouženou záchranu. Kamkoli pohlédnu, vidím jen nesčetné pohřební průvody, až přechází zrak. v chrámech se rozléhá nárek a jsou plny már. Bez rozdílu stavu leží tu vznešení vedle prostého lidu. Duše myslí na svou poslední hodinu, i já musím počítat se svým koncem. Ach, zemřeli mi přátelé, konec je příjemným hovorům, náhle vyhasly milé tváře. Pro hroby se již nedostává země.“ V "Dopise příteli Sókratovi" se obrací v zoufalství na svého bratra, který žil v klášteře v Montrieux: „...kěz jsem se nikdy nenarodil nebo kěz jsem nezemřel dříve ... Vskutku jsme si zasloužili těchto trestů a dokonce i větších; ale naši předkové si jich zasloužili také, kěz naše pokolení si nezaslouží stejných.“ v roce 1348 začal psát své Triumfy (Triumf lásky, cudnosti, smrti, slávy, času a věčnosti) pod bezprostředními dojmy černé smrti.

2 Grafy asynchronního vývoje parního pohonu ve vybraných zemích vztažených k úrovni v Británii v roce 1840 a 1864

Zdroj: PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973, 733 s., příl.

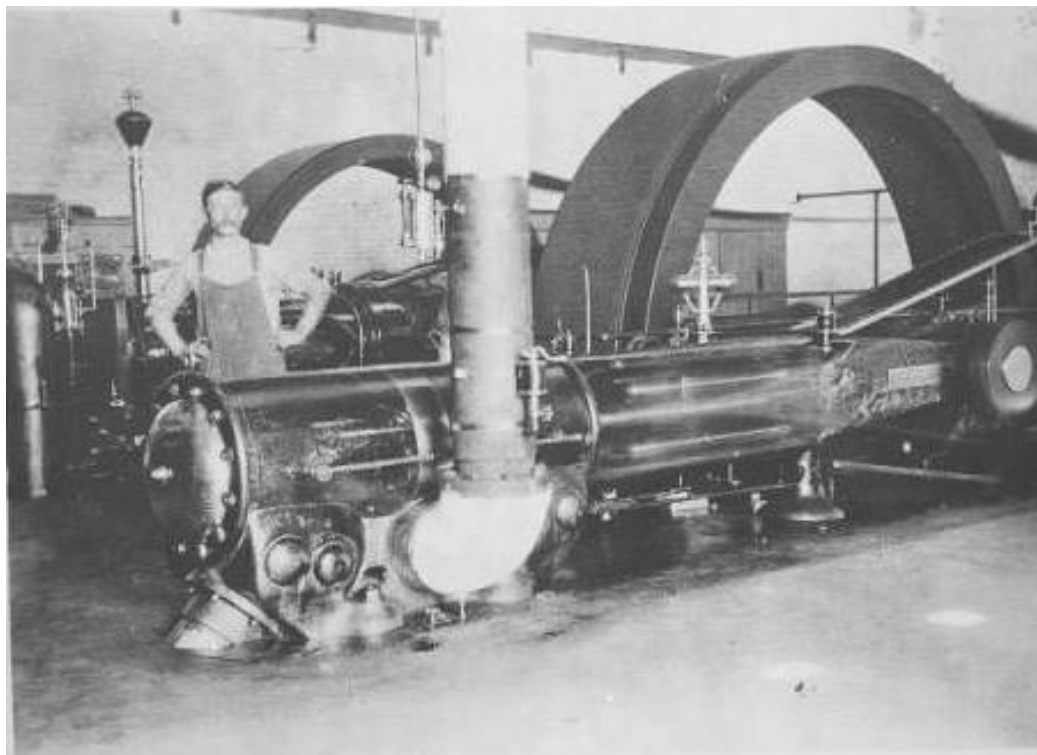
Graf 29 Asynchronní vývoj parního pohonu k r. 1840

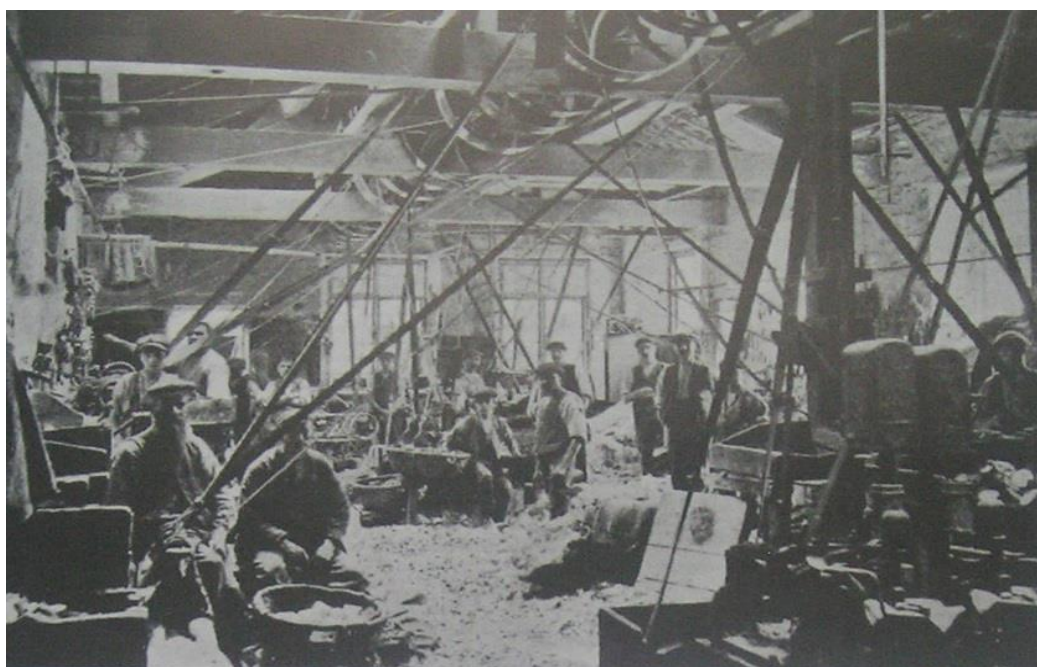
Graf 30 Asynchronní vývoj parního pohonu k r. 1864

3 Parní stroj a transmise

Symbolem počátků průmyslové revoluce je parní stroj. V továrně byl jeden centrální parní stroj a pohon se k jednotlivým pracovním strojům rozváděl pomocí transmise, to je systém hřídelů a řemenic. Na snímcích z konce 19. století je centrální parní stroj a zmíněný pohon transmisemi. *Zdroj obrázků: <https://cz.pinterest.com/baldilocks47/steam-engines/>*

Obr. 2 Centrální parní stroj

Obr. 3 Transmise

4 Popis Manchesteru – Friedrich Engels 1842⁹¹

Vlastní Manchester leží na levém břehu Irwellu, mezi touto řekou a oběma jejími menšími přítoky, Irkem a Medlockem. Na pravém břehu Irwellu, vrouben prudkým zákrutem této řeky, leží Salford, dále na západ Pendleton; severně od Irwellu leží Horní a Dolní Broughton, severně od Irku Cheetham Hill; jižně od Medlocku Hulme, dále na východ Chorlton-on-Medlock, ještě dále, téměř na východním konci Manchesteru Ardwick. Celému tomuto komplexu domů se běžně říká Manchester a má asi čtyři sta tisíc obyvatel, spíše o něco víc. Město samo je vystavěno podivuhodným způsobem; můžete v něm po léta bydlet a denně chodit sem a tam a nepřijdete vůbec do dělnické čtvrti nebo třeba jen do styku s dělníky — pokud totiž chodíte jen za svými záležitostmi nebo na procházku. A to hlavně proto, že jak bezděčnou, mlčelivou dohodou, tak z vědomého úmyslného záměru jsou dělnické čtvrti co nejpřísněji odděleny od čtvrtí obývaných buržoasií anebo — kde to nejde — alespoň jemnocitně zakryty. Ve středu Manchesteru je dosti rozlehlá obchodní čtvrť, asi půl míle dlouhá a stejně široká, kterou tvoří téměř jen obchodní kanceláře a skladiště (warehouses). Téměř celá čtvrť je neobydlena a v noci prázdná a pustá — jen hlídkující strážníci se zacloněnými svítilnami tu procházejí úzkými a tmavými ulicemi. Touto čtvrtí probíhá několik hlavních tříd, kde je obrovský provoz a ruch a kde jsou v přízemí domů nádherné obchody. V těchto ulicích jsou tu a tam obydlena hořejší poschodí a zde je také na ulici hodně živo až pozdě do noci. Kromě této obchodní čtvrti je celý vlastní Manchester, celý Salford a Hulme, značná část Pendletonu a Chorltonu, dvě třetiny Ardwicku a jednotlivá pásma Cheetham Hillu a Broughtonu — jedinou velkou dělnickou čtvrtí, která se táhne jako pás průměrně půl druhé míle široký kolem dokola obchodní čtvrti. Za tímto pásem bydlí vyšší a střední buržoasie — střední buržoasie v pravidelných ulicích blíž k dělnické čtvrti, zejména v Chorltonu a v níže položených částech Cheetham Hillu, vyšší buržoasie trochu dál ve vilách se zahradami v Chorltonu a Ardwicku nebo na vzdušných výšinách Cheetham Hillu, Broughtonu a Pendletonu — na volném, zdravém venkovském vzduchu, v nádherných pohodlných bytech, kolem nichž jezdí každou čtvrt hodinu nebo půl hodinu omnibusy do města. A nejlepší na tom je, že tito bohatí peněžní aristokraté mohou jet nejkratší cestou do svých kanceláří ve středu města všemi dělnickými čtvrtěmi, aniž v nejmenším pozorují, že se dostali do blízkosti té největší špíny a bídy, která všude kolem vládne. Hlavní tepny, které vedou od bursy všemi směry z města, jsou totiž téměř bez přerušení po obou stranách lemovány řadou obchodů, jsou tedy v rukou střední a drobné buržoasie, která už z vlastního zájmu dbá a může dbát na jejich slušný a čistý vzhled. Tyto obchody mají ovšem přece jen určitou spřízněnost s čtvrtěmi, které leží za nimi, a tak jsou v obchodní čtvrti a v blízkosti buržoasních částí města elegantnější než tam, kde zakrývají špinavé dělnické kotáže. Přesto však stačí skrýt před zraky bohatých pánů a dam se silným žaludkem a slabými nervy bídu a špínu, které jsou neoddelitelným rubem jejich bohatství a přepychu. Tak např. ulice Deansgate, která vede od starého kostela přímo na jih, je na začátku vroubena skladišti a továrnami, pak obchody druhého řádu a několika pivnicemi, dále na jih, kde opouští obchodní čtvrť, už nevzhlednějšími krámy, které jsou čím dál špinavější a stále častěji se střídají s výčepy a kořalnami, až pak na jižním konci vzhled krámů nepochybně svědčí o tom, že jejich zákazníci jsou dělníci a jen dělníci. Právě tak Market-Street, která vede od bursy na jihovýchod; zprvu skvěle obchody prvního řádu a v hořejších poschodích kanceláře a skladiště, dále (Piccaclilly) ohromné hotely a skladiště, ještě dále (London-Road) u Medlocku továrny, hostince, obchody pro nižší buržoasii a dělníky, pak u Ardwick-Green byty pro vyšší a střední buržoasii a odtud počínaje velké

⁹¹ Bedřich Engels, Postavení dělnické třídy v Anglii, Velká města, <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1844/121844/ch02.html>

zahrady a venkovská sídla pro bohatší továrníky a obchodníky. Známe-li Manchester, můžeme sice podle hlavních ulic usoudit, jak vypadají přilehlé čtvrti, ale velmi zřídka lze odtud vidět skutečné dělnické čtvrti Samy. Vím velmi dobře, že tento pokrytecký způsob stavby je více méně společný všem velkým městům; vím rovněž, že obchodníci v malém už pro charakter svého obchodu musí obsadit hlavní tepny; vím, že se v takových ulicích všude najde víc dobrých než špatných domů a že v jejich blízkosti jsou ceny pozemků vyšší než v odlehlých končinách; ale přitom jsem nikde neviděl, aby dělnická třída byla tak systematicky odříznuta od hlavních ulic, aby se tak jemnocitně zakrývalo všechno, co by mohlo urážet oči a nervy buržoasie, jako je tomu v Manchesteru. A přece právě Manchester je postaven méně podle plánu nebo podle policejních předpisů, naopak mnohem náhodněji než kterékoli jiné město; a uvážím-li horlivá ujišťování buržoasie, že se dělníkům vede znamenitě, pak se mi přece jen zdá, že liberální průmyslníci, manchesterští „big wigs“ [n], nejsou tak zcela bez viny na tom, že město je postaveno tak cudně.

Jen ještě připomenu, že skoro všechny tovární objekty se táhnou podél tří řek nebo různých průplavů protékajících městem, a přistoupím nyní k vylíčení dělnických čtvrtí samých. Nejdříve je tu manchesterské Staré město, které leží mezi severní hranicí obchodní čtvrti a Irkem. Zde jsou ulice, i ty lepší, úzké a křivolaké — jako Todd-Street, Long Millgate, Withy-Grove a Shude-Hill — domy špinavé, staré a na spadnutí, a postranní ulice jsou vesměs úplně strašné. Vejdeme-li do Long Millgate od starého kostela, uvidíme hned vpravo řadu staromódních domů, z nichž ani jeden nemá průčelí, které by zůstalo skutečně svislé. Jsou to zbytky starého, předprůmyslového Manchesteru, jehož dřívější obyvatelé se se svými potomky přestěhovali do výstavnějších čtvrtí, a domy, které pro ně už byly příliš špatné, přenechali dělnickému obyvatelstvu, v jehož žilách koluje hodně irské krve. Tato čtvrt se skutečně ničím nesnaží zakrýt svůj dělnický ráz, neboť ani krámy a hospody v ulici se ani v nejmenším nesnaží vypadat alespoň trochu čistě. Ale to všechno ještě není nic proti uličkám a dvorkům v zadních traktech, kam se dostaneme jen úzkými, klenutými průchody, kde se dva lidé nevyhnou. Nelze si ani učinit představu, jak nepořádně, na posměch každému rozumnému stavebnímu plánu jsou tu domy nakupeny, jak se tísní doslova jeden na druhém. A viny na tom nemají jen budovy, které tu zůstaly z dob starého Manchesteru; zmatek byl dovršen teprve v novější době tím, že se všude tam, kde stavitel dřívější epochy ponechal ještě trochu místa, později přistavovalo a nastavovalo, až konečně nezůstala mezi domy ani píď nezastavěné plochy. Na potvrzení svých slov tu obkresluji malý kousek z plánu Manchesteru — není to ještě ta nejhorší část a ani ne desetina celého Starého města.

Tato kresba dostatečně charakterisuje šílený způsob, jakým je celá čtvrt vystavěna, zejména v blízkosti řeky Irku. Břeh Irku je zde na jižní straně velmi srázný a patnáct až třicet stop vysoký; na tento strmý svah jsou většinou ještě nalepeny tři řady domů nad sebou, z nichž nejnižší položená se zvedá přímo z řeky, kdežto průčelí, nejvyšší řady je v úrovni hřebene pahorku v ulici Long Millgate. U řeky jsou ještě mezi domy továrny, zkrátka, tato část města je postavena právě tak stísněně a neuspořádaně jako dolní část Long Millgate. Vpravo i vlevo odbočuje z hlavní ulice do čtýných dvorů spousta klenutých průchodů, a vejdeme-li dovnitř, najdeme tu takovou špinu a hnusnou nečistotu, že jí není rovno — zvláště ve dvorech vedoucích dolů k Irku, kde jsou nesporně nejhnusnější byty, s jakými jsem se až dosud setkal. V jednom z těchto dvorů, hned u vchodu, kde končí krytý průjezd, stojí záchod, který nemá dveře a je tak zaneřáděný, že se obyvatelé mohou dostat do dvora nebo ven, jen když se probrodí kalužemi rozkládající se moči a výkalů kolem záchodu; je to první dvůr u Irku nad mostem Ducie Bridge, kdyby měl někdo chuť se tam jít podívat. Dole u řeky je několik koželuzen, které otravují okolí hnilobným zápachem nevydělaných koží. Do dvorů pod Ducie Bridge se sestupuje většinou po úzkých, špinavých schodech a do domů se člověk dostane jen přes hromady ssutin a odpadků. První dvůr pod Ducie Bridge se jmenuje Allen's Court a byl v době

cholery v takovém stavu, že jej zdravotní policie dala vyklidit, vymést a vykouřit chlorem; dr. Kay podává v jedné brožuře[o] hrůzostrašný popis, jak to tehdy v tomto dvoře vypadalo. Zdá se, že některé domy tu potom byly strženy a nově postaveny — alespoň s Ducie Bridge je vidět ještě zbořené zdi a vysoké hromady rumu vedle několika domů novějšího původu. Vyhlídka s tohoto mostu, jemnocitně zakrytá smrtelníkům menší postavy zídkou do výše člověka, je vůbec charakteristická pro celou tuto čtvrť. V hloubi teče či lépe zahnívá Irk, úzká, jako smůla černá, páchnoucí řeka, plná špíny a odpadků, které vyplavuje na pravý, plošší břeh; v době sucha zbude při tomto břehu dlouhá řada hnusných, černo zelených bahnitých louží, z nichž ustavičně vystupují bubliny hnilobných plynů a šíří zápach, který je nesnesitelný dokonce i nahore na mostě, čtyřicet až padesát stop nad hladinou. Mimo to je řeka ještě co krok zahrazena vysokými jezy, za nimiž se v tlustých vrstvách usazuje bahno a kal a hnije tu. Za mostem proti proudu stojí vysoké koželužny, o něco výše barvírny, mlýny na kosti a plynárny, jejichž splašky a odpadky vesměs putují do Irku, který mimo to přijímá i obsah přilehlých stok a záchodů. Můžeme si tedy představit, co asi tvoří kal, který se tu usazuje. Za mostem po proudu je vidět hromady ssutin, špíny a sešlost dvorů na levém, strmém břehu. Domy stojí těsně za sebou, a protože břeh prudce stoupá, vidíme vždy z každého jen část — všechny jsou do černa začouzené, oprýskané, sešlé, s rozbitými okny a okenními rámy. Pozadí tvoří kasárnovité, staré tovární budovy. — Na pravém, plochem břehu stojí dlouhá řada domů a továren — hned druhý dům je zřícenina bez střechy, zavalená rumem, a třetí stojí tak nízko, že nejdolejší poschodí je neobyvatelné, a proto bez oken a bez dveří. Pozadí tu tvoří hřbitov chudých, nádraží liverpoolské a leedské dráhy a za nimi pracovna pro chudé, manchesterská „bastila chudinského zákona“, která výhružně shlíží s kopce za vysokými zdi s cimbuřím jako citadela na protější dělnickou čtvrť.

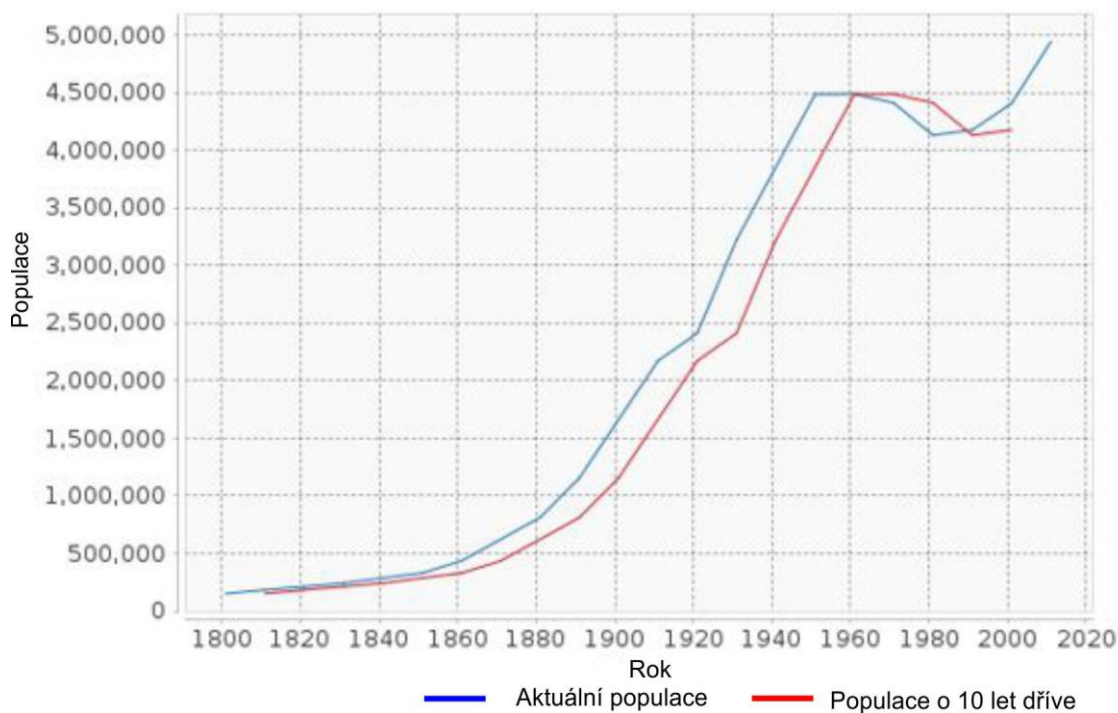
Nad Ducie Bridge je levý břeh nižší, kdežto pravý příkřejší, ale příbytky po obou stranách řeky jsou spíše ještě horší než lepší. Odbočíme-li tu z hlavní ulice — stále ještě Long Millgate — doleva, jsme ztraceni; bloudíme z jednoho dvora do druhého, hned odbočujeme za roh sem, hned tam, prodíráme se samými těsnými špinavými kouty a chodbami, a za několik minut ztratíme orientaci a nevíme kudy kam. Všude polozbořené nebo úplně rozpadlé budovy — některé jsou skutečně neobydlené, a to už tady znamená mnoho — uvnitř domů málokde prkenná nebo kamenná podlaha, zato skoro všude rozbitá, špatně přiléhající okna a dveře, a ta špína! — Hromady ssutin, odpadků a smetí, kam se podíváš; stojaté louže místo stok a zápach, který by sám o sobě stačil jen trochu civilisovanému člověku učinit bydlení v takové končině nesnesitelným. Nedávno prodloužená leedská dráha, která tu vede přes řeku Irk, část těchto dvorků a uliček smetla, zato jiné teprve plně odkryla. Tak na příklad přímo vedle železničního mostu po proudu dolů je dvůr, který špínou a ohavností daleko předčí všechny ostatní, právě proto, že byl až dosud tak odříznutý a zastrčený, že ho člověk jen stěží našel; sám bych ho byl nikdy neobjevil, nebýt mezery vytvořené železničním mostem, ačkoli jsem se domníval, že celou tuto končinu podrobně znám. Po hrbolatém břehu, mezi kůly a šňůrami na prádlo se dostaneme do této změní malých jednopatrových chatrčí o jedné místnosti, z nichž většina nemá podlahu — je to kuchyň, obývací místnost, ložnice, všechno v jednom. V jedné takové díře, sotva šest stop dlouhé a pět široké, jsem viděl dvě postele — ale jaké postele! — které spolu se schody a krbem právě stačily vyplnit celou místnost. V mnoha jiných jsem neviděl vůbec nic, ačkoli dveře byly otevřeny a ti, kdo tam bydleli, se o ně opírali. Před dveřmi všude smetí a bahno. Dlažbu pod tím vším nebylo vůbec vidět, jen místy ji člověk nahmatal nohou. Celá tato kupa chlévů obývaných lidmi byla se dvou stran sevřena domy a továrnou, s třetí strany řekou, a kromě úzké pobřežní pěšiny vedl odtud jen ještě úzký průchod — do jiného, skoro stejně bídne stavěného a udržovaného bludiště domků.

Dost o tom! Takto je zastavěn celý břeh Irku, bezplánovitá změt' domů bez ladu a skladu, které jsou skoro všechny více méně neobyvatelné a jejichž špína uvnitř dokonale odpovídá zaneřáděnému okolí. Jak také mají být tito lidé čisti! Nemají vlastně ani možnost uspokojovat nejpřirozenější, nejvšednější potřeby. Záchody jsou tu takovou vzácností, že jsou buďto celý den obsazené nebo pro mnohé příliš z ruky. Jak se tu lidé mají mýt, když je tu jen špinavá voda z Irku — vodovody nebo pumpy jsou jen ve „slušných“ čtvrtích! Nemůžeme za to opravdu dávat vinu těmto helotům moderní společnosti, nejsou-li jejich příbytky o nic čistší než prasečí chlívky, jež zde tu a tam stojí! Vždyť domácí páni se přece také nestydí pronajímat takové byty, jako je oněch šest nebo sedm sklepů na nábřeží u Scotland Bridge, jejichž podlaha je i za nízkého stavu vody při nejmenším dvě stopy pod hladinou Irku, tekoucího necelých šest stop odtud, nebo jako hořejší poschodí rohového domu na protějším břehu hned nad mostem, jehož přízemí je neobyvatelné a stojí tu s nezabedněnými děrami po oknech a dveřích. To ovšem není v této končině nikde vzácností a takového neobydleného přízemí obvykle používá celé okolí z nedostatku jiného vhodného místa jako záchodu!

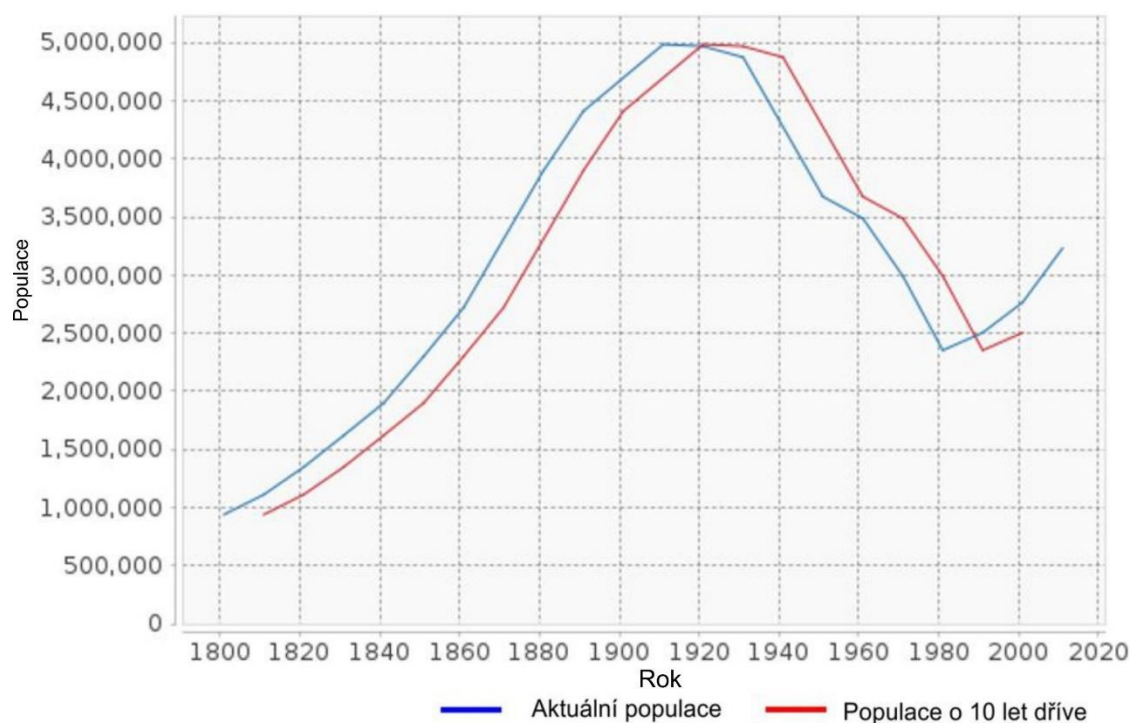
Když se vzdálíme od Irku a zajdeme na protější straně Long Millgate znovu mezi dělnická obydlí, přijdeme do poněkud novější čtvrti, táhnoucí se od kostela sv. Michala až k Withy-Grove a Shudehill. Tady je alespoň trochu lepší pořádek; místo chaosu na sebe nalepených domů najdeme tu alespoň dlouhé, rovné ulice a slepé uličky nebo záměrně postavené, většinou čtvercové dvorky. Ne sice už každý jednotlivý dům, ale zato zase každá ulice a každý dvůr se tu staví, jak koho napadne a bez ohledu na polohu ostatních. Ulice vede hned tím, hned oním směrem, každou chvíli uvíznete ve slepé uličce nebo zabočíte za nějaký přistavěný roh a jste zase tam, odkud jste vyšli. Kdo v tomto bludišti nebydlí delší dobu, určitě se tu nevyzná. Větrání ulic a dvorů — dá-li se o něčem takovém v této končině vůbec mluvit — je tedy stejně nedostatečné jako ve čtvrtích u Irku. I když má tato čtvrť určité přednosti proti údolí Irku — domy jsou tu ovšem novější, ulice mají alespoň někde strouhy — je tu zase naproti tomu pod každým domem sklepni byt, což se u Irku najde málokdy, právě proto, že jsou tam domy starší a ledabyly postaveny. Jinak je tu špína, hromady rumu a popela, louže na ulicích stejně jako tam; a ve čtvrti, o níž nyní mluvíme, se kromě toho setkáme ještě s jinou okolností, která nijak nepřispívá k čistotě obyvatelstva, totiž se spoustou vepřů, kteří se tu všude potulují po ulicích a ryjí ve smetištích nebo jsou zavřeni v chlívcích ve dvorech. Obchodníci s vepří si tu pronajímají — stejně jako ve většině dělnických čtvrtí Manchesteru — dvory a stavějí v nich prasečí chlívky. Téměř v každém domě je jeden nebo více takových oddělených koutů, kam obyvatelé házejí všechny odpadky a smetí — vepří z toho tloustnou a vzduch, který se v těchto dvorech, se všech stran zastavěných, stejně nevyměňuje, se nadobro zkazí hniječnými odpadky a zvířecími výkaly. Touto čtvrtí byla proražena široká, dosti slušná ulice — Millers-Street — která celkem úspěšně zakrývá pozadí. Ale zabloudíte-li ze zvědavosti do některého z četných průchodů vedoucích do dvorů, můžete tento — doslova — svinčík vidět každých dvacet kroků znovu.

To je manchesterské Staré město — a když znovu pročítám své líčení, musím doznat, že nejen není přehnané, ale zdaleka není dost barvité, aby názorně vystihovalo všechnu špínu, zpustlost a neobyvatelnost, tento způsob, kterým je postavena celá tato čtvrť, čítající nejméně dvacet až třicet tisíc obyvatel, a který je výsměchem všem ohledům na čistotu, vzdušnost a zdraví. A taková čtvrť existuje ve středu druhého města Anglie, prvního továrního města světa! Chce-li někdo vidět, jak málo místa potřebuje v nouzi člověk k pohybu, jak málo vzduchu — a jakého vzduchu! — k dýchání, s jakou nepatrnou civilisací může žít, ať jen přijde sem! Je to ovšem Staré město — a toho se zdejší lidé dovolávají, mluvíte-li s nimi o děsném stavu tohoto pekla na zemi — ale co to znamená? Všechno, co v nás vzbuzuje největší odpor a co nás nejvíc pobuřuje, je novějšího data, patří průmyslové epoše.

5 Vývoj populace Londýna v letech 1800-2015

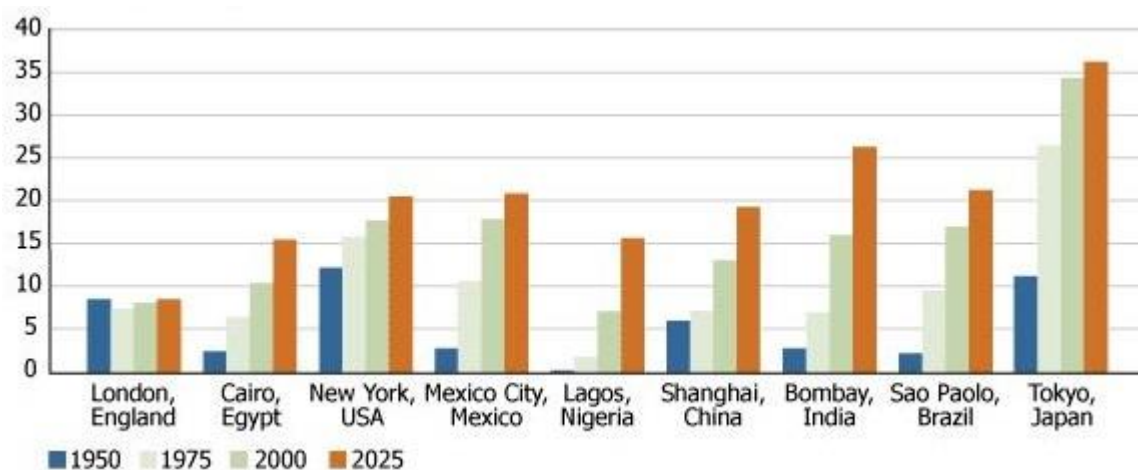
Graf 31 Populace Velkého Londýna 1800-2015

Graf 32 Populace vnitřního Londýna 1800-2015

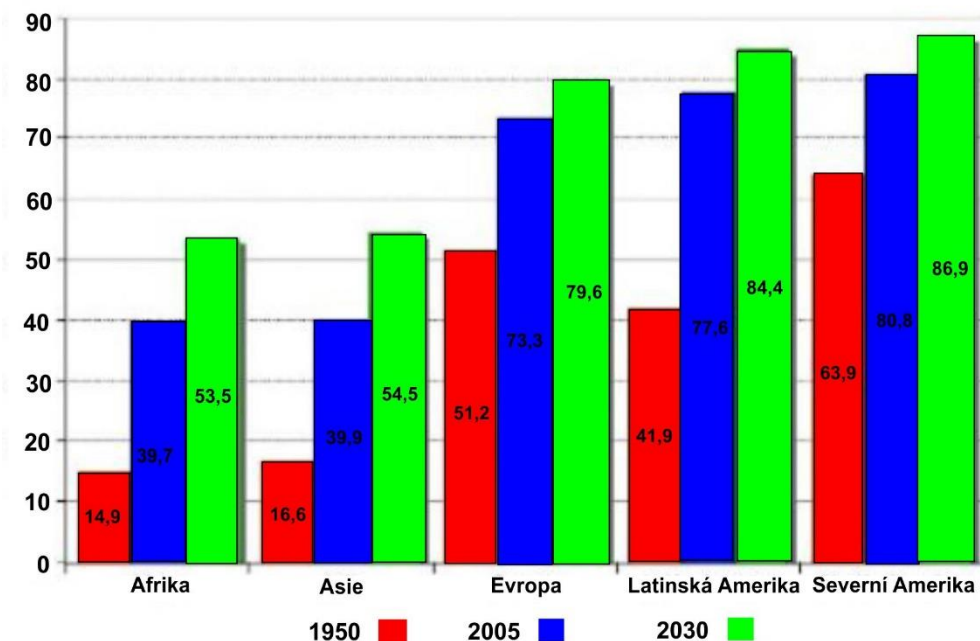
Zdroj: University of Portsmouth, http://www.visionofbritain.org.uk/unit/10202620/cube/TOT_POP

6 Urbanizace v současnosti

Graf 33 Růst městských aglomerací od roku 1950 do roku 2025 (v miliónech)

Zdroj: *Human Population: Urbanization*, <http://www.prb.org/Publications/Lesson-Plans/HumanPopulation/Urbanization.aspx>

Graf 34 Růst městské populace od roku 1950 s výhledem pro rok 2030

Zdroj: *Effects of industrialization and urbanization*
<http://www.pobronson.com/factbook/pages/254.html>

7 Barton Stone Aqueduct přes řeku Irwell u Manchesteru

Obr. 4 Burton Stone Aquaduct

Zdroj: Barton Aquaduct, <http://www.pittdixon.go-plus.net/barton/barton.htm>

Akvadukt, který je součástí Bridgewaterova kanálu, dokladuje stavební náročnost systému dopravních kanálů v Anglii. Zkušenosti se stavbou dopravních kanálů byly zúročeny při následné výstavbě železniční sítě.

8 Současný stav urbanizace v České republice

K 1. 1. 2011 bylo v ČR celkem 6 251 obcí, z toho 559 měst (v tom 24 statutární města) a 124 městysů. Míra urbanizace dosahovala 70,3 %. Sídlní struktura v ČR má relativně malý počet velkoměst při celkové vysoké míře urbanizace a významné zastoupení malých a středních měst. ČR má kromě Prahy pouze dvě města s více než 300 tisíci obyvateli (Brno a Ostrava) a dvě další města s více než 100 tisíci obyvateli (Plzeň, Olomouc).

Tabulka 21 Velikostní struktura měst v ČR.

Počet obyvatel	Počet měst		Počet obyvatel měst	
	Abs.	Podíl v %	Abs.	Podíl v %
1 000 000 a více	1	0,2	1 188 126	16,4
300 000–999 999	2	0,4	675 778	9,3
100 000–299 999	2	0,4	263 560	3,6
50 000–99 999	16	2,9	1 156 650	16,0
20 000–49 999	42	7,5	1 242 789	17,2
10 000–19 999	69	12,3	962 930	13,3
5 000–9 999	138	24,7	936 863	12,9
2 000–4 999	210	37,6	695 326	9,96
1 999 a méně	79	14,1	113 730	1,6
ČR celkem	559	100	7 235 752	100

Tabulka 22 Podíl městského obyvatelstva podle krajů 1961-2011

Kraj	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Hl. m. Praha	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Středočeský	44,5	48,5	53,2	55,7	55,1	58,0
Jihočeský	50,0	55,3	60,8	64,3	64,6	65,4
Plzeňský	56,2	60,3	65,0	67,4	67,1	67,1
Karlovarský	75,3	79,0	81,3	82,8	81,5	80,1
Ústecký	69,9	74,1	77,7	80,9	79,9	80,4
Liberecký	69,2	72,0	76,2	79,5	78,6	75,6
Královéhradecký	59,4	63,0	66,9	69,0	68,6	67,5
Pardubický	50,9	55,2	59,6	62,0	61,8	61,5
Vysočina	43,3	48,1	53,7	57,4	57,9	57,0
Jihomoravský	55,7	58,3	61,7	63,9	63,3	70,4
Olomoucký	49,3	49,3	56,8	59,1	58,2	64,9
Zlínský	49,7	49,7	58,9	61,3	60,8	69,9
Moravskoslezský	70,6	70,6	76,8	77,9	76,9	84,8
ČR	61,8	65,2	68,9	71,2	70,6	73,4

Zdroj tabulek 20, 21: Sídlní struktura a obyvatelstvo ČR

<https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pdf/js13/geograf/web/pages/02-sidlni-struktura.html>

9 Přeprava zboží po Labi 1875-1915

Tabulka 23 Přeprava zboží po Labi v letech 1875-1913 (údaje jsou v tisících tun)

Ústecké přístavy						Labská přeprava celkem			
Rok	Počet člunů	Vývoz po	Dovoz proti	Přeprava	Z toho uhlí	Vývoz po	Dovoz proti	Celkem	Cukr
1875	2810	409	19	528		147	11	158	4
1876	2621	406	18	424	382	112	8	120	10
1877	3000	453	19	472	423	137	10	147	8
1878	3193	569	8	577	518	200	19	219	13
1879	3749	766	9	775	600	163	23	186	28
1880	4097	930	10	940	840	279	39	318	62
1881	4373	960	17	977	843	305	99	404	84
1882	4420	1010	20	1030	932	375	140	515	59
1883	4979	1032	51	1083	993	475	142	617	89
1884	5371	1134	74	1208	1056	468	150	718	101
1885	5782	1043	60	1103	968	434	112	446	76
1887	6204	1206	65	1270	1125	452	128	580	75
1888	6182	1649	51	1700	1449	527	148	675	73
1889	6520	1509	60	1569	1322	459	169	628	136
1890	6429	1869	70	1939	1682	628	198	826	206
1891	7080	1860	70	1930	1620	636	172	808	283
1892	6861	1860	59	1919	1435	444	180	624	196
1893	7489	1488	75	1563	1338	408	194	602	196
1894	7098	2117	66	2183	1400	566	286	852	235
1895	6510	1717	75	1792	1550	495	248	743	208
1896	6653	2004	119	2123	1762	511	235	746	230
1897	7337	2029	118	2147	1825	553	372	925	238
1898	7362	1845	124	1969	1592	677	366	1043	212
1899	6125	2034	90	2124	1825	867	341	1208	315
1900	7413	1595	86	1681	1337	713	346	1059	
1901	7037	1928	116	2044	1641	634	349	983	287
1902	7797	1862	99	1961	1598				
1903	7918	2280	139	2419	1893	872	362	1234	
1904	5690	1627	118	1745	1276	521	286	807	205
1905	7361	2043	161	2204	1667	788	430	1218	260
1906	6949	2191	125	2316	1698	783	399	1182	378
1907	7963	2107	154	2241	1604	694	480	1174	387
1908	7614	1892	146	2038	1408	607	500	1107	419
1909	6843	1941	171	2112	1415	691	547	1580	415
1910	5672	1726	159	1885	1241	766	552	1318	319
1911	5543	1142	172	1314	819	439	407	846	230
1912	6616	1762	238	2000	1292	611	649	1260	262
1913	6407	1651	208	1859	1190	552	581	1133	391

Vlastní zpracování. Zdroj dat: KAISER Vladimír, Dějiny města Ústí nad Labem, 1994.

Údaje v tabulce 23 vypovídají o velkém rozsahu přepravy po Labi, jako o počtu člunů, tak i o rozsahu a druhu nákladů, zejména cukru a uhlí.

10 Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století

Všechny tabulky v této příloze 10 jsou vlastní zpracování podle údajů v: DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století*. In Historická demografie 24/2000. Komise pro historickou a sociální demografii, Praha 2000

Úmrtnost

Zemřelí podle věku (na 10 000 úmrtí) v Ústí nad Labem v letech 1800-1889

Tabulka 24 Ústí nad Labem, mortalita podle věku v 19. století

Věková skupina	1800 - 1829			1830 - 1859			1860 - 1889		
	muži	ženy	c.	Muži	ženy	c.	muži	ženy	c.
0 - 2 dny	472	211	347	789	794	791	804	659	735
3 - 6 dní	279	234	257	210	192	201	253	202	229
7 - 27 dní	997	702	856	830	586	712	869	771	822
28 d. - 1 r.	2 379	2 117	2 254	2 471	2 108	2 295	2 782	2 675	2 731
1 - 4 roky	1 103	1 088	1 096	1 138	1 281	1 207	1 248	1 365	1 304
5 - 9 let	439	374	408	456	356	408	250	306	277
10 - 14 let	161	187	173	118	99	109	91	124	107
15 - 19 let	96	105	101	149	159	154	210	185	198
20 - 24 let	322	211	268	251	230	241	252	337	293
25 - 29 let	118	316	213	216	340	275	258	370	312
30 - 34 let	193	211	201	261	312	286	317	356	335
35 - 39 let	118	292	201	261	274	267	287	343	314
40 - 44 let	182	292	235	400	301	352	310	258	285
45 - 49 let	364	281	324	302	268	286	314	210	264
50 - 54 let	322	316	319	333	318	326	331	257	295
55 - 59 let	204	479	336	297	389	342	304	233	270
60 - 64 let	418	503	459	292	438	363	325	289	308
65 - 69 let	450	491	470	313	411	360	289	286	288
70 - 74 let	396	491	442	302	449	373	200	305	250
75 - 79 let	396	503	447	251	296	273	166	236	199
80+ let	386	503	442	338	389	363	138	227	180
Děti	0	11	6	11	5	3	1	3	2
Dospělí	204	82	145	11	5	3	1	3	2
Celkem	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000

Tabulka 25 Příčiny úmrtí podle pohlaví v Ústí nad Labem v letech 1846-1860

Choroby	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
I. Infekční	320	8,6	391	10,4	711	19,0
II. Tuberkulóza	226	6,1	247	6,6	473	12,7
III. Plicní	189	5,1	180	4,8	369	9,9
IV. Střevní	462	12,4	474	12,7	936	25,1
V. Mozkové	57	1,5	43	1,2	100	2,7
VI. Křečové stavy	37	1,0	38	1,0	75	2,0
VII. Gynekologické	0	0	9	0,3	9	0,3
VIII. Srdeční	40	1,1	47	1,2	87	2,3
IX. Ostatní :						
Celková vodnatelnost	5	0,1	12	0,4	17	0,5
Sešlost věkem	73	2,0	117	3,1	190	5,1
Nádory	34	0,9	39	1,1	73	2,0
Játra	9	0,2	2	0,1	11	0,3
Ledviny a močové cesty	31	0,8	20	0,5	51	1,3
Vrozená slabost	92	2,5	71	1,8	163	4,3
Předčasně narození a porod	94	2,5	71	1,9	165	4,4
Krevní	12	0,4	25	0,7	37	1,1
Kožní	5	0,1	13	0,4	18	0,5
Kostní a křivice	22	0,6	16	0,4	38	1,0
Trismus	19	0,5	11	0,3	30	0,8
Atrofie	11	0,3	11	0,3	22	0,7
Nezařazené	25	0,7	14	0,4	39	1,1
X. Blíže neurčitelné	7	0,2	9	0,2	16	0,4
XI. Nehody a sebevraždy	79	2,2	13	0,4	92	2,5
Celkem	1 849	49,8	1 873	50,2	3 722	100,0

Nejčastější příčinou úmrtí ústecké populace byly ve sledovaném období křečové stavy, vyskytující se ale téměř výhradně u novorozenců a kojenců (21 %). Tak vysoké číslo je zřejmě důsledkem nepřesnosti zjištění příčiny úmrtí u tak malých dětí.

Tabulka 26 Příčiny úmrtí podle pohlaví v Ústí nad Labem v letech 11885-1889

Choroby	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
I. Infekční	233	8,8	237	8,9	470	17,7
II. Tuberkulóza	139	5,3	160	6,0	299	11,3
III. Plicní	120	4,5	102	3,8	222	8,3
IV. Střevní	41	1,6	51	1,9	92	3,5
V. Mozkové	72	2,7	74	2,8	146	5,5
VI. Křečové stavy	316	11,9	242	9,1	558	21,0
VII. Gynekologické	0	0	14	0,5	14	0,5
VIII. Srdeční	5	0,2	8	0,3	13	0,5
IX. Ostatní :						
Celková vodnatelnost	14	0,5	37	1,4	51	1,9
Sešlost věkem	36	1,4	60	2,3	96	3,7
Nádory	6	0,2	17	0,6	23	0,8
Játra	2	0,1	2	0,1	4	0,2
Ledviny a močové cesty	2	0,1	0	0	2	0,1
Vrozená slabost	61	2,3	50	1,9	111	4,2
Předčasně narození a porod	77	2,9	71	2,7	148	5,6
Úbytě	152	5,7	143	5,4	295	11,1
Krevní	2	0,1	2	0,1	4	0,2
Kožní	1	0,0	5	0,2	6	0,2
Kostní a křivice	1	0,0	2	0,1	3	0,1
Nezařazené	13	0,5	13	0,5	26	1,0
X. Blíže neurčitelné	4	0,1	2	0,1	6	0,2
XI. Nehody a sebevraždy	49	1,8	17	0,6	66	2,4
Celkem	1 346	50,7	1 309	49,3	2 655	100,0

Oproti předchozímu období se snížil na minimum počet úmrtí na křečové stavy a zcela zmizela diagnóza úbytě. Nejčastější příčinou úmrtí byly v tomto období střevní choroby.

Tabulka 27 Podrobný pohyb obyvatel Ústí nad Labem v letech 1800-1889

Rok	Sňatky	Narození				Zemřelí			Přirozený přírůstek
		muži	ženy	celkem	z toho ne-manžel.	muži	ženy	celkem	
1800	13	29	25	54	3	32	24	56	- 2
1801	13	24	28	52	3	21	28	49	+ 3
1802	24	32	24	56	5	18	20	38	+ 18
1803	24	27	32	59	8	33	16	49	+ 10
1804	15	22	24	46	5	29	25	54	- 8
1805	19	35	28	63	6	32	23	55	+ 8
1806	25	17	19	36	1	42	47	89	- 53
1807	18	36	34	70	7	27	27	54	+ 16
1808	26	35	29	64	10	31	25	56	+ 8
1809	26	38	28	66	10	54	55	109	-43
1810	17	26	32	58	9	38	25	63	- 5
1811	16	45	34	79	12	32	43	75	+ 4
1812	14	37	31	68	8	32	21	53	+ 15
1813	5	32	33	65	6	38	32	70	- 5
1814	7	26	21	47	7	36	40	76	- 29
1815	15	37	38	75	10	23	22	45	+ 30
1816	11	37	24	61	8	23	31	54	+ 7
1817	10	31	28	59	5	25	15	40	+ 19
1818	8	39	26	65	6	31	24	55	+ 10
1819	16	35	33	68	12	23	19	42	+ 26
1820	11	29	27	56	11	27	22	49	+ 7
1821	11	28	23	51	4	25	24	49	+ 2
1822	6	37	38	75	10	19	24	43	+ 32
1823	15	22	30	52	11	24	22	46	+ 6
1824	8	34	32	66	10	22	16	38	+ 28
1825	8	30	30	60	8	27	31	58	+ 2
1826	10	46	22	68	9	34	23	57	+ 11
1827	16	39	32	71	19	41	29	70	+ 1
1828	9	33	21	54	5	33	30	63	- 9
1829	12	32	26	58	9	31	37	68	- 10
1830	13	33	34	67	14	35	28	63	+ 4
1831	16	34	23	57	13	36	26	62	- 5
1832	16	44	44	88	10	48	50	98	- 10
1833	17	39	47	86	15	29	37	66	+ 20
1834	19	46	39	85	12	32	26	58	+ 27
1835	16	45	53	98	15	40	30	70	+ 28
1836	18	52	31	83	15	25	28	53	+ 30
1837	11	41	46	87	11	53	57	110	- 23
1838	9	43	41	84	5	35	40	75	+ 9

Pokračování tabulky na další straně

Rok	Sňatky	Narození				Zemřelí			Přirozený přírůstek
		muži	ženy	celkem	z toho ne-manžel.	muži	ženy	celkem	
1839	13	49	41	90	13	50	32	82	+ 8
1840	18	39	51	90	18	34	33	67	+ 23
1841	17	60	51	111	16	39	32	71	+ 40
1842	28	52	59	111	18	42	48	90	+ 21
1843	16	57	50	107	20	33	35	68	+ 39
1844	17	68	61	129	27	49	40	89	+ 40
1845	21	73	68	141	35	62	65	127	+ 14
1846	50	80	66	146	28	53	39	92	+ 54
1847	29	86	58	144	24	59	51	110	+ 34
1848	32	83	82	165	38	76	77	153	+ 12
1849	29	97	104	201	51	102	85	187	+ 14
1850	55	88	109	197	44	78	66	144	+ 53
1851	55	107	125	232	44	73	71	144	+ 88
1852	57	102	109	211	31	67	80	147	+ 64
1853	52	121	118	239	34	74	68	142	+ 97
1854	47	114	110	224	32	91	85	176	+ 48
1855	47	107	98	205	18	154	168	322	- 117
1856	52	123	100	223	35	97	80	177	+ 46
1857	57	162	157	319	71	121	104	225	+ 94
1858	90	142	137	279	42	122	104	226	+ 53
1859	74	156	167	323	58	115	103	218	+ 105
1860	92	173	143	316	39	116	100	216	+ 100
1861	67	191	183	374	60	163	136	299	+ 75
1862	80	186	172	358	55	169	140	309	+ 49
1863	95	243	221	464	103	172	139	311	+ 153
1864	75	211	230	441	67	161	158	319	+ 122
1865	71	226	199	425	87	176	174	350	+ 75
1866	59	206	189	395	66	223	210	433	- 38
1867	74	195	195	390	76	190	136	326	+ 64
1868	97	209	244	453	100	169	191	360	+ 93
1869	124	195	225	420	76	181	187	368	+ 52
1870	126	221	216	437	75	168	174	342	+ 95
1871	119	262	242	504	104	210	185	395	+ 109
1872	152	281	248	529	102	260	201	461	+ 68
1873	152	319	276	595	116	448	417	865	- 270
1874	170	343	315	658	114	258	217	475	+ 183
1875	143	392	318	710	108	252	204	456	+ 254
1876	133	332	347	679	97	254	265	519	+ 160
1877	130	350	349	699	110	276	253	529	+ 170
1878	131	395	333	728	130	319	293	612	+ 116
1879	132	383	354	737	101	242	254	496	+ 241
1880	167	376	316	692	119	300	230	530	+ 162
1881	138	366	366	732	117	324	262	586	+ 146
1882	192	392	391	783	124	305	225	530	+ 253
1883	201	390	392	782	106	311	288	599	+ 183
1884	184	444	408	852	113	359	295	654	+ 198
1885	144	462	437	899	131	353	381	734	+ 165
1886	191	490	494	984	135	358	375	733	+ 251
1887	196	488	448	936	137	328	288	616	+ 320
1888	214	507	482	989	154	371	382	753	+ 236
1889	213	493	474	967	128	377	374	751	+ 216

Příloha 11 Sociální problémy druhé poloviny 19. století ve fotografii a v tisku⁹²

Historie fotografie se neskládá pouze z vývoje technických prostředků, ty byly ovšem jejím předpokladem. Důležitou a snad nejdůležitější součástí fotografické historie jsou její produkty, fotografie samé. Přesněji, jsou to obrazy na nich zachycené. Události, objekty, lidé. Již jsme se zmínili o prvních výpravách daguerrotypistů. Jejich cílem byly hlavně statické objekty. Dlouhé expoziční časy neumožňovaly záběry ze života. Přesto mají tyto snímky dnes výjimečnou dokumentární hodnotu.

Již bylo také zřejmé, i když to nebyl názor obecně rozšířený, že nestačí jen stisknout spoušť fotoaparátu. Je třeba vědět, kdy ji stisknout, jak pracovat se světlem a podobně. Tedy i pro fotografii jsou třeba jisté schopnosti. A ty nemají všichni. Proto v historii fotografie mají své nezpochybnitelné místo i fotografové, jejichž produkty výrazně vybočovaly z průměru, a kteří přicházeli s novými směry ve fotografické tvorbě.

Mezi nimi také ti, kteří viděli kolem sebe bolesti doby, bídu, nepravosti a nespravedlnosti. Ti, kteří využili možností fotografie k tomu, aby s těmito neduhy společnosti, o nichž mnozí nevěděli, nebo nechtěli vidět. A snímky byly mnohem působivější a nepřehlédnutelnější než sebelepší text. Pro upozorňování na neduhy společnosti a jejich odstraňování nebo alespoň jejich zmenšování měla fotografie úlohu nezastupitelnou. V této době také vzniká sociální učení církve, v roce 1891 byla vydána první sociální encyklika Lva XIII. *Rerum novarum*. V ní papež prohlásil, že situace současného dělnictva se podobá situaci otroků a je nutné ji řešit.

Fotografie, nové, velmi účinné a působivé médium, sehrála při řešení sociálních otázek klíčovou roli. Doslova měnila svými účinky svět okolo sebe.

Henry Mayhew „*London Labour and the London Poor*“

V roce 1851 vydal Henry Mayhew knihu „*London Labour and the London Poor*“ (Londýnští pracující a londýnská chudina), ilustrovanou obrázky podle daguerrotypických fotografií. Je to první fotografická sociální studie, která dokumentovala život dělnické třídy a seznamovala střední a vyšší společenské třídy ve viktoriánské Anglii s jejími otřesnými sociálními podmínkami. Ilustrace ke knize byly založeny na daguerreotypech, které pro knihu pořizoval v té době renomovaný fotograf Richarda Beard. Snímky musely být statické a aranžované, protože dlouhé expoziční časy neumožňovaly zachytit pohyb. Ty byly převedeny na dřevoryty vhodné pro tisk. Tisk fotografií nebyl v té době ještě možný. Dřevoryty ovšem nezachytily všechny detaily fotografií a jejich účinek byl proto menší,

---

⁹² FOLPRECHT, Vladimír. Etika, pravdivost a objektivita v historii fotografie, zejména žurnalistické. 2014, https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/127309/27443838/?q=%7B%22____searchform____search%22%3A%22%22%2C%22____searchform____butsearch%22%3A%22Vyhledat%22%2C%22____facetform____facets____workType%22%3A%5B%22DP%22%5D%2C%22____facetform____facets____faculty%22%3A%5B%2211260%22%5D%2C%22____facetform____facets____defenseYear%22%3A%5B%222014%22%5D%2C%22PNzzpSearchListbasic%22%3A1%7D&lang=cs

The Mud-Lark

divák nebyl ztotožněn s dějem, jak tomu bylo později, kdy byla možnost tisknout fotografie se všemi detaily. Reprodukce Beardových snímků mají velký význam proto, že originály daguerrotypií se nezachovaly.

Jednou z nejubožejších skupin byli "toshers", kanalizační lovci, kteří procházeli kanalizačními stokami a hledali tam v odpadcích kosti, kovy, mince, přístroje, nebo jiné cennosti. Byla to, jak je v knize uvedeno "nejpravděpodobněji nejhorší práce vůbec".

J. Thompson a A. Smith „*Street Life in London*“

Naléhavě upozorňovala prostřednictvím fotografie na sociální problémy práce talentovaného a vlivného fotografa Johna Thomsona (1837-1921). Ten pracoval jako fotograf na Dálném východě a po návratu do Anglie začal ve spolupráci s radikálním socialistickým novinářem Adolphem Smithem fotografovat pouliční život londýnské chudiny. Svoji práci publikovali v letech 1876-7 po částech, jednou měsíčně, pod názvem „*Street Life in London*“ (Život na ulicích v Londýně). Jejich práce je nyní považována za klíčové dílo v dějinách sociální dokumentární fotografie. Každá část obsahovala 36 fotografií s texty. Velmi zajímavé je také to, že snímky byly do tisku reprodukovány fotomechanicky Woodburyho metodou z původních suchých deskových negativů. Výsledkem byly překvapivě ostré výtisky, udivující tehdy svým až zdánlivě trojrozměrným dojmem.

Každý Thompsonův snímek doprovázel A. Smith příběhem, k obrázku se vztahujícím. Takovéto obrazové publikace byly v té době něčím novým a neobvyklým, čtenář se prostřednictvím obrázku stával pozorovatelem do děje vtahovaným. Působivost byla velká a tím i dopad na veřejnost a veřejné mínění. A tím byl vyvoláván tlak na to, aby se alespoň ty nejkřiklavější sociální problémy řešily.

Texty jsou krátké, ale plné detailů, založených na rozhovorech s řadou mužů a žen, živořících na okraji společnosti v ulicích Londýna. Pod vlivem těchto fotografií „ze života“ vzrůstal ve druhé polovině 19. století zájem o sociální podmínky, ve kterých tito lidé žijí. Všechny části byly v roce 1880 také vydány v jedné knize pod názvem „*Street Incidents*“

"Hookey Alf," Of Whitechapel

The "Crawlers"

K snímku *"Hookey Alf," Of Whitechapel* je v knize tento text:

"Na fotografii před výčepem vidíme klidnou tvář řemeslníka, který si po úspěšné práci kouří v klidu a pohodě svou dýmku, zatímco pod ním sedí žena, jejíž bolestný výraz naznačuje starost o holou existenci a obavy, které nevyhladí ani pití. Po jejím boku sedí statná "žena z lidu", která se nenechá rušit při pití své sklenice piva žádnými starostmi o domácnost a přivyká své dítě od malička tabákovému kouři a výparům z alkoholu. Ale v popředí fotoaparát zaznamenal nejvíce dojemné epizody. Mladé dívka, ne však natolik mladá, aby si neuvědomovala fatální důsledky pití alkoholu, odvážně pronikla do skupiny, jako by chtěla odvést nějakého ohroženého člena své rodiny a dostat ho pryč z vlivu špatných přátel. Na ulicích Londýna nelze spatřit patetičtější scénu než tento často se opakující příběh malého dítěte, vedoucího domů opilé rodiče. Velmi časně nesou tyto dětské tváře výraz úzkosti, ničící jejich mládí a rozesmutní všechny, kteří mají odvahu takové scény sledovat. Navyklý životu plnému takových příhod stojí v pozadí vyrovnaně a klidně hostinský, zatím co vedle něho stojící zámožný obchodník má v tváři výraz uspokojení z toho, jak se cítí být povznesen nad bídu kolem."

U snímku *The "Crawlers"* (vpravo) je uveden dojímavý příběh ženy, která po domácích hádkách a násilí musela i s malým synkem odejít z domova a klesala stále níž až na samé dno společnosti.

Jacob Augustus Riis – fotografie prosazuje sociální reformy

Jacob Augustus Riis (1849-1914) byl americký fotograf, sociolog, novinář

*Family living in a one-room,
New York City, 1890*

a spisovatel. Pocházel z Dánska, vyučil se truhlářem a v roce 1870 přicestoval do USA. Žil v chudých poměrech, dlouho se nemohl v novém prostředí uchytit, střídal různá zaměstnání a cestoval za prací. Až v roce 1877 se stal policejním a soudním reportérem novin The New York Tribune, později večerníku The Evening Sun. Obstarával zpravodajství z chudinských čtvrtí, kde se tísnily ve starých domech bez kanalizace a vodovodu statisíce lidí a kde se rodila zločinnost. Psal mnoho článků, aby upozornil na nelidské životní podmínky v těchto čtvrtích, Jacob Riis si uvědomil, že slova plně vyjádřit realitu nemohou.

Protože neuspěl u fotografů, kteří se zalekli práce v nebezpečném prostředí, koupil si začátkem roku

1888 deskový fotoaparát. Časopis Sun otiskl již v témže roce 1888 dvanáct kreseb podle jeho fotografií jako ilustraci k článku „Flashed from the Slums“ (Poznámky z chudinských čtvrtí). Využil tehdy nový vynález bleskového světla a dokumentoval ponižující způsoby života v nájemných ubytovnách kasárenského typu (jeden z takovýchto typických domů měl 2781 nájemníků, v jedné malé místnosti žilo až 9 lidí a v celém domě byla jen jedna vana na koupání). Dále dokumentoval poměry v policejních noclehárnách a práci dětí využívanou v domácích řemeslných dílnách.

V roce 1889 uveřejnil v časopise Scribner's článek „How the Other Half Live“ („Jak žije

*Bohemian Family Rolls Cigars.
Česká rodina balí doutníky v jedné
místnosti činžovního domu. (1890)*

druhá polovina“), ve kterém svoje kritické texty doplnil kresbami vyhotovenými podle vlastních fotografií. Materiály vzbudily takový ohlas, že v rozšířené formě, ale také s přímými reprodukcemi fotografií, vyšly roku 1890 pod stejným názvem knižně. Kniha byla ilustrovaná jeho třicet šesti fotografiemi. Část z nich byla vytištěna pultónově, část byla překreslena. Název knihy je citátem z románu Pantagruel francouzského spisovatele Françoise Rabelaise: „*Polovina na světě neví, jak žije ta druhá*“ („la moitié du monde ne sait pas l' autre vit“).

Svým bleskovým světlem Riis ozářil nemilosrdný, klaustrofobní život bída a představil veřejnosti, jako jeden z prvních, pohled na chudobu v její bezprostřední blízkosti.

Tato fotografie z roku 1889 zachycuje tři děti choulící se v uličním zákoutí a hledající tam alespoň trochu tepla. Zobrazováním špinavých dětí spících na ulici působil na kolektivní vědomí společnosti o nutnosti nápravy. Poselství této fotografie bylo: Žádné dítě by nemělo spát na ulici.

Kniha „*Jak žije druhá polovina*“ zapůsobila na veřejnost tak, že Riis prosadil stržení nejhorších newyorských domů bez vody a kanalizace a reformaci městských škol. Kniha pomohla ke zlepšení životních podmínek v Lower East Side na Manhattanu. Byla tam vybudována kanalizace a zajištěn odvoz odpadu. Celá ulice Mulberry Street byla zbourána a na jejím místě byl zřízen park.

Mulberry Street: It was like "Our Gang" with lots of pulmonary tuberculosis (1889)

Příloha 12 Kvalitativní výzkum Ústí nad Labem

Na co jste ve městě nejvíce hrdí?

Pořadí	Objekt	Počet odpovědí
1	Hrad Střekov	68
2	Větruše – výletní restaurace	60
3	Mariánský most	33
4	OC Fórum	30
5	Univertzita J. E. Purkyně	26
6	Příroda	26
7	ZOO	25
8	Kostel nanebevzetí Panny Marie	24
9	Divadlo	17
10	Lanová dráha	12
11	Řeka Labe	12
12	Muzeum	10
13	Kultura	10

Deset největších pozitiv Ústí nad Labem

Pořadí	Objekt	Počet odpovědí
1	Dostupnost Prahy	71
2	Okolní příroda	65
3	Blízkost Německa	40
4	Kultura	38
5	Dostupnost Německa	36
6	Krásné okolí	21
7	Univerzita J. E. Purkyně	19
8	Volnočasové aktivity	16
9	Historické památky	16
10	Sport	14

Deset největších negativ Ústí nad Labem

Pořadí	Objekt	Počet odpovědí
1	Sociálně znevýhodnění	108
2	Nezaměstnanost	108
3	Ovzduší	59
4	Špatná pověst	47
5	Doprava	32
6	Urbanismus	24
7	Kriminalita	20
8	Nová výstavba	15
9	Korupce	15
10	Sociální problémy	15

Vlastní zpracování podle údajů Magistrátu města Ústí nad Labem, http://www.usti-nad-labem.cz/files/unl_verejne_projednani_shrnuti_130718.pdf

Příloha 13 Polostandardizovaný rozhovor s Mgr. Martinem Krskem, vedoucím oddělení historie Muzea města Ústí nad Labem

Mgr. Martin Krsek se věnuje v rámci svého působení v Muzeu města Ústí nad Labem již mnoho let samotnému městu Ústí nad Labem. V katalogu Severočeské vědecké knihovny v Ústí nad Labem jsou odkazy na 80 publikací tohoto historika v knihách i v novinových a časopiseckých příspěvcích. Jedná se tedy o odborníka, který se v daném tématu výborně orientuje. Struktura rozhovoru byla volena tak, aby se jeho témata dotýkala minulosti, přítomnosti i budoucnosti města. Otázky byly voleny tak, aby rozhovor byl flexibilní, s možností reakce na případná zajímavá témata i mimo základní strukturu rozhovoru i s pokládáním doplňujících otázek.

Seznam otázek:

- 1 Které události, podle vašeho názoru, nejvíce ovlivnily dnešní podobu města?
- 2 Může se v Ústí nad Labem stále mluvit o průmyslové tradici na kterou lze navazovat? Nebyla tato tradice přerušena? Tradice ve strojírenství – Severočeská armaturka, v chemickém průmyslu – Chemopharma a další?
- 3 Má Ústí nad Labem potenciál stát se průmyslovým městem se sofistikovanými výrobky s vysokou přidanou hodnotou?
- 4 Jaký obor(y) může být v Ústí nad Labem perspektivní?
- 5 Má problém vyloučených lokalit a jejich obyvatel řešení? Jestliže ano, v jakém časovém horizontu?

Přepis odpovědí Mgr. Krska se zahrnutím doplňujících otázek:

1 Město změnila od základů válka. Stalo se tak v dubnu 1945, kdy město prožilo dva těžké nálety spojeneckého letectva. Cílem byl strategický železniční uzel a labské mosty. Železnice procházela doslova centrem města, a tak pumy vrhané z několika kilometrové výšky dopadaly v hojném počtu nejen na kolejistiště, ale i do historického jádra. Zástavbu v bezprostřední blízkosti smetly zcela. Z mapy města tak už navždy zmizela historická čtvrť Ostrov, zmiňovaná v písemných pramenech už ve 14. století. Ústí se zařadilo k nejpoškozenějším českým městům za druhé světové války. Přišlo o pětinu svého bytového fondu.

Město vypadalo v poválečných letech skutečně zuboženě. Vyhořelé domy s vytlučenými okny, haldy sutí, krátery po explozích – to byl každodenní obrázek Ústí nad Labem. První desetiletí se opravovaly jen poškozené domy, bouraly trosky a odvážela suť. Ve druhé polovině padesátých let začala drobná bytová výstavby. Je typická užitím stylu tzv. sorely, tedy socialistického realismu, vycházející ze sovětského vzoru a čerpající z tradic renesanční architektury. "

Až v šedesátých letech se rozjela velkolepá přestavba města v duchu socialistických ideálů. Místní nomenklatura viděla ve vybombardovaném městě podobnou příležitost, jakou využili soudruzi v Drážďanech k budování zcela nové moderní metropole bez zatěžujících vazeb na minulost. Přednost dostaly monumentální stavby před přirozenou drobnější městskou zástavbou.

První plošné bourání historické zástavby města uvolnilo místo pro bytový komplex architekta Rudolfa Bergra. Heslem sedmdesátých a osmdesátých let se stalo slovo asanace. Staré Ústí mizelo jeho obyvatelům doslova před očima. Mezi prvními přišlo paradoxně na řadu nejexponovanější místo, tedy historické náměstí. Klasicistní radnice z roku 1847, kdysi symbol vzestupu města, se sesunula po explozi výbušnin roku 1976. Původní intimní atmosféra náměstí zmizela, vznikl prostor pro pompézní veřejné a stranické paláce, které vyrostly mezi ulicemi Dlouhá a Velká Hradební.

Neméně bolestivou jizvu způsobila městu plošná demolice domů na Masarykově třídě, kde se v roce 1980 dokonce odehrál smutný rekord v podobě nejrozsáhlejšího odstřelu domů v Československé historii.

Sotva pár měsíců před sametovou revolucí padl k zemi neorenesanční poštovní palác na rohu Masarykovy a Revoluční ulice. Ústečtí si přáli, aby to byl poslední mizející kousek historie. Přesto v touze po vysněném západním konzumu obětovali hned na začátku devadesátých let poslední středověký dům s podloubím na Mírovém náměstí stavbě provozovny McDonald's. Další historické objekty padly na oltář divoké privatizace, když je podvodníci zneužili jako nadhodnocené zástavy pro banky. Mnohé z nich dodnes chátrají a čeká je zřejmě demolice. Takovému osudu jen o vlas unikla dominanta města, výletní restaurace Větruše. V roce 2002 ji na nátlak veřejnosti zcela zchátralou koupilo město a s velkými investicemi zachránilo.

Tvář Ústí se proměňovala takřka ze dne na den. Demolice pokračují, mizejí historické budovy, jako na příklad legendární hotel s restaurací Parník Sasko-české paroplavební společnosti z roku 1862. Ani pojem asanace nevytizel ze slovníku ústeckých stavitelů. Aktuálně hrozí pozůstatkům Nového města u západního nádraží, představujícím 25 historických městských domů z konce 19. století.

Nové zástavby se postupně dočkala naprostá většina vybombardovaných i vybouraných proluk v centru. Jejich místa vyplňují důstojné administrativní paláce jako Zdar nebo Jordán. Značnou část plochy však pohlcuje charakteristický stavební typ současné doby, již vládnu obří obchodní komplexy bez větších architektonických ambicí.

2 Jsou průmyslové tradice, jenž mají trvalou kontinuitu, či přerušenu na nevýznamné období. Zejména můžeme mluvit o potravinářsko-drogické, reprezentované původně firmou Schicht, následně Setuza. Dnes na tradici navazuje Glencore rostlinné oleje) a firma Schicht s. r. o. (výroba mýdla s jelenem a jiných značek), v potravinářství lze s místní tradicí dál spojit alkohol, značka Stará myslivecká, tady ale zřejmě tradice skončí, výroba se přesouvá do Prostějova. V pivovarnictví je známá značka piva Březňák. Kontinuita dále trvá, i když e zmenšeném rozsahu, v oblasti chemické výroby (Spolchemie), ve strojírenství, Kolben-Schmidt, dříve Metaz (Metalurgické závody) v Trmicích, vyrábějící písty do automobilů. V řadě oblastí ale skutečně dlouhodobá tradice zanikla, například dříve jeden z největších výrobců obalového skla, Ústecká sklárna. Lze si ale po delší pauze představit případné navázání. Zanikla slévárna a výroba průmyslových armatur Severočeská armaturka. Trend posledních let ale ukazuje hodnotu lokální tradice, která byla ještě v nedávné době hrubě nedoceňována.

3 Ústí zůstává jeho potenciál, stále leží na důležité dopravní křižovatce. Musí si však tento bonus udržovat, což platí například při vyjednávání o případně stanici na plánované vysokorychlostní trati. Ale umím si představit i Ústí jako rezidenční město pro blízké metropole (Praha, Drážďany) v krásné krajině labského údolí. Jako takové by sloužilo coby místo pro příjemné bydlení, kvalitní služby a turistickou rekreaci. Budoucnost města nemusí ležet nezbytně v průmyslu.

4 Hodně se mluví o možnosti využití zásob lithia z Krušných hor pro stavbu a vývoj elektromobilů a jiných technologií budoucnosti. Ale platí i neprůmyslová vize města zmíněná v odpovědi výš.

5 Ústí je levné město, s levným bydlením a s nízkými životními náklady. Jako takové nasává ekonomicky slabé obyvatelstvo z celé republiky i mimo ni. Zvýší-li se kvalita života ve města, zvýší se i zájem bydlet v něm, což bude mít vliv na ceny bydlení a životní úroveň, což následně výrazně zredukuje rozsah vyloučených lokalit. Tady se ovšem naskytá otázka, kam se tyto vyloučené lokality a jejich obyvatelé přesunou, budou-li z Ústí nad Labem „vytěsněni“.

Odkazy na tyto odpovědi jsou vždy u příslušných pasáží v textu práce, tématem se zabývajících.